

GIJS BRANDSMA

Ssst...

vertel het de Russen

Julia + Nico

Ssst...
vertel het de Russen

De in dit boek gereproduceerde foto's zijn afkomstig uit diverse archieven.
Het bleek niet mogelijk in alle gevallen het copyright te achterhalen; eventuele
rechthebbende worden verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

- © ANP: 1, 2, 9, 15, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 51, 52, 57, 66, 69, 70.
- © ANEFO: 35, 37, 60, 63, 64, 65.
- © United Press Photo: 20, 27, 42.
- © Reuterphoto: 22, 33.
- © Photo AFD: 4, 16.
- © DPA bild: 14.
- © Press Assosiation Photo: 6(1).
- © NYM Corp.: 23.

ISBN 90 269 8025 6

© Unieboek Bussum
Omslagontwerp Jan Bouman

De Gooise Uitgeverij

Verspreiding voor België:
Unieboek België, 2100 Deurne België

GIJS BRANDSMA

vertel het de Russen

GEBASEERD OP DE NCRV-TV-DOCUMENTAIRE

DE GOOISE UITGEVERIJ • BUSSUM

Inhoud

Ter inleiding	5
1 Van verspieder tot spion	7
2 Totale spionage	11
3 Een geheime multinational: CIA	23
4 Het dwangbuis KGB	34
5 Moderne spionnen	48
6 De geheime oorlog	60
7 Clandestiene acties	71
8 De geheime balans	91
9 Spionage in Nederland	102
10 De BVD: staat in de staat?	114

Ter inleiding

Met de prostitutie is de spionage het oudste beroep van de wereld. Op de inlichtingscholen in het Westen wordt de geheim-agenten in spe voortdurend voorgehouden dat zij het oudste beroep ter wereld gaan uitoefenen. Of dat historisch helemaal juist is, zullen we maar in het midden laten, maar zeker is wel dat de mensheid door de eeuwen heen heeft geprobeerd de zwakheden van de tegenstander vroegtijdig te onderkennen. En dat is in feite je reinste spionage.

Er is een tijd geweest dat het in de spionage vrij romantisch toeging. En het opmerkelijke is dat de meeste mensen nog steeds een idee hebben van spionage à la James Bond. Niets is minder waar. De geheime diensten zijn uitgegroeid tot nauwelijks te controleren, zeer invloedrijke 'multinationals', die, wanneer dat nodig is, in de hele wereld kunnen inhaken op lokale ontwikkelingen en die buiten proporties kunnen opblazen. De spion die lenig en onverzadigbaar van bed tot bed gaat en ertussendoor even wat akkevietjes opknapt, bestaat alleen in de lectuur. De werkelijkheid is anders. Zakelijker, harder, maar ook beangstigender.

Wie de prestaties van de inlichtingendiensten uit de naoorlogse jaren kritisch in ogenschouw neemt, slaat soms de schrik om het hart. Daar is bijvoorbeeld de coup in Chili, die met medewerking van de CIA werd uitgevoerd. Daar zijn de talloze moordpartijen die het Russische KGB in het buitenland ten uitvoer bracht. Daar is het optreden in 1974 van de Russische inlichtingendienst in Joegoslavië, waar geprobeerd werd een beweging te stichten die Tito ten val moest brengen. En dan zullen we maar niet denken aan alle spionnen en hun handlangers die op soms hoog niveau meehelpen de politiek van bepaalde landen te bepalen.

Het probleem van de inlichtingendiensten is, dat ze in het geheim werken en dat het vrijwel onmogelijk is van hun activiteiten van dag tot dag een volledig beeld te hebben. Ze zijn een eigen leven gaan leiden, waarin ook eigen regels gelden, die soms niets meer te maken hebben met de democratische rechtsorde, waaraan ze zijn ontsproten.

Om een beter inzicht te verschaffen in het doen en laten van

inlichtingendiensten – ook in ons eigen land – heb ik dit boek geschreven. Vanuit de overtuiging dat de huidige politiek niet meer zonder inlichtingendiensten kan opereren. Maar ook vanuit de overtuiging dat ze daarom nog geen 'carte blanche' behoeven te hebben.

Spionage is in mijn ogen een wetenschappelijk bedrijf, dat erop gericht dient te zijn informaties over de concurrentie te verzamelen, waarmee je als staat in de politiek je voordeel kunt doen. Maar dat wil niet zeggen dat inlichtingendiensten de mogelijkheid moeten hebben die politiek eigenmachtig te beïnvloeden. Ze behoren passief te werken en zich nooit actief met politiek te bemoeien. Het mag in het verkeer tussen staten een faire zaak zijn dat je elkaars geheimen zo vroeg mogelijk probeert te ontdekken, maar het is volstrekt ontoelaatbaar dat geheime diensten hun 'wishful thinking' via staatsgrepen en beïnvloeding in praktijk brengen.

Dit boek is dus een documentaire. Geen spannende verhalen over zaken die toch nooit zijn gebeurd. Wetenschappelijk heeft het geen waarde. Voor de geheime diensten staat er evenmin iets nieuws in. Wel misschien voor de burger die wil weten wat er op zijn kosten gebeurt. Om het voor iedereen toegankelijk te maken, heb ik gekozen voor een vrij vluchtige benadering van het onderwerp. Een overzicht dus, waarin je hooguit tracht uit te leggen hoe de invloeden over en weer liggen. De wat merkwaardige titel komt rechtstreeks uit het geheime spel. Er zijn nogal wat zogenaamde geheimen in de wereld die de 'andere kant' al lang kent. Van zulke geheimen wordt in het Westen geheimzinnig gezegd: „Sst! Vertel het de Russen.” Je moet erover zwijgen, terwijl je weet dat de anderen er al lang alle details van kennen. Omdat dit boek, deze documentaire, een nogal vluchtige behandeling van de geheime diensten geeft, hoop ik de kennis die ik in zeven jaar studie over dit onderwerp heb vergaard, nog eens meer fundamenteel te kunnen beschrijven en dan met name in een boek over het doen en laten van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Maart 1975

Gijs Brandsma

1. Van verspieder tot spion

*„De kennis omtrent de tegenstander kan slechts
door mensen worden verzameld.”*

– Chinees traktaat over de krijgskunde
(500 voor Chr.)

Spionage is zo oud als de wereld. Zolang er mensen zijn, hebben zij elkaar in de gaten gehouden om voorbereid te zijn op alle eventualiteiten. Dat in de gaten houden zou je gemakkelijk spionage kunnen noemen, ook al kenden onze voorvaders die in berevelen vrolijk door het leven huppelden, dat begrip nog niet. Maar of je nu Batavier was of Kaninefaat: voor je op jacht ging, maakte je toch een verkenningstocht om het wild te lokaliseren. En als er concurrenten op je territorium zaten, besloep je hen om de beste kansen voor een uitschakeling te bepalen.

Ver voor het begin van onze christelijke jaartelling komen er al spionnen voor. De oudst bekende spionagegeschiedenis vinden we in het oudtestamentische bijbelboek Numeri. Mozes, die als leider van Israël zijn volk uit Egypte heeft weten te bevrijden, staat dan aan de grens van het beloofde land Kanaän. Hij krijgt van God de opdracht: „Zend mannen uit om het land Kanaän te verspieden.” Mozes selecteert een bekwame groep verspieders en geeft hun in een korte instructie de volgende opdracht: „Trekt hier het Zuiderland in en trekt op naar het bergland, en ziet, hoe het land is, en of het volk dat er in woont, sterk is of zwak, klein of talrijk; en of het land, waarin het woont, goed is of slecht, hoe de steden zijn, waarin het woont, of het in legerplaatsen woont dan wel in vestingen, en-of het land vet is of schraal, of er bomen op staan of niet. Weest moedig en neemt van de vrucht des lands mede.”

Die eerste spionagemissie is geen overdonderend succes geworden. De twaalf verspieders zwermden inderdaad uit over het vijandelijke gebied, maar ze kwamen met twee verschillende boodschappen thuis. De ene helft was dapper en vertelde dat het land best was in te nemen, maar een paar andere verspieders twijfelden daaraan. Zij vonden het land zelf wel de moeite

waard, maar ja, het volk dat er woonde, was sterk en vooral waren de bewoners nogal fors gebouwd. Bovendien waren de steden ommuurd en zeer groot. Kortom, het zou een hele prijs worden om het in te nemen. Letterlijk zeiden zij: „Wij zullen tegen dat volk niet op kunnen, want het is sterker dan wij.” Ook zien we al meteen het eerste geval van valse indoctrinatie. Want de twijfelende verspieters gingen onder het volk rond om hun standpunt erdoor te krijgen met de kreet: „Het land dat wij zijn doorgetrokken, is een land dat zijn inwoners verslindt en alle mensen die wij daar zagen, waren mannen van grote lengte. Ook zagen wij daar reuzen, Enakieten, die tot de reuzen behoren, en wij waren als sprinkhanen in onze eigen ogen en ook in hun ogen.” Het eind van het liedje was, dat het volk Israël weigerde achter Mozes aan te gaan om Kanaän te bezetten. Voor straf liet God daarop het volk Israël veertig jaar door de woestijn zwerven, voordat het opnieuw een poging mocht doen Kanaän te bezetten. Voor die tweede poging werden opnieuw spionnen uitgestuurd. Het bijbelboek Jozua zegt daarover: „Jozua zond heimelijk twee verspieters uit met de opdracht: Gaat heen, neem het land in ogenschouw en Jericho.” De verspieters deden dat en kwamen bij een hoer terecht, die in een huis op de stadsmuur woonde. Ze bleven daar de nacht. Toen ze later terugkwamen, hadden ze zoveel inlichtingen verzameld, dat Israël Jericho kon innemen. De verhalen uit de bijbel zijn niet de enige waarin spionageactiviteiten naar voren komen. Al vijfhonderd jaar voor het begin van onze jaartelling circuleert onder Chinese veldheren een traktaat over de krijgskunst waarin letterlijk staat: „Wetenschap en toekomst kun je niet van goden en demonen verlangen. Men kan ook niet door berekeningen de toekomst bepalen. De kennis omtrent de tegenstander kan slechts door mensen worden verzameld.” Een duidelijker aanwijzing voor het bestaan van spionage in de Chinese krijgskunst bestaat er niet. Maar de Chinezen staan daarin niet alleen. Alexander Mithridates, koning van Pontus, leerde indertijd vijftientig talen vloeiend spreken en ging gewapend met die kennis zeven jaar lang als toerist door de landen waarvan hij inmiddels de taal sprak. Alles wat hij tegenkwam, noteerde hij ijverig en eenmaal terug in Pontus rustte hij een strijdmacht uit, die vervolgens alle landen die hij eerst 'verkend' had, veroverde! Ook Hannibal is niet zomaar over de

Alpen getrokken. Hij zond eerst 'gidsen' uit, die voor hem nauwkeurig de route uitkienden die hij met zijn olifanten kon gaan. En dank zij hun informaties kon Hannibal in 218 voor Chr. de Romeinen een vernietigende slag toebrengen. En dan was er nog de edelman uit Medië die zijn neef, de koning van de Meden, een lesje wilde leren. Die neef had daar misschien ook wel recht op, want hij had door een list onze edelman zijn eigen zoon laten opeten! Onze edelman, Harpagus heette hij, besloot een beroep te doen op de koning van Perzië. Hij schreef een brief, stopte die in de maag van een dode, niet ontvelde haas en stuurde een boodschapper, verkleed als jager, naar Cyrus, de koning van Perzië. Nu lag Cyrus al jarenlang zwaar overhoop met Medië en daarom besloot hij in te gaan op het aanbod van Harpagus om in opstand te komen tegen het gezag van de Meden. Dat lukte wonderwel. De Griekse geschiedschrijver Herodotus geeft ook een voorbeeld van spionageactiviteit. Hij beschrijft hoe Histiaeus van het Perzische hof een boodschap wilde sturen naar zijn schoonzoon, de dictator Aristagoras, die in Milete zetelde. Hij nam een slaaf, liet die zijn hoofd kaalscheren en tatoeëerde in de huid van diens schedel de boodschap. Toen wachtte hij rustig af tot het haar weer was aangegroeid en stuurde de slaaf uit met de boodschap dat Aristagoras zijn hoofd moest kaalscheren.

In de middeleeuwen hielden vooral de monniken zich bezig met het ontwikkelen van geheimschrift. Ze deden dat overigens uit tijdverdrijf, maar toch hielpen zij zo de strategen goed op weg om geheime codes in te voeren. In ons land maakte Marnix van Sint Aldegonde zich verdienstelijk bij het ontwerpen van systemen om geheime codes te ontcijferen. In 1577 wist hij bijvoorbeeld een Spaans document te ontcijferen, waarin plannen stonden om Engeland te veroveren en de toen heersende koningin Elizabeth van de troon te stoten. Frederik de Grote van Pruisen stelde zelfs hele theorieën op over de moderne spionage. Een andere Pruisische staatsman, Freiherr zum Stein, stelde Bismarck in staat tussen 1864 en 1870 achtereenvolgens Denemarken, Oostenrijk en Frankrijk te verslaan.

Aan het eind van de vorige eeuw werden de eerste officiële

inlichtingendiensten van de strijdkrachten opgericht. De Engelse marine ging voorop. Maar niemand besteedde eigenlijk veel aandacht aan de verworvenheden van de dienst. Pas toen in de Eerste Wereldoorlog bleek, hoe belangrijk het was over juiste inlichtingen te beschikken over het doen en laten van de vijand, ging men zich op militair niveau meer toeleggen op de spionage. Maar tenslotte was het Duitsland dat bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bewees de meest perfecte inlichtingenorganisatie opgebouwd te hebben. De andere landen hadden zich door de betrekkelijk langdurige vrede min of meer in slaap laten sussen. De politiek van de geallieerde landen tussen de twee wereldoorlogen wijst er dan ook op, dat de spionagediensten allesbehalve goed functioneerden.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen overal in de wereld de geheime diensten pas goed van de grond. Vooral de geallieerden legden zich nu toe op het ontwikkelen van technieken en tactieken om de vijand buiten alle officiële acties om dwars te zitten. Er werden speciale diensten opgericht, welke saboteurs en provocateurs opleidden, die vervolgens achter de vijandelijke linies werden gedropped. In de bezette gebieden probeerden zij het verzet te organiseren en de Duitse macht te ondermijnen. Ten koste van veel bloedvergieten is dat met wisselend succes gelukt. Maar het heeft tot na de Tweede Wereldoorlog geduurd voor in de hele wereld de geheime diensten de omvang bereikten die ze nu hebben. De ontwikkeling van de techniek – en dan vooral de communicatietechniek – is daar niet vreemd aan.

2. Totale spionage

„Nobody has a secret anymore.”

– Evert Clark

Spionage is een noodzaak. Iedere weldenkende politicus is daarvan overtuigd: niet één zou het in zijn internationale politiek zonder een goed inlichtingenapparaat willen stellen. Voor de internationale leiders is het onmogelijk te regeren en belangrijke beslissingen te nemen, zonder voortdurend op de hoogte te zijn van het doen en laten van de tegenpartij. Kennedy had nooit zijn Cuba-politiek kunnen doorzetten, als hij niet uit betrouwbare bron had geweten dat de Russische vlootsterkte veel geringer was dan de Amerikaanse. Toen Chroesjtsjov niet snel genoeg stopte met het installeren van tactische atoomraketten op Cuba, nam Kennedy daarom een aantal maatregelen, die rechtstreeks tot een gewapend treffen hadden kunnen leiden. Op grond van de informaties die de inlichtingendiensten toen hadden verzameld, wist de Amerikaanse president echter dat Rusland militair aanzienlijk zwakker was en het nooit op een oorlog zou laten aankomen.

Vroeger verzamelde de geheime dienst dergelijke informaties vrijwel uitsluitend via agenten en spionnen in het buitenland. Maar tegenwoordig zijn er betrouwbaarder methoden om informatie te verkrijgen. Sinds spionagesatellieten hun banen om de aarde draaien, worden de inlichtingendiensten in Washington en Moskou de hele dag door gevoed met een constante stroom inlichtingen.

Al meteen na de oorlog begon vooral het Westen de mogelijkheden van elektronische spionage hoger aan te slaan dan de activiteiten van de geheime agent. Onder leiding van Allen Dulles, tot 1961 chef van de CIA, groeide de technische afdeling van de Central Intelligence Agency uit tot een van de belangrijkste in die jaren. Daar werden ook de basisplannen voor geheel nieuwe vormen van spionage opgezet en uitgewerkt. Er kwam een apart budget voor communicatiespionage (COMINT), het

afluisteren van militaire en politieke verbindingslijnen dus. Ook de fotoverkenning (PHOTINT) werd krachtig ontwikkeld. De elektronische spionage (ELINT) – evenals COMINT onder meer bedreven aan boord van speciale schepen als de Pueblo en vliegtuigen van het type EC-121 – en de radarregistratie (RADINT) zijn nog steeds uitermate belangrijke steundraden in het inlichtingennetwerk. Al deze zeer technische vormen van spionage maken het de grote inlichtingendiensten mogelijk voortdurend een beeld te hebben van de ontwikkelingen in de wereld. De gegevens die via deze systemen worden verzameld, gelden dan ook als de meest geheime. Slechts enkele tientallen mensen, die er per se mee moeten werken, worden ervan op de hoogte gebracht. Het bekende 'top secret', dat veelvuldig als hoogste geheim in avonturenromans wordt gebruikt, is hierbij vergeleken een telefoonboek. Op de verzendlijsten van 'top secret'-documenten staan doorgaans nog wel enkele honderden mensen, wat betekent dat 'top secret'-documenten niet werkelijk geheim zijn...

Toen de technische ontwikkeling van de spionage nog in de kinderschoenen stond, spanden vooral de Verenigde Staten zich in op het gebied van de luchtfotografie. De praktijk had uitgewezen dat het onmogelijk was Rusland te infiltreren met agenten. Daarom werd gezocht naar een systeem waarmee men alle belangrijke gegevens vanaf grote hoogte met fotocamera's kon registreren. Onbereikbaar voor Russisch afweervuur maakten U-2-vliegtuigen van de CIA of de Amerikaanse luchtmacht aan het eind van de jaren vijftig talloze spionagevluchten boven de Sovjetunie. In mei 1960 maakte partijleider Nikita Chroesjtsjov bekend, dat in de buurt van Sverdlovsk zo'n geheim toestel was neergehaald. Het was voor de eerste keer dat de wereld van het bestaan van het spionagetoestel hoorde. Overigens hadden de Russen er veertien raketten voor nodig gehad om het toestel neer te halen. Bij die pogingen was zelfs nog een eigen Russische straaljager verloren gegaan!

Voor de hele wereld vormde dit incident het bewijs dat de Amerikanen waren afgestapt van de opplaksnorren en de donkere brillen. Gary Powers, de bestuurder van de neergehaalde U-2, werd het voorbeeld van de nieuwe, twintigste-eeuwse spion.

Inmiddels hadden overigens ook de Russen de voordelen van luchtfotografie ontdekt. Terwijl Russische luchtverdedigingsexperts jarenlang de verrichtingen van de Amerikaanse U-2 machtelooos op hun radarschermen moesten gadeslaan, waren collega's van de militaire inlichtingendienst actief bezig een ingenieus plan uit te werken voor luchtverkenning boven West-Europa. De Russische militaire inlichtingendienst gebruikte daar privé-vliegtuigjes voor. Ze waren uitgerust met een groot aantal uiterst gevoelige en voor die tijd zeer professionele luchtcamera's. Jarenlang hebben deze sportvliegtuigjes ongestoord hun werk kunnen doen. Maar toen stortte er een neer boven Duitsland en de gewaarschuwde politie vond tot haar verbazing een uitgelezen collectie film- en fotoapparatuur aan boord. De bemanning van dat toestelletje zat in een Westduitse cel op het moment dat Powers met zijn U-2 werd neergehaald.

Die gebeurtenis in Duitsland was overigens typerend voor de werkwijze van de Russische inlichtingendienst. Hoewel men uit open bron alle landkaarten van heel West-Europa in handen kon krijgen, gaven de Russen er toch de voorkeur aan de gegevens van die kaarten van jaar tot jaar zelf te controleren. Onder meer door middel van luchtfotografie! Ook andere gevallen zijn bekend. In de Amsterdamse haven zijn eens twee mannen gearresteerd die bezig waren met lange meetlinten de totale lengte van de Amsterdamse kademuren op te nemen. Na langdurig verhoor bleek hun opdrachtgever in contact te staan met de Russische inlichtingendienst, die op deze wijze wilde controleren of de havenkaarten die men van Amsterdam had, nog wel betrouwbaar waren!

De burgerluchtvaart van de Sovjetunie is aan het eind van de jaren vijftig en in het begin van de jaren zestig veelvuldig gebruikt voor spionage. Dat is ook de reden geweest waarom met name Engeland en de Verenigde Staten er zo lang over hebben gedaan de Russische staatsluchtvaartmaatschappij Aeroflot landingsrechten te geven. In Nederland ging dat iets gemakkelijker en de Russen hadden dan ook omstreeks 1960 om de dag een vlucht Moskou-Amsterdam-Brussel-Parijs, die werd uitgevoerd met straalvliegtuigen van het type Toepolev Toe-104. Dit passagiersvliegtuig is echter uitgerust met zowel een neus- als een

staartkoepel van plexiglas. Officieel is dit omdat alle Russische burgervliegtuigen in tijd van oorlog voor militaire doeleinden moeten kunnen worden aangewend. Maar in de praktijk vervoerden de Aeroflot-machines in die jaren in hun neuskoepels camera's voor luchtfotografie, waarmee elk detail van de afgelegde route op de gevoelige plaat werd vastgelegd. Het had dan ook niemand hoeven te verbazen dat een van die verkeersvliegtuigen op zijn vlucht van Amsterdam naar Brussel verdwaalde en boven de militaire vliegbasis Woensdrecht terechtkwam...

Zulke incidenten zijn er ettelijke geweest. Sommige werden opgeblazen tot internationale of diplomatieke schandalen, andere passeerden eenvoudig, zonder dat iemand zich erover scheen op te winden. Maar wel wierpen dit soort gebeurtenissen steeds weer de vraag op welke spionagemethoden wettig zijn en welke niet. Het 'ongelukje' met de Russische Toepolev Toe-104 was een onwettige actie van de Sovjetunie. De geslaagde vluchten met de U-2 boven Rusland en later Cuba evenzo. De Verenigde Staten schonden met die activiteiten willens en wetens het luchtruim en dus de soevereiniteit van een ander land. En de piloten van deze spionagetoestellen hebben dan ook altijd heel goed geweten dat de Sovjets bevoegd waren hen neer te schieten, als ze daartoe in staat waren. Maar toen op 14 april 1970 een Amerikaanse EC-121 door Noordkoreaanse Mig-straaljagers werd neergehaald, was dat duidelijk een onwettige actie. Want het Amerikaanse spionagevliegtuig – gespecialiseerd in het doen van elektronische waarnemingen en het onderscheppen van berichtenverkeer – vloog buiten de territoriale grenzen van Noord-Korea in het internationale luchtruim. Bovendien was het toestel ongewapend. (De Migs die het toestel neerhaalden, doodden daarmee ook de 31 inzittenden!) Het incident met de EC-121, waarvan overigens grote aantallen gestationeerd zijn op de Amerikaanse marinebasis Keflavik op IJsland, vertoonde veel gelijkenis met een berucht geworden spionageaffaire in 1968: de Pueblo-affaire. De Pueblo was een Amerikaans 'koopvaardijship', dat met een burgerbemanning aan boord elektronische waarnemingen deed in de omgeving van China, Aziatisch Rusland en Korea. Het schip werd in januari 1968 'gekaapt' door de Noordkoreaanse marine, terwijl het in internationale wateren voer en bezig was

met het vastleggen van elektronische berichtgeving uit communistische landen. De vroegere Tsjechische generaal Jan Sejna, tot 1969 de oudste secretaris van de Tsjechische communistische partij, heeft later verklaard dat hij al in mei 1967 door de Russische minister van Defensie, maarschalk Gretsjko, was geïnformeerd over het ophanden zijnde incident met de Pueblo. Volgens Sejna, die na strubbelingen in de Tsjechische partijtop in 1969 naar het Westen vluchtte, had maarschalk Gretsjko al in mei 1967 aangekondigd dat Rusland had besloten de Amerikanen 'een lesje te leren'. „Zoals wij ze met het U-2-drama in de lucht hebben vernederd, zo zullen we ze ook op zee vernederen...” zou Gretsjko zijn collega's van de satellietlanden hebben meegedeeld. Het was de bedoeling, aldus Sejna, dat de Pueblo in internationale wateren door de Noordkoreaanse marine zou worden geënterd en opgebracht naar een Noordkoreaanse haven voor onderzoek. Een dergelijke kaping in volle zee – ogenschijnlijk zonder dat Rusland daarbij betrokken was – zou een drieledig doel dienen: ze zou de Amerikanen bewijzen dat zij niet de koningen van de zee waren, de Russen zouden eindelijk enige broodnodige codes te pakken krijgen, zodat het mogelijk zou worden een aantal eerder opgevangen, gecodeerde NAVO-berichten te ontcijferen, en internationaal-diplomatiek zou China in de ogen van de jonge communistische staten in Azië afgaan, omdat het tenslotte Rusland was dat bereid bleek de kastanjes uit het vuur te halen. „We zullen bewijzen dat wij het zijn en niet de Chinezen op wie ze kunnen bouwen. We zullen laten zien dat wij handelen, terwijl de Chinezen alleen maar schetteren en doen alsof,” zou Gretsjko hebben gezegd.

De Pueblo-affaire is inderdaad een klap voor de Amerikanen geweest. Alle codeboeken vielen in verkeerde handen, wat betekende dat de Amerikaanse en NAVO-inlichtingendiensten van voren af aan konden beginnen. Massa's geheime elektronische apparatuur waren ook in Moskou terechtgekomen. Door het verlies van de Pueblo hadden de Verenigde Staten overigens hun laatste grote spionageschip uit die categorie verspeeld. Eerder, tijdens de juni-oorlog van 1967 in het Midden-Oosten, hadden de Israëli's al tot ontzetting van de Amerikaanse bondgenoten zonder pardon het zusterschip van de Pueblo de grond ingeboord, toen het voor Israëls kust spionagewaarnemingen deed.

Inmiddels hadden de Russische inlichtingendiensten een vloot van ongeveer dertig speciale, elektronische spionagevaartuigen in de vaart gebracht. Ze staan in het Westen bekend als trawlers en hoewel ze daar veel op lijken, zijn ze volgestouwd met elektronische spionageapparatuur. Ze zijn in de eerste plaats bedoeld om het berichtenverkeer tussen militaire bases vast te leggen. Verder doen ze waarnemingen van allerlei elektronische signalen en proberen de frequenties te achterhalen waarvan de Amerikaanse en Westeuropese ketens van luchtverdedigingsraketten zich bedienen. De Russische trawlers zijn vaste gasten bij elke grote oefening van NAVO-eenheden op zee. En hoewel er internationale afspraken bestaan voor de vaart op zee, houden de Russische spionagescheepjes zich daar nauwelijks aan. Snel en wendbaar als ze zijn, varen ze dwars door de formaties heen. Niet omdat ze dat nodig zouden hebben voor het vastleggen van berichten, maar als vertoon, als zichtbaar bewijs van hun aanwezigheid.

Al die nautische activiteiten kunnen echter niet verhullen dat zowel de landen van de NAVO als die van het Pact van Warschau elkaar ook vanuit de lucht met supersnelle straaljagers bespioneren. De Amerikaanse luchtmacht heeft daar sinds kort de supersone SR-71 voor ter beschikking, de opvolger van de U-2, die indertijd als A-11 werd geïntroduceerd. Het toestel bracht in september 1974 een snelheidsrecord op zijn naam. In de Jom Kippoer-oorlog van 1973 introduceerde de Russische luchtmacht zijn tegenhanger van deze SR-71: de Foxbat, die talloze vluchten op een hoogte van dertig kilometer maakte boven het strijdtoneel en dat alles met een snelheid van bijna drie keer die van het geluid.

Maar de meest kostbare en tegelijkertijd ook meest efficiënte spionage is die vanuit de ruimte. In de eerste tien jaar van het Amerikaanse ruimtevaartprogramma (tussen 1958 en 1968) was twee derde van de 458 satellieten die de Verenigde Staten lanceerden, bestemd voor militaire doeleinden. Bijna al deze 'milsats' verrichten spionagewaarnemingen door middel van optiek en elektronika. Duizenden militaire specialisten zijn dag in dag uit betrokken bij de verwerking van de gegevens die de

'milsats' in een onophoudelijke stroom naar de aarde seinen. Het belangrijkste deel van hun werk bestaat uit routineklusjes als het registreren van de gegevens, het bekijken van doorgeseinde foto's en het af luisteren van gecodeerde radioboodschappen. Alleen de werkelijk belangrijke informatie wordt doorgegeven aan een selecte groep experts, de 'interpreters'. Hun taak is het de verkregen informatie te interpreteren, er conclusies uit te trekken die noodzakelijk zijn voor de vaststelling van bijvoorbeeld een buitenlandse politieke lijn.

Hoeveel in de Verenigde Staten exact wordt uitgegeven aan dergelijke ruimtelijke spionageactiviteiten is geheim. De kosten van lancering en ontwikkeling worden uit de militaire budgets betaald, hoewel ook de CIA soms uit eigen middelen via een achterdeurtje bijdraagt voor de informatie die Defensie uit de 'milsats' haalt. Een vrij nauwkeurige schatting zegt, dat Amerika voor zijn ruimtespionage per jaar tussen de vier en vijf miljard dollar uitgeeft; dat is dus tien tot vijftien miljard gulden. Voor dat geld lanceren de Amerikanen zes tot tien 'milsats' per jaar. Dat gebeurt vanaf de luchtmachtbasis Vandenberg, waar geen nieuwsgierig publiek in de buurt kan komen. Bovendien – en die reden is natuurlijk veel belangrijker – is de ligging van Vandenberg Air Force Base bijzonder gunstig met het oog op de baan die de 'milsats' om de aarde gaan beschrijven. Vanaf deze lanceerbasis kunnen de satellieten betrekkelijk eenvoudig in een polaire baan om de aarde worden gebracht. Zo'n polaire baan – de koers van de satelliet loopt dan dus via de twee aardpolen – is optimaal voor spionagedoeleinden. De satelliet die deze baan volgt, krijgt minstens eenmaal per dag elk plekje van de aarde binnen zijn focus, omdat de aarde van west naar oost om haar eigen lengteas draait.

De Russen lanceren aanmerkelijk meer verkenningssatellieten dan de Amerikanen. Per jaar vertrekken van Russische lanceerbases vijfendertig tot veertig 'milsats', die elk overigens maar een dag of veertien om de aarde cirkelen. De Amerikaanse satellieten kunnen een heel kwartaal blijven functioneren. De Russen gebruiken ook een ander lanceersysteem. Met een raket worden meer satellieten (soms wel acht) tegelijk in banen om de aarde gebracht. Dat gebeurt via hetzelfde systeem als dat van de

militaire MIRV-raketten: raketten met een meervoudige kop. De Amerikanen lanceren hun satellieten één voor één, elk met een eigen aandrijfkrak.

Alles over de militaire satellieten is supergeheim. Zelfs de Amerikanen, die over het algemeen toch weinig ophebben met geheimzinnigdoenerij, zijn niet scheutig met informatie over het militaire satellietprogramma. Uit waarnemingen van wetenschapsmensen hebben we echter een aardig beeld van de spionageactiviteiten in de ruimte. De 'milsats', bij inlichtingendiensten ook wel aangeduid als 'fretten', draaien in polaire banen om de aarde, op een hoogte van gemiddeld tweehonderd vijftig kilometer. Ze blijven daarmee ver buiten het bereik van normale luchtverdedigingsmiddelen als straaljagers en raketten. Zowel de Amerikaanse als de Russische 'milsats' zijn uitgerust met een wisselend aantal fotocamera's, die constant opnamen maken van het gebied waar de satelliet overheen vliegt. Er zijn minstens twee infraroodcamera's aan boord. Deze infraroodcamera's maken geen opnamen van de werkelijke situatie op dat moment, maar fotograferen warmtebronnen. Zo is het mogelijk op infraroodopnamen te zien waar vliegtuigen hebben gestaan die op normale foto's al lang verdwenen zijn. De plaats waar een toestel gestaan heeft, is namelijk iets warmer dan de omgeving, met als gevolg dat die 'warme' plek als schaduw wordt geregistreerd door de infraroodcamera. Hetzelfde geldt voor olievoorraden. Een volle olietank heeft een andere temperatuur dan een lege of halfvolle. Op een infraroodopname krijgt deze dus ook een iets andere kleur. En zo kun je doorgaan: via infraroodfotografie is precies vast te stellen in welke fabrieken in de Sovjetunie en Amerika nucleaire wapens worden gemaakt. Dank zij het infraroodsysteem kan namelijk de temperatuur van het afval- en koelwater worden gemeten. Nu is het natuurlijk niet zo dat iedereen met het blote oog zulke informatie uit infraroodopnamen kan halen. Nee, dit is zeer specialistisch werk, waarvoor dan ook constant experts worden opgeleid, die, gebruik makend van computergeheugens, zeer snel tot conclusies en haarscherpe berekeningen kunnen komen.

De 'milsats' houden zich overigens niet uitsluitend met deze voor de hand liggende strategische en tactische verkenning bezig. Door middel van infraroodfotografie wordt ook in de gaten

gehouden hoe bijvoorbeeld de oogst ervoor staat in de verschillende landen (de oogstverwachtingen van Rusland gelden overigens wel degelijk als militair belangrijke informatie), hoe het met de visgronden staat en hoe het weerbeeld eruitziet. Deze 'civiele' waarnemingen zijn natuurlijk ook van militaire betekenis. Tijdens de laatste oorlog in het Midden-Oosten, de Jom Kippoer-oorlog van oktober 1973, hielden zowel de Sovjetunie als de Verenigde Staten de positie van het slagveld vanuit de ruimte nauwkeurig in de gaten, maar vooral ook het weerbeeld in de omgeving. Immers, een plotseling omslaan van het weer had de strijd, op de hoogvlakten van Golan bijvoorbeeld, drastisch kunnen veranderen. Overigens is het opmerkelijk dat de Sovjetunie daags voor het uitbreken van de Jom Kippoer-oorlog niet minder dan acht 'milsats' lanceerde. De Amerikaanse inlichtingendiensten hadden daar op zijn minst toch uit mogen afleiden dat de Russen iets belangrijks verwachtten!

Er worden verschillende technieken gebruikt om dat wat de ruimtespion ziet naar de aarde doorgeseind te krijgen. Er is natuurlijk de mogelijkheid van een rechtstreekse uitzending van beelden, die dan via televisieregistratie op het hoofdkwartier in Amerika of Rusland worden vastgelegd. Maar het nadeel van een dergelijke uitzending van signalen is, dat ze door de tegenpartij gestoord, beïnvloed of opgevangen kan worden. Daarom gebruiken de Amerikanen ook nog het systeem van de 'postbestelling': eens per week stoten de Amerikaanse 'milsats' een pakketje met films in de ruimte af, dat in de dampkring wordt opgevangen door speciale vliegtuigen. Dat gaat zo: in het vluchtleidingscentrum wordt een radiosignaal naar de 'milsat' gestuurd. Daardoor maakt zich een hittevaste container los van de satelliet. Deze container, die over enkele stuurraketjes beschikt, gaat los van de satelliet een eigen baan om de aarde draaien. De stuurraketjes zorgen ervoor dat de container (ongeveer een meter lang en met een gewicht van zo'n 150 kilo) op koers blijft. Radarstations volgen het 'pakket' onophoudelijk. Alle gegevens over de vlucht worden doorgestuurd naar een Amerikaanse vliegbasis op Hawaï, waar constant een groep speciale Hercules-transportvliegtuigen in de lucht is. Zodra de container op geringe hoogte is gekomen, werpt hij automatisch het hiteschild af, waarna zich

enkele parachutes ontplooiën. Dan komt een van de Hercules-vliegtuigen in actie, dat met een lange haak aan de staart van het toestel de container uit de lucht vist en binnenhaalt. Mislukt dat, dan heeft de bemanning van het toestel nog enkele andere kansen om het pakketje binnen te halen. De eerste oppikpoging wordt al op een hoogte van vijftien kilometer gedaan. Voor de zeldzame gevallen dat het werkelijk niet lukt de container uit de lucht te vissen, zit in het gevaarte een zogenaamd 'fail-safe-systeem', dat de container automatisch vernietigt op het moment dat deze de grond raakt.

De films en geluidsbanden die in de container zitten, worden als de operatie succesrijk is verlopen, zwaar bewaakt naar een luchtmachtbasis in Californië gevlogen, waar ze meteen door de inlichtingendienst worden ontwikkeld. Als er opnamen van groot belang bij zijn, worden die ogenblikkelijk doorgestuurd naar Washington en soms – tegen betaling – naar het hoofdkwartier van de CIA in Langley.

Ook de Russen halen hun belichte films aan parachutes naar beneden. Maar die worden niet in de lucht opgepikt. De Russische inlichtingendienst laat ze eenvoudigweg – voortdurend gecontroleerd – neerkomen in Karaganda, de streek waar ook Russische kosmonauten van hun ruimtereizen plegen terug te keren.

In tegenstelling tot andere ruimteschepen hebben de 'milsats' geen namen: ze worden aangeduid met nummers, wat voor militaire doeleinden niet ongebruikelijk is. De eerste Amerikaanse 'milsats' werden nog in de pers geïntroduceerd als Samos (Satellite and Missile Observation System), Midas (Missile Defense Alarm System) en Discoverer. De nadruk werd toen niet op het spionage-element gelegd, maar op de bewakingstaak van de satelliet. Want daar zijn zulke 'milsats' natuurlijk uitermate geschikt voor: elke lancering van een raket zullen zij eerder waarnemen dan alle vroegere technische middelen konden. Naarmate de techniek vorderde, werden de taken van de 'milsats' uitgebreid. Zo is er nu in elk geval een aantal zogenaamde 'early warning-satellieten', verkenningssatellieten die vanuit de ruimte een eventueel uitbreken van de Derde Wereldoorlog moeten melden. Ze lopen daarvoor in een baan om de aarde op ongeveer

3500 kilometer hoogte en registreren met name lanceringen van raketten en voorts grote troepenconcentraties. Er zijn verder radarsatellieten, die constante waarnemingen verrichten van de terreingesteldheid over de gehele wereld, zodat bij een eventuele oorlog de militairen ogenblikkelijk informatie hebben over de situatie van hun slagvelden. Dan is er ook nog een onbekend aantal satellieten, dat zich uitsluitend bezighoudt met het vastleggen van telefoongesprekken op banden. Deze 'milsats' zitten niet zo hoog: ongeveer tweehonderd kilometer boven het aardoppervlak. Volgens sommige deskundigen is de elektronische apparatuur die in deze kunstmanen is gebouwd, in staat elk telefoongesprek dat op de wereld gevoerd wordt, apart vast te leggen. In ieder geval wordt er wel het gehele berichtenverkeer van de legers van het Pact van Warschau constant mee gevolgd. Van tijd tot tijd worden ook satellieten gelanceerd om de nucleaire straling in de ruimte te meten. Vooral wanneer een Russische, Chinese, Indiase of Franse kernproef wordt verwacht, zullen dergelijke satellieten gelanceerd worden. In oorlogstijd brengen zulke ruimtestations natuurlijk een boel informatie over fall-out, straling en dergelijke binnen. En dan is er tenslotte nog de ultramoderne Big Bird, bekend als nr. 920 A, die uitgerust is met de modernste fotocamera's, infraroodapparatuur, elektronische af luistermechanismen en geluidopnameapparatuur. Deze satelliet kan ook de kleinste details waarnemen. Bij militaire oefeningen in de Sovjetunie maakte 920 A zulke scherpe foto's, dat het door uitvergroting mogelijk bleek de opschriften op de Russische militaire voertuigen te lezen...

Met de komst van de 'milsats' is voor alle betrokken landen de beveiliging van militaire gegevens uiterst moeilijk geworden. De satellieten werken op een hoogte die onbereikbaar is voor normale verdedigingsmiddelen. Om toch zoveel mogelijk de vijandelijke informatieverwerving te bemoeilijken, worden allerlei foefjes bedacht om de satellieten op een dwaalspoor te brengen. Bij bepaalde belangrijke objecten wordt voortdurend zilverpapier in de lucht losgelaten, zodat de 'milsat' alleen die 'wolk' maar kan fotograferen. Ook worden er 'dummy's' gebouwd, namaak-raketbases, waar geen raket te vinden is. Al die activiteiten kunnen overigens niet verhinderen dat de 'milsats' door hun constante

waarneming op den duur toch de waarheid blootleggen. En dat betekent dat eigenlijk niemand meer een geheim heeft...

3. Een geheime multinational: CIA

„Nog nooit heeft spionage één oorlog voorkomen.”

– Anoniem

De Amerikaanse Centrale Inlichtingendienst CIA (Central Intelligence Agency) is met het Russische Comité voor Staatsveiligheid KGB (Komitet Gosoedarstvennoye Bezopasnosti) de meest bekende en tegelijkertijd meest omstreden geheime dienst ter wereld. Wat de CIA in het buitenland alleen moet opknappen, kan het KGB doen met medewerking van de Russische militaire inlichtingendienst GROe (Glavny Razvedyvatelny Oepravlenië). In de praktijk moeten we ons daar ook weer niet te veel van voorstellen, want de rivaliteit tussen de twee Russische inlichtingendiensten is zo groot, dat men van nature eerder geneigd is elkaar in de val te laten lopen dan te helpen. Aan de andere kant weet de CIA zich in het binnenland officieel ontslagen van de contraspionage: de opsporing van staatsgevaarlijke elementen. Daarvoor is het FBI (Federal Bureau of Investigation) actief, een taak die in de Sovjetunie aan het KGB is toebedeeld.

Het feit dat het FBI zich bezighoudt met de opsporing en uitschakeling van spionnen in de Verenigde Staten, wil overigens niet zeggen dat de CIA die activiteiten vanuit een hoge toren bevallig zit gade te slaan. Integendeel. Hoewel de Amerikaanse wet de CIA ten strengste verbiedt zich met Amerikaanse binnenlandse aangelegenheden te bemoeien, opereert de CIA al een tiental jaren met een speciale afdeling 'contraspionage' onder min of meer activistische minderheidsgroepen op universiteiten, in het leger, in de slums. Daniel Ellsberg, die in juni 1971 via publikaties in de *New York Times* een geheim rapport over het Amerikaanse optreden in Vietnam openbaar maakte onder de naam *Pentagon Papers*, is ook jarenlang door de CIA in de gaten gehouden. Howard Hunt (een veteraan van de mislukte invasie in de Varkensbaai op Cuba in 1961 en later leider van het team Watergate-inbrekers) pleegde in opdracht van de CIA een inbraak bij de arts van Ellsberg om in het bezit te komen van

enkele psycho-medische rapporten. Ook politici en studenten van wie de CIA vond, dat ze te veel contact hadden met landen achter het IJzeren Gordijn, werden door de speciale afdeling contraspionage van de CIA scherp in de gaten gehouden. Er werden speciale appartementen gehuurd, van waaruit CIA-agenten hun verdachten gemakkelijk in de gaten konden houden of afluisteren. Hun naam werd beklad, hun optreden verdacht gemaakt, de telefoon afgeluisterd en hun post geopend, omdat, zoals een van de vroegere CIA-detectives toegaf: „...wij bang waren dat de verdachten financieel gesteund werden door het Russische KGB.” Op zichzelf lijkt het niet zo’n verschrikkelijk ernstige zaak: of je nu door het FBI of door de CIA belaagd wordt... Maar het is een feit dat de CIA met deze activiteiten ver buiten zijn boekje ging: de wet verbiedt deze inlichtingenorganisatie nadrukkelijk in de Verenigde Staten actief te zijn. Er is nu een uitgebreid en onafhankelijk onderzoek naar de activiteiten van de CIA in de afgelopen vijftien jaar ingesteld. Het is niet voor de eerste keer dat de Amerikaanse inlichtingendienst daarmee geconfronteerd wordt. Al in 1955 lichtte het Congres de CIA door. Toen niet omdat men vond dat de dienst te ver ging, maar juist omdat de volksvertegenwoordigers overtuigd waren van de geringe waarde van hun geheime dienst... De teleurstelling en wrevel over het functioneren van de dienst in het begin van de jaren vijftig waren begrijpelijk. Wie de onvoorstelbare reeks blunders en misgrepen van de Amerikaanse inlichtingendienst uit die jaren overziet, kan zich ook nauwelijks voorstellen dat uit die warrige inlichtingenwinkel zo’n levensgevaarlijk, intrigerend spionageapparaat is voortgekomen. Direct nadat de CIA in 1947 bij de wet was ingesteld, hadden de nieuwbakken Amerikaanse agenten onder leiding van hun (overigens wel ervaren) chef Allen Dulles zich geworpen op de bestrijding van het communisme. De kersverse inlichtingenbaas pakte de zaken fiks aan. Al zijn activiteiten richtten zich op Moskou. Hij begon met het opzetten van een geheime guerrillagroep in Albanië en de Oekraïne, die echter nog voordat ze in actie konden komen door de toenmalige KGB-chef Beria bloedig uit elkaar werd geslagen. Geen van de ‘ondergrondsen’ heeft het kunnen navertellen. Tot zelfs in West-Europa toe werden de ‘nationalisten’ achtervolgd en door Beria’s geheime politie meedogenloos

afgeslacht! De meeste emigranten die na 1945 het Oostblok hadden verlaten, lieten het daarna wel uit hun hoofd ook maar de schijn te wekken van contact met Amerikanen. Hoe ze Stalin ook mochten haten...

De eerste acties van de nieuwe CIA spatten dus niet alleen als zeepbellen uit elkaar, maar de onervaren Yanks moesten ook nog eens slikken hoe hun plannetjes zich als een boemerang tegen hun eigen organisatie keerden! Want op medewerking van mensen achter het IJzeren Gordijn hoefden ze voorlopig niet meer te rekenen. De schrik zat er goed in.

Toch waren de Amerikanen enkele jaren later opnieuw in Oost-Europa aan het rommelen. Nu volgens een veel zorgvuldiger opgesteld plan: Operation Splinter Factor. Enkele jaren later zou blijken dat juist deze actie een van de grootste mislukkingen van de CIA is geworden en vele honderden mensen het leven heeft gekost.

Het doel van de operatie was de nieuwe satellieten van de Sovjetunie af te splitsen en onder de invloed van de Verenigde Staten te brengen. De CIA kon daarbij rekenen op de hulp van een gefrustreerde Amerikaanse communist en op de medewerking van de invloedrijke Poolse veiligheidsagent Josef Swiatlo, die zijn vak uitsluitend als ambacht zag en zich in veel mindere mate liet leiden door een eigen politieke overtuiging. Geruggesteund door een schier eindeloze stroom Amerikaans goud zouden ze in Polen proberen een ondergrondse op te zetten en enkele van de Poolse leiders in diskrediet te brengen.

Aanvankelijk leek de operatie volgens plan te verlopen, maar in feite had de Poolse veiligheidsdienst al snel de zaak door. In plaats van de verdachten in Polen direct te arresteren, liet men hen voorlopig doorwerken en aan de Amerikanen steeds meer geld en agenten vragen. Die werden door het CIA-kantoor in Frankfort prompt geleverd.

Het heeft lange tijd geduurd, namelijk tot het overlopen van Swiatlo, voordat de Amerikanen erachter kwamen dat de hele operatie uitsluitend in het voordeel van de Russen was geweest en dat ze de Amerikaanse belastingbetaler miljoenen dollars lichter had gemaakt. Voor degenen die op een of andere manier bij de Poolse 'ondergrondse' betrokken waren, eindigde de operatie in een nachtmerrie. Duizenden mensen werden in de gevangene-

nissen van het KGB gemarteld tot zij verklaringen aflegden die vaak in niets met de waarheid overeenkwamen. Vele anderen werden in showprocessen veroordeeld tot lange straffen in Sibेरische werkkampen. 'Kopstukken' kregen de kogel. Stalin liet zijn tanden zien en hield de wereldopinie grommend voor hoe de Amerikaanse imperialisten in de hele socialistische wereld bezig waren te infiltreren en zich met een politiek te bemoeien die hen niets aanging. Als reactie voerde Stalin een nog strenger regime in, waarin de geheime politie nog meer macht kreeg. De wetenschap dat nu niemand – behalve de geheime politie zelf dan – veilig was, maakte de bevolking van de satellietlanden apathisch. De komst van Chroesjtsjov en diens politiek van destalinisatie gaven de onderdrukte landen weer hoop. Toen de teugels wat gevierd werden, kwamen de Polen en Hongaren in 1956 in opstand om hun vrijheid op te eisen. Beide opstanden werden bloedig neergeslagen. In Warschau keerde Gomulka terug, die weer een onverzoenlijke, stalinistische koers invoerde. In Boedapest schoten Russische tanks de hoop op een voortgaande liberalisering voorgoed aan flarden, zoals zij twaalf jaar later ook in Praag zouden doen.

Het gaat wat ver om te stellen, dat de koude oorlog een rechtstreeks gevolg van het Amerikaanse optreden in Polen is geweest. Maar het is een feit dat Operation Splinter Factor het harde, stalinistische optreden in de satellietlanden heeft uitgelokt en daardoor de uiteindelijke bron is van de opstanden van 1956 in Polen en Hongarije. Zeker is ook, dat al die jaren de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten weliswaar door politici werd gevoerd, maar op de achtergrond toch werd bepaald door enkele slimme, ambitieuze heren, die leiding gaven aan een totaal niet toegeruste, incompetente en uitermate onbekwame inlichtingenwinkel.

De teleurstellende resultaten van acties als Splinter Factor deden in de Verenigde Staten ernstige twijfel ontstaan aangaande de bekwaamheden van de CIA. In 1955 eiste een meerderheid van het Amerikaanse Congres daarom een onderzoek. Onder leiding van John Edgar Hoover, de toenmalige chef van het FBI (dat zich specialiseert in contraspionage, beveiliging van staatsgeheimen dus en het opsporen van spionnen in Amerika), lichtte een

commissie van deskundigen maandenlang de CIA door. Eind 1955 kwam de commissie-Hoover met een schokkend rapport, waarin niet de opdoeking van de CIA werd aanbevolen, maar waarin met zeer veel nadruk werd gesteld, dat de CIA juist veel brutaler moest optreden en de mogelijkheid moest krijgen op veel grotere schaal in het buitenland actief te zijn. Niet de CIA moest worden ingetoomd, doch het parlement moest bereid zijn eventueel verstreckende politieke en diplomatieke consequenties van het optreden van de CIA te aanvaarden. Het congres aanvaardde de aanbevelingen van Hoover en stelde als blijk van goede wil de CIA een ruim budget beschikbaar. Sedertdien zou geen sterveling de CIA meer durven verwijten slap op te treden. Dank zij de hulp van zijn vriend Hoover kwam Allen Dulles stevig in het zadel te zitten. Met de beschikking over een zeer ruim budget en een blanco volmacht van het Congres, toog het meesterbrein aan het werk. Omdat de vrees voor het communisme steeds groter werd, richtten vrijwel alle activiteiten van Dulles zich op Moskou. Om zich te overtuigen van voldoende steun van West-Europa, zette hij een uitgebreid systeem op van subsidies en donaties aan regeringen die een duidelijke anticommunistische koers volgden. In landen waar wel sterke communistische partijen bestonden, werden anticommunistische politieke groeperingen en organisaties zwaar gesubsidieerd, om zo bij eventuele verkiezingen de communisten te kunnen overstemmen. Wie Nederlands vrijwillige onderwerping aan het Amerikaanse politieke systeem beschouwt, ontkomt moeilijk aan de indruk dat veel CIA-dollars in die tijd ook naar ons land zijn gevloeid. Al was het alleen maar in de vorm van studiebeurzen voor jonge, veelbelovende studenten en aankomende journalisten.

Dulles besteedde ook nogal aandacht aan de uitbouw van de activiteiten van zijn twee propagandazenders: Radio Free Europe en Radio Liberty. Met name RFE werd aanzienlijk uitgebreid. Al enkele jaren verzorgde de zender propaganda-uitzendingen naar de landen van het Oostblok. Met het nieuw beschikbaar gestelde geld werden sterkere zenders gebouwd en werd een non-stop-programma ingevoerd in alle talen van de landen achter het IJzeren Gordijn. Veel effect heeft deze geldverslindende zaak nooit gesorteerd. Oost-Europeanen, die zich later naar het Westen lieten smokkelen of zelf over het IJzeren Gordijn vluchtten,

hebben mij tenminste verteld, dat de uitzendingen van Radio Free Europe zo bol stonden van propaganda, dat ze niet om aan te horen waren. Later heeft de CIA daar weliswaar iets aan gedaan, maar veel vertrouwen hadden de Oosteuropaanen er toen al niet meer in. Men wist de programma's uitstekend op hun werkelijke waarde te schatten. Hier kwam nog bij, dat de mensen die de CIA voor Radio Free Europe ronselde, niet altijd even betrouwbaar bleken te zijn. Uiteraard probeerden de inlichtingendiensten van het Oostblok te infiltreren in de programmastaven van het Poolse, Hongaarse, Oostduitse, Tsjechische, Bulgaarse, Joegoslavische en Russische programma. De wetenschap dat iedere medewerker een verrader kon zijn, zorgde voor een constante spanning en voortdurende paranoïde verschijnselen bij de Amerikaanse programmamakers, hetgeen de kwaliteit van de uitzendingen natuurlijk niet ten goede kwam.

Grote waarde hechtte Dulles verder nog aan de ontwikkeling van technische spionagemogelijkheden. De projecten waaraan op dat moment al werd gewerkt, werden daarom geïntensiveerd, terwijl de technische staf een zodanige uitbreiding onderging, dat binnen enkele maanden een compleet rapport over de technische wensen van de CIA klaar was.

De 'clandestiene filosofie'

Maar een van de belangrijkste en tegelijkertijd afschuwelijkste vruchten die we aan het tijdperk-Dulles hebben overgehouden, is de zogenaamde 'clandestiene filosofie', die tegenwoordig als een rode draad door vrijwel elke geheime actie loopt. De clandestiene filosofie komt erop neer, dat de CIA het recht heeft (onder schuilnamen en dekmantel) zich rechtstreeks en zelfs (para)militair te bemoeien met de binnenlandse politiek van andere landen. De filosofie van Dulles maakte de weg vrij naar staatsgrepen die door de CIA geleid of op zijn minst vanuit Washington geregiseerd worden. Er is op het hoofdkwartier van de Centrale Inlichtingendienst een speciale afdeling, die er dagwerk aan heeft dergelijke clandestiene acties (in de vaktaal 'special operations') te organiseren en bij te houden. De topmensen van de afdeling hebben een vrij groot aantal huurlingen ter beschikking, die bij oproep naar elk oord willen gaan, om daar hun handen vuil te

maken. Voor hun diensten worden ze meer dan overvloedig betaald. Als de klus erop zit, kunnen ze thuisblijven en ander werk zoeken. Intussen betaalt 'de dienst' hun een maandelijkschadeloosstelling uit, die overigens niet bijster groot is.

Speciaal voor het bedrijven van dergelijke clandestiene praktijken heeft de CIA een reeks commerciële bedrijven opgericht. Vooral in de luchtvaart is de dienst actief en dat is eigenlijk wel logisch: een huurleger dat in het geniep in het buitenland actief is, kun je moeilijk door de eigen luchtmacht of grote commerciële luchtvaartmaatschappijen laten bevoorraden. Tot de luchtvaartmaatschappijen die sinds de geboorte van de clandestiene filosofie zijn opgericht, behoren onder meer Air America (op één na de grootste Amerikaanse chartermaatschappij; vooral actief in Laos en Cambodja), Air Asia (werkt in Vietnam), Air Panama (in de jaren zestig actief in Kongo) en Southern Air Transport (die speciaal was opgericht om rechtse groepen in Zuid-Amerika te steunen, maar tot nu toe niet in actie is geweest; de vloot wordt nu gewoon verhuurd als charter, waarmee Southern de meest welvarende CIA-maatschappij is geworden!). De oudste CIA-maatschappij is Civil Air Transport. Al kort na de oorlog maakte CAT zich verdienstelijk in China, waar ze de troepen van Tjiang K'ai-sjek steunde. Toen die uiteindelijk naar Formosa werden gedreven, ging CAT mee, om van daaruit guerrilladroppings boven de Volksrepubliek China uit te voeren. Verscheidene van dergelijke missies konden niet worden uitgevoerd, omdat de 'civiele' vliegtuigen werden beschoten. Het is een wonder dat slechts eenmaal een CAT-toestel boven China werd neergehaald. De twee Amerikaanse inzittenden hebben vastgezet in een Chinese cel, tot het officiële bezoek van president Nixon aan de Volksrepubliek de verhoudingen tussen deze beide grote mogendheden weer enigszins genormaliseerd had en aan hun detentie een einde maakte. Vanaf Formosa verleende CAT trouwens ook luchtsteun aan de rebellen die in 1958 op Java probeerden president Soekarno tot aftreden te dwingen.

Behalve luchtvaartmaatschappijen heeft de Centrale Amerikaanse Inlichtingendienst voor zijn geheime oorlog ook scheepvaartlijnen ter beschikking, bedrijven op het gebied van de

wapen- en munitiehandel, effectenkantoren, verzekeringsmaatschappijen, kranten en tijdschriften.

Het hoofdkwartier, van waaruit al deze activiteiten geleid worden, staat in Langley bij Washington. Het is een ultramodern, zwaar bewaakt complex, waar je alleen na een zeer uitvoerige 'screening' binnenkomt. Bezoekers die door de dienst worden verwacht, worden bij de toegangspoort gefouilleerd, terwijl een wachtpost zijn schietklare wapen op hen gericht houdt. Als er niets gevonden wordt, gaan twee gewapende begeleiders mee, om de bezoekers op de juiste plaats af te leveren. Auto's mogen om veiligheidsredenen niet naar binnen. Die worden buiten de poort nauwkeurig onderzocht!

Het zal bezoekers in die geheimzinnige, griezelige omgeving – met twee tot de tanden bewapende body-guards bij zich, die er geen twijfel over laten bestaan dat zij werkelijk schieten bij een verdachte beweging – op z'n minst verbazen, dat er op de grote, marmeren wand van de centrale hal van het CIA-hoofdkwartier een bijbeltekst is aangebracht: een erfenisje van Allen Dulles. Op de kille, witte muur staat met grote letters: „... *en gij zult de waarheid verstaan en de waarheid zal u vrijmaken.*” Het is een bepaald onzorgvuldig gekozen tekst uit het evangelie van Johannes. Of zal Dulles met opzet (vanwege de vermeende toepasselijkheid) het begin en het vervolg hebben weggelaten? Daarover kan de bezoeker dan rustig doordenken als hij door de gangen van het hoofdkwartier van de CIA loopt, bespied door elektronische ogen, die nauwkeurig zijn gedragingen – en die van de bewakers – registreren. Niet alleen bezoekers worden zo in de gaten gehouden, ook schoonmakers en ander personeel dat niet kan bogen op de titel 'spion'. En iedereen die Langley belt en rechtstreeks vraagt naar een bepaalde medewerker, zal ervaren dat de telefoonverbinding botweg wordt verbroken. Alleen bij vermelding van de geheime, steeds wisselende toestelnummers mogen de telefonistes doorverbinden!

Bij de Central Intelligence Agency werken in totaal 16.500 mensen in vaste dienst, de schoonmakers en de eigen CIA-politie niet meegerekend. Als we alle handlangers en huurlingen, die te pas en te onpas voor de CIA klusjes opknappen, meetellen, komen we op een aantal van ver boven de honderdduizend mensen (voornamelijk mannen), die over de hele wereld voor de

CIA werken. Officieel is er op de begroting slechts 750 miljoen dollar per jaar voor de geheime dienst beschikbaar. Maar de talloze commerciële activiteiten van de CIA stellen de dienst in staat jaarlijks een veelvoud van dat bedrag te besteden. Van de ruim zestien duizend medewerkers van de CIA is maar een betrekkelijk klein deel betrokken bij de actieve spionage en contraspionage. Veel van het vaste inlichtingenpersoneel oefent namelijk administratieve of boekhoudkundige functies uit. In totaal zijn er zesduizend 'operationele' mensen, wat overigens ook weer niet wil zeggen, dat die inderdaad voortdurend de boer op zijn. Meer dan vierduizend van hen zitten de hele dag binnen om radiostations af te luisteren, bandjes met telefoongesprekken te interpreteren, analyses te maken en plannen uit te denken. Een kleine achttienhonderd mensen werken op de afdeling 'special operations', maar een derde deel van hen is secretaresse of boekhouder/administrateur en heeft voor de dienst in wezen dus geen operationele betekenis. Van de twaalfhonderd medewerkers die zo overblijven, bedenkt een deel de plannen voor geheime oorlogen, terwijl anderen zich toeleggen op de ontwikkeling van nieuwe tactieken en technieken en weer anderen zich helemaal op de opleiding en ronseling van huurlingen hebben geworpen. Het groepje mensen dat uiteindelijk actief is in het buitenland, al dan niet onder diplomatieke dekmantel, is derhalve betrekkelijk klein. Toch vreet dat beperkte groepje het grootste deel van het officiële CIA-budget op, namelijk 450 miljoen dollar per jaar. Maar daarmee is het dan ook wel de best uitgeruste afdeling van 'de dienst'.

De slechtst uitgeruste en tevens onbelangrijkste tak van dienst is de zogenaamde historische afdeling. In wezen heeft deze sectie geen enkele betekenis. Ze wordt slechts gebruikt om gefrustreerde agenten een mogelijkheid te geven tegen een meer dan redelijke vergoeding hun frustraties van zich af te schrijven in wat het hoofdkwartier „de officiële geschiedenis” noemt. Maar intussen weten die agenten ook wel, dat nooit iemand hun kritische en gefrustreerde verhalen over de dienst onder ogen zal krijgen.

De Centrale Inlichtingendienst CIA is niet de enige geheime dienst van de Verenigde Staten. Natuurlijk is er nog het FBI, dat

vergelijkbaar is met onze Binnenlandse Veiligheidsdienst, maar toch ook normaal politierechercheurwerk doet. Buitenlandse Zaken heeft nog een afdeling inlichtingen, de drie krijgsmachtonderdelen elk natuurlijk ook en dan is er tenslotte (eveneens onder directie van het Pentagon, het ministerie van Defensie) de National Security Agency (NSA), die zich toelegt op het ontwerpen en doorbreken van codes. Over het algemeen verrichten ze uitsluitend waarnemingen via de internationale communicatiekanalen. De luisterposten en radarstations van de NSA over de gehele wereld worden bewaakt door eigen 'politie', die overigens normale Amerikaanse militaire uniformen draagt. Indertijd zijn verscheidene van dergelijke luister- en radarposten ingeschakeld als volgstations van Apollo-ruimteschepen.

Volgens een vrij betrouwbare schatting heeft Amerika in totaal niet minder dan 153.000 mensen in vaste dienst van zijn verschillende spionagediensten. Hier zitten dan zowel de operationele agenten als de boekhouders en chauffeurs bij. Maar de los-vaste krachten, die te hooi en te gras worden opgeroepen, zijn niet bij dat aantal geteld. Het totale budget van alle Amerikaanse geheime diensten te zamen bedraagt achttien tot twintig miljard gulden per jaar! Qua mankracht zijn de drie militaire inlichtingendiensten gezamenlijk de grootste poot in de intelligenceorganisatie: ze hebben 24.000 man in vaste dienst (reservepersoneel niet meegerekend) en verslinden per jaar voor militaire spionageactiviteiten ongeveer drie miljard gulden.

De Amerikaanse diplomatieke dienst neemt ook een belangrijk deel van de internationale spionage van de Verenigde Staten voor zijn rekening. Volgens een voorzichtige schatting wordt een derde deel van alle diplomaten van de Verenigde Staten door de CIA betaald voor 'nevenactiviteiten' die ze voor de inlichtingendienst in het buitenland ontplooiën. Sommige diplomaten zijn zelfs in vaste dienst van de Centrale Inlichtingendienst.

Een opmerkelijk voorbeeld in dit opzicht is Richard Helms, die tot het voorjaar van 1974 hoofddirecteur was van de Central Intelligence Agency. Vanwege het Watergate-schandaal, dat Nixon met hulp van CIA en FBI in de doofpot trachtte te stoppen, werd Helms demonstratief ontslagen. Maar de president, die bekend stond als een weergaloze fan van de geheime dienst (zijn optreden in de Watergate-affaire heeft die voorliefde

nog eens bevestigd), maakte Helms ambassadeur van de Verenigde Staten in Perzië. Niemand viel daarover. Toch moet die post niet onderschat worden. Niet alleen is Perzië (Iran) een rijk land, met talrijke oliebronnen, maar het wil ook – de sjah heeft dat herhaalde malen met klem gezegd – een westers land zijn. Vooral de laatste jaren heeft sjah Reza miljarden dollars van zijn oliewinsten besteed aan de aanschaf van een hypermoderne militaire uitrusting, elektronische apparatuur, raketten, straaljagers en oorlogsschepen. Perzië is – dat zal duidelijk zijn – druk bezig zich te ontwikkelen tot de leidende militaire macht van het nabije Oosten. En juist van zo'n land wordt Helms, architect van menige 'ongeregeldheid', Amerikaans zaakgelastigde. Als het ooit zo ver komt dat de Arabische landen de oliekraan naar het Westen dichtdraaien – en die kans bestaat nog altijd – dan moet u niet gek opkijken als Perzische in plaats van Amerikaanse militaire eenheden de bronzen gaan bezetten. U kunt dan ook alvast overwegen, of ene heer Helms, topagent in ruste, mogelijk-kerwijs met een dergelijk optreden iets van doen zou kunnen hebben.

De chefs van de verschillende Amerikaanse inlichtingendiensten komen gemiddeld eens per week bij elkaar voor een strategische bespreking. Henry Kissinger, voorzitter van de Nationale Veiligheidsraad, zit die bijeenkomst gewoonlijk voor. Hij is ook de man die in de regering-Ford verantwoordelijk is voor het optreden van de inlichtingendiensten en tenslotte met de president zelf voor de meest geheime acties met zijn handtekening toestemming geeft. Het zal veel mensen verbazen, dat de vredesapostel aldus machtiging heeft gegeven voor de staatsgreep van de CIA in Chili in september 1973 en ook nog volledig op de hoogte was van de CIA-activiteiten op Cyprus in de zomer van 1974. Toch heeft deze vroegere hoogleraar niet geschroomd de hem toegekende Nobelprijs voor de vrede aan te nemen.

4. Het dwangbuis KGB

„Er is een nieuw bondgenootschap gekomen van vriendschap strijd voor ons gemeenschappelijk doel. Ik geloof dat dit bondgenootschap eeuwig zal zijn. God zal ons bij deze grootse en belangrijke arbeid helpen.”

– Oleg Penkovsky

Aan het Dzerzinskyplein in Moskou, vlak om de hoek bij het Kremlin, staat een kolossaal, grijs gebouw; naast de Loebjanka-gevangenis. Zowel het plein als de gevangenis staan bij de meeste Moskovieten slecht bekend: in het kolossale, grijze gebouw is het hoofdkwartier gevestigd van de zo gehate Russische geheime dienst KGB (Komitet Gosozdatvennoye Bezopasnosti (Comité voor Staatsveiligheid) en in de gevangenis daarnaast 'behandelt' de geheime politie (ook een KGB-afdeling) haar politieke gevangenen. Daar, achter die pompeuze muren, zitten ze, de openlijke demonstranten tegen het economische systeem, de mannen en vrouwen die hebben geprotesteerd tegen onvrijheden, de 'hippies'.

Velen van de gemiddeld tweehonderd gevangenen in de Loebjanka zijn uren, dagen, soms weken gemarteld voor zij bekenden een 'tegen de Russische staat gerichte daad' te hebben gepleegd. Sommigen moesten daarvoor eerst naar de 'rattenkelder', een in zijn soort perfecte methode om bekentenissen af te dwingen. Halsstarrig ontkennende politieke verdachten worden er door de beulen van het KGB naakt heen gebracht. Zodra het verhoor begint, flitst een felle lamp aan, waarna uit een van de luidsprekers een metalen stem buldert: „Beken, zwijg, dat je je vaderland verraden hebt, beken!” Als het slachtoffer weigert, worden in de vier blinde muren van de vochtige kelder stalen deuren weggeschoven, waardoor een enorm stelsel van rattengangen zichtbaar wordt. In een ommezien storten zich dan tientallen totaal uitgehongerde ratten, zo groot als katten, op de verdachte. Als hij niet snel bekent, loopt hij gevaar de rest van zijn leven zeer ernstig verminkt door te moeten, tenzij de ratten hem voor die tijd al hebben doodgebeten.

Tot nog toe heeft geen enkele verdachte onder deze omstandigheden geweigerd een onjuiste, voor hemzelf belastende verklaring af te leggen. Zodra de beul hoort: „Ik beken” draait hij een twintigtal kranen open, waarna met een enorme kracht uit evenzovele openingen ijskoud water de kelder inspuut om de ratten terug te jagen naar hun gangen. De verdachte blijft naakt en gewond in het ijskoude water liggen, tot het zover is gezakt dat men de deur open kan doen. Daarmee is het vooronderzoek afgesloten. De rechter moet er dan nog aan te pas komen om de politieke delinquent, de dissident, te berechten. Maar geen zinnige verdachte haalt het in zijn hoofd om voor een Russische rechtbank te verklaren dat het KGB hem valse bekentenissen heeft afgedwongen door martelingen. Een dergelijke 'belediging' kost hem al gauw een paar extra jaren verbanning wegens een 'tegen de staat gerichte daad'. En zijn straf ondergaat hij bovendien onder toezicht van het KGB!

De Russische geheime dienst KGB is heer en meester in Rusland. Gehaat en gevreesd als geheime politie, die door middel van miljoenen verklikkers de bevolking scherp in de gaten houdt; gerespecteerd als machtige, internationale spionage-organisatie, die door haar 'onovertroffen organisatie' en de 'leepheid van haar 20.000 officieren' de vijand nog altijd te slim af is geweest en 'zelfs nog nooit een blunder' heeft begaan. Misgrepen worden in de Russische pers, die onder censuur van het KGB staat, natuurlijk niet vermeld. Evenmin als 'overlopers'. Toch zijn het juist deze 'afspringers', zoals ze in de vaktaal worden genoemd, die ons in het Westen een vrij nauwkeurig beeld hebben gegeven van de activiteiten van het KGB in en buiten Rusland. (Het verhaal hiervoor over de martelingen is trouwens opgetekend uit de mond van een van die overlopers.)

Met die afspringers is het overigens een gekke zaak. Als een Rus naar het Westen vlucht, zijn wij geneigd hem te bestempelen als een moedig en vooral verstandig man, die het, uitsluitend om zijn persoonlijke vrijheid, geriskeerd heeft de rest van zijn leven in levensgevaar te zijn. Anderzijds vervullen de – toegegeven: heel wat spaarzamer – verhalen van westerse overlopers ons met afschuw. Wie uit het Westen naar het Oostblok overloopt, is een lafbek, een stickemer, een landverrader.

Noch het één, noch het ander is waar. Het aantal geheim-agenten dat uit overtuiging overloopt, is nihil. De echte, doorge-winterde spionnen van de geheime diensten zijn nu eenmaal niet bepaald toonbeelden van verheven idealisten. Op een enkele uitzondering na is er nooit een spion uit het Oostblok naar het Westen gevlucht omdat hij na een 'vergelijkend warenonderzoek' tot de conclusie zou zijn gekomen dat het bij ons zoveel beter is. Ga maar na: als weinig Russen leven leden van het KGB in een zekere weelde. Ze genieten aanzien, wel niet altijd van de burge-rij, maar zeker van de 'officiële' wereld en niet te vergeten van het Centrale Comité. Bovendien zijn KGB-officieren de enigen (met een handjevol functionarissen in andere overheidsdiensten) die vaak jarenlang hun eigen politieke systeem hebben kunnen vergelijken met dat van andere landen. Meestal zijn ze daarna tot de conclusie gekomen dat overal wel iets mankeert. Verder hebben de meeste Russische geheim-agenten die overlopen, op het moment dat zij 'afspringen' al ettelijke jaren in het bui-tenland gewoond, met alle extra luxe en extra genoegens van dien. En dat, terwijl hun gezin vrijwel altijd nog in het vaderland zit. Nee, de Rus die afspringt, is over het algemeen geen verstan-dige kerel met grote idealen. Hij is net zo goed een lafaard, die om welke reden dan ook zijn vrouw in de steek laat en zijn kinderen laat barsten en in eerste instantie aan zichzelf denkt. De vrijheid die hij verkiest, is niet de vrijheid van het politieke systeem, maar de vrijheid van een nieuw vrijgezellenbestaan bijvoorbeeld.

Een onderofficier van de Westduitse geheime dienst, die talloze afspringers heeft verhoord, heeft mij verteld dat er met iedereen die overloopt wel iets aan de hand is. Bij de één zijn het uit de hand gelopen schulden, de ander heeft buiten zijn eigen gezin om nog hier en daar wat kroost verwekt, weer een ander heeft buiten dientijd een misdrijf gepleegd (waarop zware straffen staan), of er is een vriendinnetje in het Westen, of hij is als de dood om weggezuiverd te worden bij de dienst, wat in de praktijk bete-ken: houthakken in Siberië of op de vlucht neergeschoten worden. Een bekend verschijnsel is bovendien dat de afspringer een charlatan is, die alleen als 'legende' (dekmantel) de spijt-optant uithangt, maar in feite een nieuwe spionageopdracht komt uitvoeren. Günther Guillaume, de spion in Brandts rege-

ringsgebouwen, is daarvan een treffend voorbeeld.

Dan is er nog de mogelijkheid dat een Russische spion in het land waar hij werkt wordt betrapt door de contraspionage. Deze kan hem dan dwingen mee te spelen en Moskou opzettelijk van valse informatie te voorzien. Wie eenmaal zo gechanteerd is, zal een heel sterk verhaal moeten hebben als hij wordt teruggeroepen naar Moskou en zich voor een commissie moet verantwoorden. De angst voor zulke processen doet veel betrapte KGB-officieren ten einde raad besluiten – geheel tegen hun wil – hun vrouw en kinderen in de Sovjetunie te laten voor wat ze zijn en over te stappen naar de andere kant. De mannen van de contraspionagedienst die KGB-agenten tot zulke beslissingen moeten zien te dwingen, moeten onmenselijk hard en wreed zijn.

In de praktijk doen de Amerikaanse inlichtingendiensten en de Russische weinig voor elkaar onder. Toch zijn er enkele treffende verschillen, die overigens een rechtstreeks gevolg zijn van de totaal verschillende samenlevingen waaruit beide organisaties voortkomen. Door de Russische staatsvorm is het voor het Westen vrijwel onmogelijk in de Sovjetunie door te dringen en daar blijvende contacten te leggen. De geheime politie van het KGB heeft zoveel reserveagenten en verklidders, dat ze er bij wijze van spreken op elke straathoek en achter elke brievenbus wel eentje zou kunnen neerzetten. In ieder geval heeft ze er genoeg om elke buitenlander in de gaten te houden en te 'begeleiden'. Alle kamers van de toeristenhotels worden door middel van verborgen microfoons constant afgeluisterd; geen telefoon is veilig. Buitenlanders worden uitsluitend in zulke 'gecontroleerde' hotels ondergebracht. Als zij langer willen blijven (buitenlandse journalisten bijvoorbeeld), kunnen zij alleen met toestemming van het KGB een huis of appartement betrekken. De ambassadegebouwen hangen ook al vol met verborgen microfoons en minuscule, geheime video- of filmcamera's.

In de grote ambassadegebouwen van het Westen meent men de eeuwige strijd tegen het afluisteren en begluren echter voorlopig (en naar het schijnt definitief) te hebben gewonnen. Daarin zijn door de eigen veiligheidsdiensten grote kooien van pantserglas gebouwd, waarin twaalf mensen kunnen vergaderen. Door de glazen constructie valt het meteen op als ergens een microfoon

is aangebracht. Bovendien schijnen van binnenuit sterke lampen in alle richtingen, zodat eventuele films en videobanden door de lichtsterkte onbruikbaar worden. En voor alle zekerheid wordt door luidsprekers buiten de kooi nog eens voortdurend het geluid van een cocktail-party versterkt uitgezonden, zodat eventuele andere microfoons, buiten de glazen kooi, ook niet 'per ongeluk' flarden van gesprekken kunnen opvangen, wanneer de deur van de 'vergaderzaal' even open en dicht zou gaan.

Deze glazen kooien zijn waarschijnlijk de enige plekjes in Rusland waar je ongehoord kunt praten. Of dat ook altijd ongezien gebeurt is een tweede. Iedere buitenlandse vertegenwoordiging in de Sovjetunie is verplicht een fors gedeelte van het niet diplomatieke personeel in Moskou zelf te werven. Dit betekent dat ambassades, legaties, kanselarijen en dergelijke bij het voorzien in hun vacatures voor telefonistes, chauffeurs, receptionistes, klusjesmannen en tuinlieden zijn aangewezen op de Russische arbeidsmarkt. Het zal niemand verbazen dat alle Russen die voor ambassades of buitenlandse firma's werken, optreden als verkliker voor het KGB of soms zelfs als inlichtingenofficier in vaste dienst zijn van de Russische inlichtingendienst. Zo was een van de vroegere chauffeurs van de Engelse ambassade in Moskou zelfs instructeur bij het KGB. (Dit was hij geworden nadat hij een simpel systeem had ontwikkeld waarmee hij de remlichten en de binnenverlichting van een auto kon uitschakelen. Als hij 's nachts een agent moest droppen, kon hij – gebruik makend van dat systeem – onopgemerkt door zijn eventuele achtervolgers de klus uitvoeren.)

Dit afluisteren en begluren in de Sovjetunie zelf valt officieel onder de afdeling contraspionage, dat is hoofddirectoraat II van het KGB. Dit directoraat, met enkele ervaren generaals aan de top, mag wel een van de meest efficiënte grossiers in chantagepraktijken van de wereld genoemd worden. Niet alleen houdt het beroepskader van die afdeling zich bezig met het opsporen van spionnen, men bezondigt zich ook aan een heel speciale vorm van 'agentenwerving'. Om bijvoorbeeld binnenlandse agenten en tipgevers te krijgen, plegen KGB-mensen kleine vergripen, die dan gemakkelijk in de schoenen van onschuldige burgers geschoven kunnen worden. Soms komen die vergripen uit en in zo'n geval komt het KGB met een 'schikking': als u nu voor ons

op school, op de fabriek of op de universiteit precies in de gaten houdt wat er gebeurt, dan wordt de zaak geseponeerd. Iedere Sovjetburger begrijpt die wenk. Als hij weigert, komt hij niet alleen onschuldig in de bak, maar is ook zijn hele verdere toekomst vergooid. Het KGB zal hem niet met rust laten.

Voor de werving van buitenlandse medewerkers heeft het hoofddirectoraat II geraffineerder methoden. Over het algemeen concentreert het KGB zich op ambassadepersoneel, diplomaten (en hun vrouwen), buitenlandse journalisten en politici. Diplomaten en politici worden gekozen, omdat die mogelijk in de toekomst belangrijke dingen in hun land gaan doen; journalisten, omdat het hun vak is veel te weten en veel uit te zoeken. Over het algemeen zijn juist deze mensen ook een erg moeilijke prooi en daarom kan een KGB-actie tegen hen jaren duren voor die succes heeft.

Vrijwel altijd zal het KGB proberen zijn slachtoffers op een plezierige manier contact te laten krijgen met 'gelijkdenkende' Russische leeftijdgenoten. Dezen laten in gesprekken, ter wille van het goede doel, desnoods onverhopen kritiek horen op het systeem waarin zij moeten leven. De bedoeling is dat de Rus en de buitenlander dikke vrienden worden en voorlopig ook blijven. In een latere fase komt er dan een beeldschone vrouw aan te pas, die probeert in de vriendenkring de betrokken buitenlander te versieren. Tien tegen één dat dit vroeg of laat lukt. Zulke vrouwen worden bij het KGB 'zwaluwen' genoemd. Ze worden speciaal voor dergelijke spelletjes gehuurd en beloond met de toewijzing van een fraaier appartement of een betere baan, of de kwijtschelding van een boete of gevangenisstraf. Altijd worden de 'zwaluwen'^{*)} door het KGB tot hun handelwijze gedwongen. Overigens gaan zwaluwen alleen met buitenlanders naar bed en alleen in hun eigen appartement, dat wil zeggen het appartement dat het KGB heeft gereserveerd voor dergelijke amoureuze ontmoetingen. Hoe lang het seksuele genoegen ook duurt, alles wordt in die kamer met verborgen camera's gefilmd en gefotografeerd.

Het slachtoffer hoeft daar aanvankelijk niets van te weten te komen. Er zijn verschillende wijzen waarop het KGB zijn illegaal gemaakte foto's uitbuit. Soms door ze aan het slachtoffer te tonen en te dreigen met openbaarmaking als hij niet gehoorzaam

meewerkt met de KGB-officier in zijn vaderland. Soms ook laat men zo'n slachtoffer begaan (vooral bij belangrijke politici en diplomaten gebeurt dit), totdat hij een keer in bed betrapt wordt door de 'echtgenoot' van zijn maîtresse, die hem verontwaardigd in elkaar slaat en dreigt naar de politie te gaan. Buitenlandse diplomaten kunnen zo iets niet gebruiken, omdat ze na een dergelijk incident vrijwel zeker naar hun land worden teruggestuurd en hun diplomatieke carrière dan wel kunnen vergeten. In zo'n geval zal het slachtoffer altijd contact zoeken met een van zijn Russische 'vrienden' (ook KGB'ers) en hem om hulp vragen. Het incident en de angst voor het bekend worden ervan (wat immers zijn hele leven kan schaden) maken zo'n diplomaat natuurlijk voor de rest van zijn leven tot een heel gemakkelijke prooi van het KGB. Deze laatste methode wordt vooral gevolgd bij de werving van zogenaamde 'beïnvloedingsagenten': mensen die op het moment van hun werving nog niet veel te betekenen hebben in de politiek van hun land, maar van wie het KGB verwacht dat ze binnen een afzienbaar aantal jaren tot de meest verantwoordelijke posten worden geroepen in hun regering, waar zij uit angst voor chantage dan bepaalde beslissingen ten gunste van de Sovjetunie kunnen beïnvloeden...

Dan is er tenslotte nog een heel boude methode. De foto's van de seksuele uitpattingen worden gemaakt en later ijskoud gepubliceerd! Dat ondervond enkele jaren geleden een Brits Lagerhuislid, dat een veertiendaagse reis door Rusland maakte. Zijn beeldschone Russische begeleidster stelde hem voor na het diner op haar hotelkamer wat te drinken 'en te zien hoe Russinnen na diensttijd zijn'. De politicus liet zich dat geen twee keer zeggen. Hij bleef drie uur met haar in bed. Alles wat zij samen deden, staat op film en foto. Dat merkte de afgevaardigde een maand later, toen hij in het Lagerhuis fulmineerde tegen de Russische buitenlandse politiek ten aanzien van Afrikaanse landen. Een dag later circuleerden onder alle leden van het Lagerhuis speciale kranten met grote foto's erin die exact van het eerste begin tot het allerlaatste eind de liefdesscènes in de Russische hotelkamer lieten zien. Het Lagerhuis schaterde, maar de positie van deze veelbelovende afgevaardigde was voor altijd onmogelijk gemaakt. Zo heeft het KGB althans één lastige politicus kunnen uitschakelen...

Evenals bij de CIA is bij het KGB de buitenlandse, actieve spionagedienst de belangrijkste. Het is moeilijk te zeggen hoeveel mensen daar precies in werken. Volgens een betrouwbare af-springer moet het aantal mensen dat actief is in de buitenlandse spionage, op ongeveer achttienduizend worden geschat. Niet meegeteld zijn uiteraard de meelopers, die uit pragmatische overwegingen (carrièreplanning) hun diensten aan het KGB aanbieden. De contraspionage, die in de Verenigde Staten officieel gescheiden is van de spionage, is in Rusland wel een taak van de centrale inlichtingendienst KGB. De zo gevreesde geheime politie en de bewaking van de strafkampen, deportatieoord en de personeelsbezetting van de psychiatrische inrichtingen waarin dissidenten massaal worden ondergebracht, is een rechtstreekse KGB-aangelegenheid. Vermoed wordt dat alleen deze afdelingen alles bij elkaar al een kleine dertigduizend employés in vaste dienst hebben. Verder levert het KGB nog de grenstroepen en de paleiswacht van het Kremlin. Veiligheidsonderzoeken (via de geheime politie), censuur, het ontwikkelen van nieuwe verbindingssystemen, aftappen van telefoon- en telexverbindingen, het behoort allemaal tot de officiële taken van het KGB, die nu eenmaal zowel de verzameling van inlichtingen als de beveiliging ervan omvatten. Een niet onbelangrijke afdeling van het KGB houdt zich bezig met misleiding, vervalsingen enzovoorts. Het is het bekende 'Department D', dat onder leiding van de Russische landmachtgeneraal Agayants uitgroeide tot een voortreffelijke organisatie.

Zo op het eerste gezicht is Agayants een uitermate sympathieke en meelevende man. Hij is een lange, slanke Armeniër, die meer belangstelling voor kunst, literatuur en cultuur lijkt te hebben dan voor de vuile streken die bijna dagelijks aan zijn brein ontspruiten en waaraan hij zijn reputatie te danken heeft. Een van zijn belangrijkste verdiensten voor het KGB is wel geweest, dat hij in alle satellietlanden dergelijke afdelingen voor speciale opdrachten heeft laten opbouwen. Vaak groeiden die uit tot machtige steunpilaren van de inlichtingendiensten van Tsjecho-Slovakije, Polen, Oost-Duitsland of Bulgarije.

In Hongarije stelt de afdeling 'dirty tricks' weinig voor. De Hongaren zijn van oudsher veel meer gespecialiseerd in het bespioneren van de Rooms-Katholieke Kerk. Het Vaticaan is het

belangrijkste doel van de Hongaarse inlichtingendienst en via de geestelijkheid in Rome wordt voortdurend geprobeerd in de clerus te infiltreren.

Overigens is het opvallend dat Tsjecho-Slovakije na de Praagse lente van 1968 veel van zijn betekenis voor de Russen heeft verloren. Bij de westerse inlichtingendiensten komt men steeds meer tot de overtuiging dat met name de Polen de taak die vroeger de Tsjechen hadden, hebben overgenomen. Dat zou betekenen dat de Tsjechische inlichtingendienst op dit moment van niet zo grote waarde moet worden geacht, terwijl de Poolse in belang toeneemt.

Buiten het KGB om is in de Russische buitenlandse spionage ook de GROe, de militaire inlichtingendienst, nog werkzaam. De GROe is voornamelijk actief in het verzamelen van zuiver militaire informatie, meestal via de militaire attaché's en persvoorlichters van de Russische ambassades in het buitenland. Behalve met spionage houdt de GROe zich ook bezig met beveiliging van militaire gegevens, terwijl ze binnen het Rode Leger een taak uitoefent die vergelijkbaar is met die van onze marechaussee. De GROe heeft zijn hoofdkwartier in Moskou, op het adres Znamenskystraat 19. Er werken daar tussen de vijf- en zesduizend mensen. Een ongeveer tweemaal zo groot aantal is in het buitenland geplaatst. Het KGB heeft zijn hoofdkwartier aan het Dzerzinskylein (genoemd naar de zeer gevreesde Felix Dzerzinsky, die in de jaren twintig de geheime politie van Lenin aanvoerde). Sovjetagenten duiden het als 'Centrum' aan. Vanuit dit Centrum bestuurt het KGB de buitenlandse stations, 'rezidenturas' genoemd. Deze worden geleid door een 'rezident': de chef van het betrokken station. De rezident zetelt meestal in de Russische ambassade. Een enkele keer bekleedt hij een diplomatieke functie bij een andere missie: een VN-delegatie, handelsmissie of iets dergelijks. Voor zijn werk heeft de rezident meestal een vrij grote groep 'organen' ter beschikking. Het zijn de professionele spionnen van KGB (of GROe, hoewel die diensten uit rivaliteit elkaar zowat op leven en dood bestrijden). Meestal hebben zij een militaire of semi-militaire rang en daarom worden zij over het algemeen in de spionagewereld als 'inlichtingenofficieren' aangeduid. Naast de organen kan de rezident rekenen

op de hulp van veel 'agenten'. Ze worden door het KGB gezien als 'shravki' (slaven) en men heeft er aan het Dzerzinskyplein niet veel goede woorden voor over. Toch bestaat een van de taken van de organen eruit om zoveel mogelijk agenten te werven, omdat een massale penetratie de Russen altijd wel iets oplevert. Dergelijke agenten worden vooral geworven onder leden van de communistische partij van het land waarin de betrokken rezidentura is gevestigd. Vaak worden aan deze, niet altijd even betrouwbare, gelegenhedenverklappers de 'ideologische collaborateurs', veel kundiger agenten, toegevoegd. Meestal zijn dit Russische diplomaten, die niet bij KGB of GROe zijn ingelijfd, maar om hun promotiekansen te vergroten gaarne meelopen aan de hand van de KGB-man. In sommige landen is de Russische ambassadeur zo de 'slaaf' van de rezident. Het zal duidelijk zijn dat de laatsten veel minder risico's lopen dan de te hooi en te gras geronselde agenten, die nu eenmaal geen diplomatieke status hebben.

Een kleine groep organen is in elk land actief als 'illegalen'. Zij genieten geen diplomatieke bescherming, maar leven onder valse naam en met valse papieren in het buitenland. Toch dienen zij de opdrachten van de rezident in hun rayon nauwkeurig op te volgen. Meestal wordt door het Centrum voor deze illegalen en de speciale zaak waaraan zij werken een aparte 'case-officer' aan de rezidentura toegevoegd, die er onder andere ook op moet toezien dat de illegale zich aan zijn 'legende' (dekmantel) houdt. Een van de meest opvallende zaken van het Russische spionagesysteem is, dat geen enkele post zelfstandig iets mag ondernemen. Er is een duidelijk eenrichtingverkeer vanuit het Centrum naar de rezidenturas, die bijna dagelijks worden overstelpt met opdrachten en verzoeken om informatie. De begeleiding van het Centrum is zo kritisch, dat organen zelfs een ernstige reprimande krijgen, wanneer zij in hun rapportage aan Moskou bijvoorbeeld vergeten de kleur van een bepaalde auto, die in hun zaak wellicht een rol speelt, te noemen. In elk rapport moet een orgaan ook nauwkeurig aangeven welke volgende stappen hij wenst te doen. Het Centrum beslist dan of hij daartoe overgaat, of dat hij een andere instructie krijgt. Eigen initiatief wordt dus niet op prijs gesteld. Een orgaan die zich aanmatigt zelf contact met het Centrum op te nemen, loopt het risico ontslagen te worden. Het

is een treffend voorbeeld dat de Russische meesterspion Kim Philby (op 22-jarige leeftijd als student in Cambridge door de GROe geronseld, maar tot 1951 hoofd van de Russische afdeling van de Britse geheime dienst) geen enkele beslissing nam als Engels inlichtingenofficier zonder duidelijke instructie van het Centrum. Op deze manier heeft het KGB – soms gesteund door de GROe – jarenlang de Engelse geheime dienst tot zijn belangrijkste agent kunnen maken!

Tenslotte zijn er ook nog gevallen waarin het Centrale Comité zelf rechtstreeks ingrijpt en voorbijgaat aan het Centrum. Dat gebeurde onder andere in 1960, toen na het neerhalen van de U-2 alle rezidenturas van Chroesjtsjov persoonlijk opdracht kregen geen enkele activiteit te ontketenen tot het einde van het jaar, om te voorkomen dat de Amerikanen bewijzen van Russische spionage zouden verzamelen voor de topconferentie in Parijs ten einde zou zijn. Deze opgelegde vakantie werd niet met gejuich begroet. Ze bezorgde de Russische geheime dienst internationaal een forse achterstand.

Hoewel de Russische inlichtingendiensten GROe en KGB de wereld overspoelen met duizenden spionnen, zijn hun informatie niet altijd even betrouwbaar. Veel Russische informanten worden immers door chantage gedwongen tot medewerking, die derhalve niet altijd even enthousiast gegeven wordt. Dat betekent dat op het hoofdkwartier op het Dzerzinskyplein kundige officieren van het KGB er een dagtaak aan hebben de rapporteringen van zulke 'meelopers' op hun waarde te toetsen. Veelal zijn die 'meelopers' helemaal geen geboren Russen. Zowel in de Verenigde Staten als in West-Europa hebben Oosteuropese inlichtingendiensten veel oorspronkelijke inwoners geronseld voor hun activiteiten. Meestal niet direct de overtuigde communisten, die al jarenlang lid zijn van de partij.

In West-Duitsland was het ronselen van informanten lange tijd een Tsjechische zaak. Ladislav Bittman, enkele jaren chef van het Berlijnse bureau van de Tsjechische inlichtingendienst, vertelde mij hoe dergelijke wervingen in hun werk gingen: „Van alle Westduitsers die maar enigszins van nut konden zijn voor onze dienst, werden dossiers bijgehouden. Het waren lang niet altijd hoge regeringsfunctionarissen en partijbonzen die mij interesseerden. Grote belangstelling had ik natuurlijk ook voor onte-

vreden militairen, mensen op misschien onbelangrijke sleutelposten in grote bedrijven en vooral journalisten. Via agenten en al bestaande tipgevers probeerden wij ons een beeld van deze mensen te vormen. Vaak vervalsten wij documenten en gebeurtenissen om hen in geval van nood gemakkelijker 'te kunnen overhalen' tot medewerking. Zo was er van iedere functionaris die voor ons belangrijk was, wel een of ander vriendinnetje dat verklaard had dat zij geregeld met de betrokkene naar bed was geweest. Als de nood aan de man kwam, zouden de familieleden van ons slachtoffer ongetwijfeld wel geloven dat er altijd wel iets van de verhalen over overspel en vreemd gaan waar zou zijn. Zo konden wij – als we dat wilden – complete gezinnen verwoesten en juist mannen die daarvoor gevoelig waren, wisten we op die manier vaak te dwingen tot medewerking. Het was een proces dat jaren kon duren. Uiteindelijk was het een beslissing van Praag en Moskou of wij onze slachtoffers dwongen tot medewerking. Er moest minstens vijftig procent zekerheid zijn dat zo'n werving succes zou hebben. Als de beslissing positief uitviel, stuurde Praag een speciale man om aan de hand van ons dossier het slachtoffer te dwingen mee te doen. Het was je reinste chantage en ik kan me geen geval herinneren waarin een slachtoffer weigerde," aldus Bittman.

Het zal duidelijk zijn dat de uiteindelijke 'werving' van de nieuwe agent een dramatische toestand was. De betrokkene moest immers geconfronteerd worden met soms waarheidsgetrouwe, soms verzonnen voorvallen uit zijn leven, die in alle gevallen zijn verdere leven zouden verwoesten, indien ze bekend werden. In opperste wanhoop besloten deze mensen zich dan maar te lenen voor de diensten van de andere kant. Niet uit overtuiging, maar een vakkundige chantage maakte van deze mensen vaak zeer bruikbare agenten voor het Oostblok.

Niet altijd besluit de inlichtingendienst dergelijke mensen officieel te werven. Vooral journalisten en diplomaten worden voor het oog met rust gelaten. Zij kunnen zich hooguit verheugen in een zeer bijzondere, voor het oog beroepsmatige, belangstelling van de attachés van Oosteuropese ambassades. Deze diplomaten hebben dan echter wel de nadrukkelijke opdracht in gezellige, vriendschappelijke ontmoetingen zoveel mogelijk informatie los

te krijgen die Moskou gebruiken kan. Veel journalisten en diplomaten hebben op deze manier onwetend hand- en spandiensten aan het sovjetblok geleverd.

„De journalistiek is een vak dat voortdurend door alle inlichtingendiensten bestookt wordt,” vertelde Bittman mij op een geheime plaats in Amerika, waar ik hem meer dan zeven uur uithoorde over de praktijken van de Oosteuropese inlichtingenapparaten. „Als je in staat zou worden gesteld een blik in onze archieven te werpen, zou je tot de verbazende ontdekking komen dat je eigen dossier erin zit, met dat van bijna elke min of meer bekende journalist in het Westen,” aldus het ex-hoofd van het Tsjechische geheime bureau voor speciale activiteiten.

Die belangstelling voor journalisten ligt overigens voor de hand. Journalisten en spionnen hebben immers gemeen dat zij een professionele nieuwsgierigheid bezitten. Journalisten weten over het algemeen erg veel; ze kennen ook veel mensen, belangrijke en onbelangrijke. Vaak weten zij dingen van invloedrijke figuren die zij nooit in hun kranten afdrukken, maar die altijd goed zijn voor een lekker verhaal onder de borrel in de persclubs. Infiltratie in zo'n gezelschap is voor elke inlichtingendienst daarom een waardevolle zaak. Immers, journalisten wekken niet zo gauw wantrouwen door hun nieuwsgierigheid, omdat die professioneel is en dus geaccepteerd wordt. Russische persattachés die het gezelschap van journalisten zoeken, worden dan ook niet zo gauw gewantrouwd. Het behoort immers tot hun vak contacten te onderhouden, zoals alle ambassades dat via hun persdiplomaten doen. Over het algemeen beschouwen journalisten de persattachés eerder als public relations-functionarissen dan als agenten van geheime diensten.

Meer wantrouwen wordt in de regel gekoesterd jegens agenten van Russische persbureaus in het buitenland. Maar na enkele ontmoetingen wint de collegialiteit – die wereldwijd is – het van het wantrouwen. En als dergelijke persattachés dan ook nog grappend rondvertellen dat zij eigenlijk spion zijn, is het ijs gauw gebroken. Zoals in het geval van Boris Netrebski, de vroegere persattaché van de Russische ambassade in Den Haag, die in het perscentrum Nieuwspoort aan ieder die dat horen wilde vertelde, dat hij eigenlijk spion was voor de GROe. Een zo open man

geloofde niemand en de verontwaardiging onder de journalisten was dan ook groot toen hij uiteindelijk – ontmaskerd als spion – het land werd uitgezet...

In het najaar van 1974 vertelde Bittman mij, dat van elke bekende journalist in Nederland voldoende bekend is om hem te gebruiken, wanneer dat nodig is. „En de persattachés hebben die informatie in hun bureau liggen,” zei hij. Ik weet uit ervaring dat dit waar is.

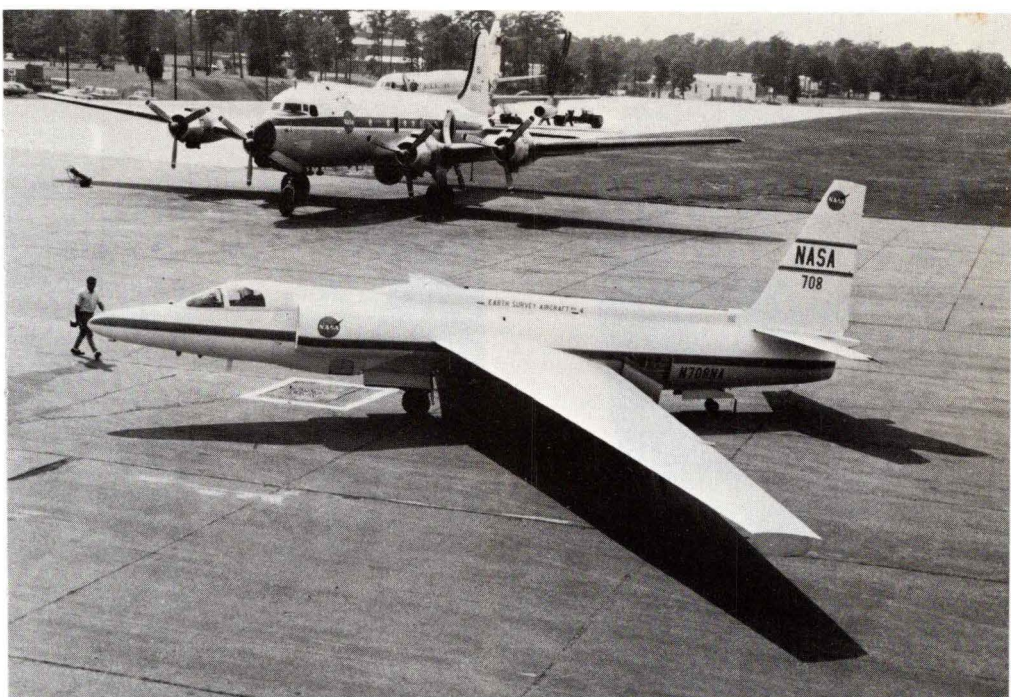
*) De tegenhanger van de zwaluw is de 'ptsjelka' (= bij), de knappe jongeman die tot intiem contact met vooral oude diplomatenvrouwen probeert te komen. Via deze 'maîtresse' kan de 'bij' wellicht een hoop te weten komen.

5. Moderne spionnen

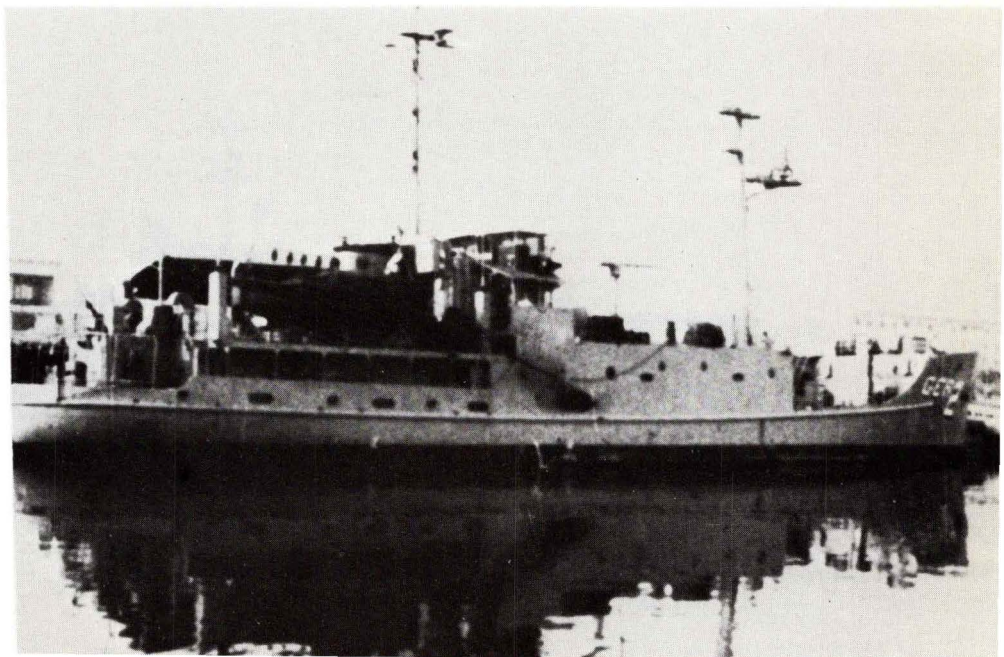
*„Er bestaat geen groter kunst
dan de vijand zonder slagveld
te vernietigen.”*

– Sun Tse
(Chin. filosoof;
500 voor Chr.)

Spionage is geen zaak voor romantische dromers en enthousiaste avonturiers. Het is evenmin een vak voor overgevoelige personen en mensen die een zuiver geweten hoogachten. De spanning en geheimzinnigheid die spionage omgeven, laten weliswaar een wolk van jongensromantiek opkomen, maar de werkelijkheid is toch dat spionnen lang niet zulke helden zijn als de overvloedige lectuur over hun daden doet vermoeden. Het overgrote deel van de mensen die bij een spionagedienst werken, zit de hele dag achter een bureau. Officieel zijn ze spion of agent, maar ze doen niets anders dan plannen maken, nieuwe acties uitdenken, mensen opleiden, radiostations beluisteren, rapporten nalezen, analyses schrijven, kaartsystemen aanleggen en nog meer van die halsbrekende toeren, die je nooit in de spionageroman tegenkomt. Het beeld dat de buitenwacht van de geheime agent heeft, bestaat voor hemzelf alleen op het witte doek. Spionnen die tijdens hun geheime operaties van de ene omhelzing in de andere vallen, die – altijd gewapend – met steeds mooiere stoeipoezen het bed induiken en er tussendoor nauwelijks tijd hebben om dat geheime document te bemachtigen waarmee tenslotte een nieuwe oorlog wordt voorkomen, zulke spionnen bestaan niet. En dat is maar goed ook, want ze zouden wel heel slechte geheime agenten zijn. Al dat gevrij zou een spion tot een te gemakkelijk aas maken voor de contraspionage. Voor de weinige mensen die als spion niet achter een bureau terechtkomen, maar 'in het veld' moeten werken, is het eerder een aanbeveling als zij weinig of geen belangstelling hebben voor seks en drank. Op die punten zijn ze dan tenminste niet zo kwetsbaar. De enkelingen om wie het hier gaat, worden streng geselecteerd.

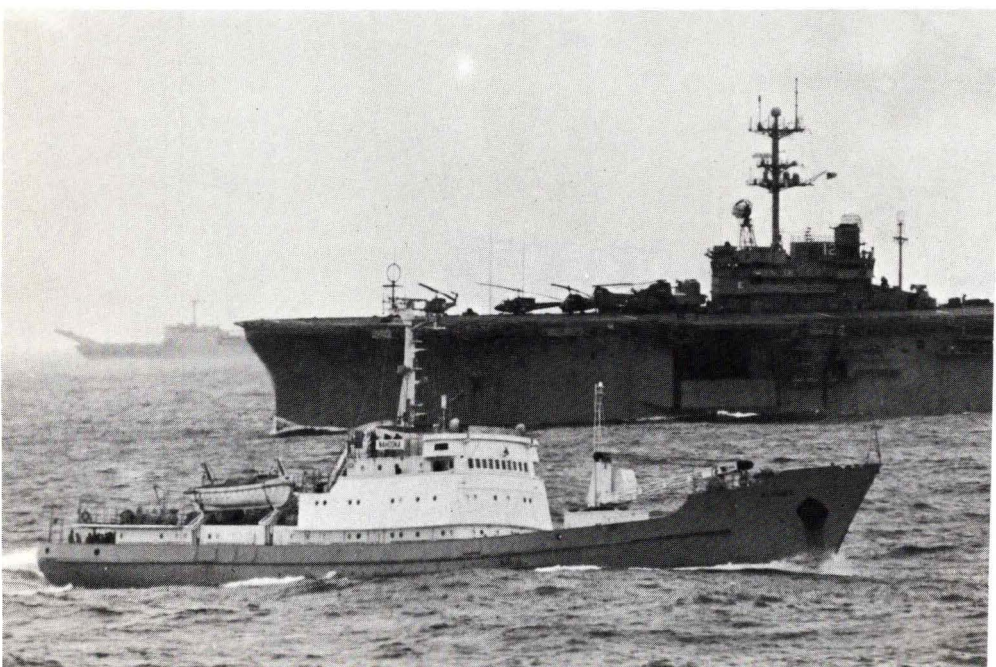

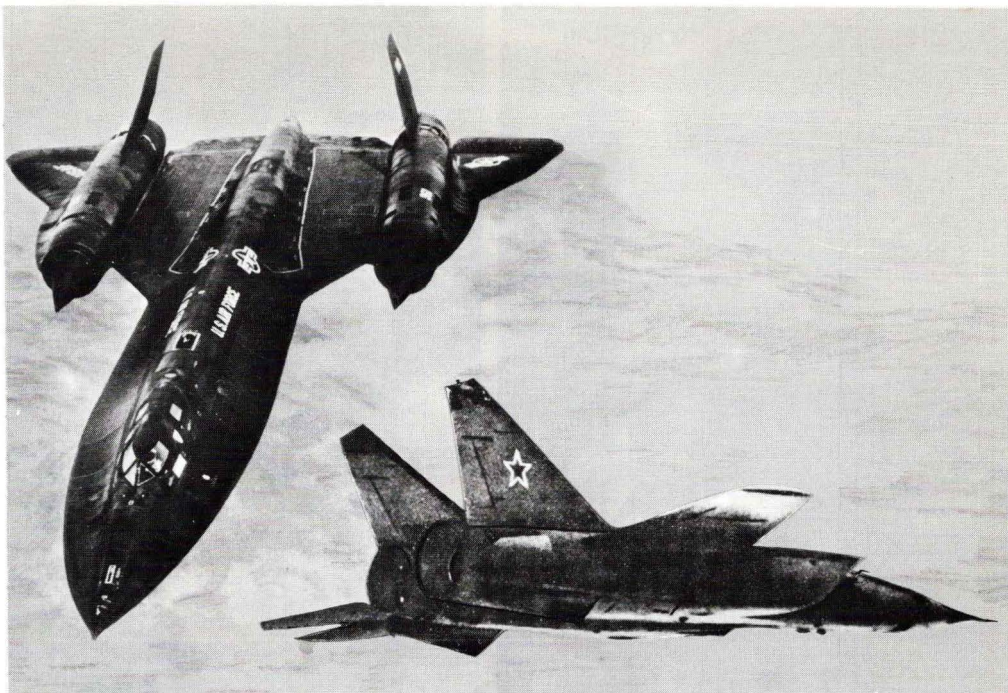
1. Aan het eind van de jaren vijftig maakten vliegtuigen van het type U-2 talloze geheime vluchten boven Rusland. 2. Een door Noord-Korea vrijgegeven foto van de Pueblo in de haven van Wonsan.

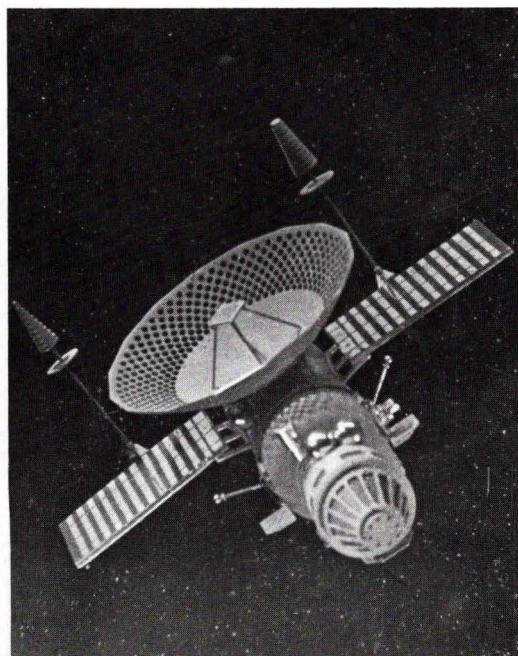
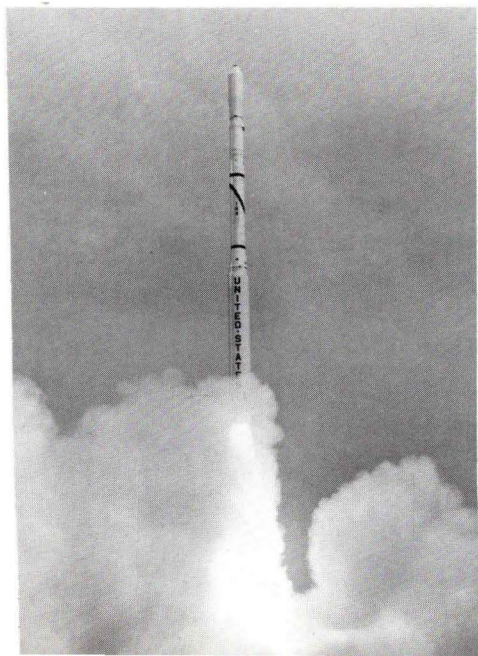

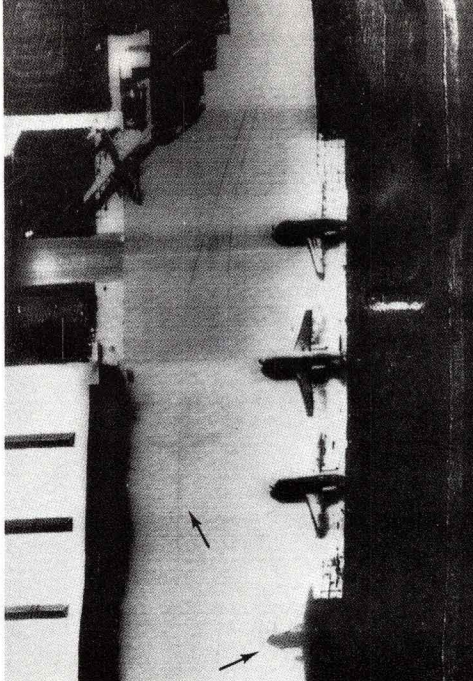
3. Jan Sejna, oud-generaal in het Tsjechische leger, liep over naar Amerika en vertelde daar dat de kaping van de Pueblo een van oorsprong Russische actie is geweest. 4. Maarschalk Gretsjo: „We zullen ze een lesje leren!” 5. De Russische spionagetrawler Nakhodka kruist hier een vloottenheid van de NAVO, tijdens oefeningen in de Noordelijke IJszee.

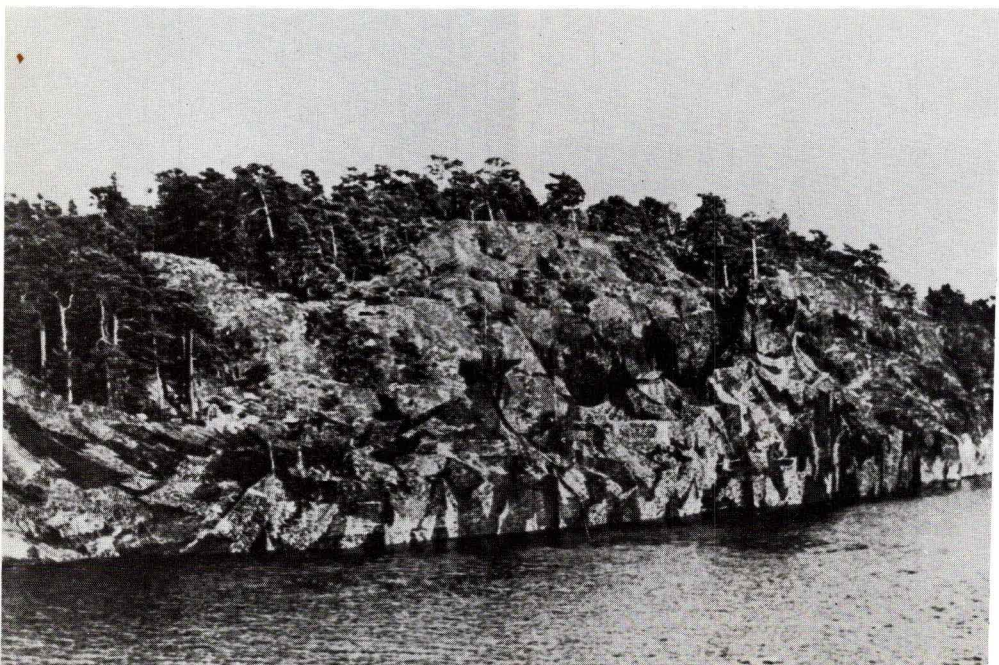

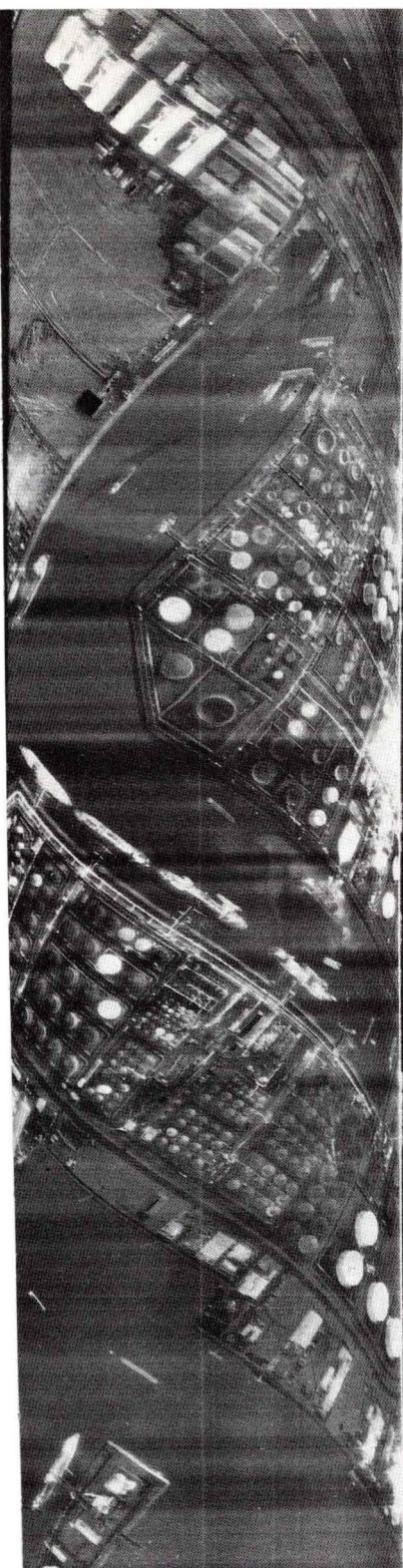
6. Links het nieuwste spionagevliegtuig van Amerika: de SR-71. Rechts de ultramoderne Foxbat, het nieuwste spionagevliegtuig van de Sovjetunie. 7. Vanaf de Vandenberg Airforce Base worden op gezette tijden zeer geheime satellieten voor spionagedoeleinden gelanceerd. 8. Ook de Sovjetunie lanceert met de regelmaat van een klok ruimtestations, die verkenningen uitvoeren voor de inlichtingendiensten.

9. Een voorbeeld van infraroodfotografie. Links een luchtfoto van drie vliegtuigen op een rijtje en één in de hoek. De infraroodopname (rechts) geeft dezelfde situatie weer, maar toont tevens de plaatsen waar zich kort tevoren nog andere toestellen bevonden (pijltes). 10. Camouflage is nog altijd een van de beste beveiligingen. Wie zou bijvoorbeeld op deze foto een gecamoufleerde torpedobootjager herkennen, die tegen een eiland is afgemeerd?

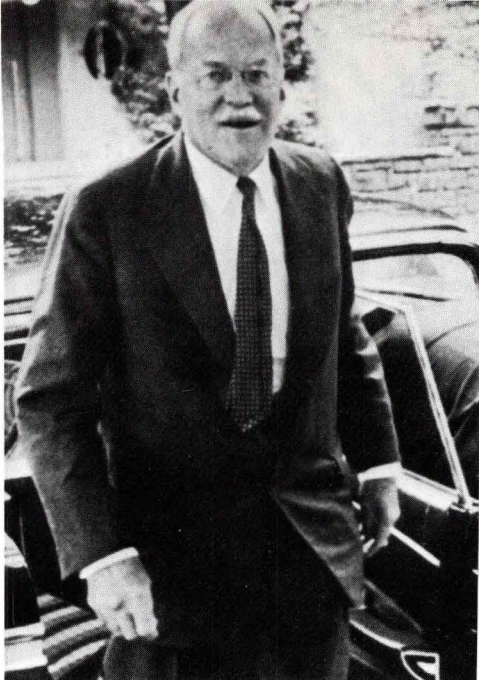

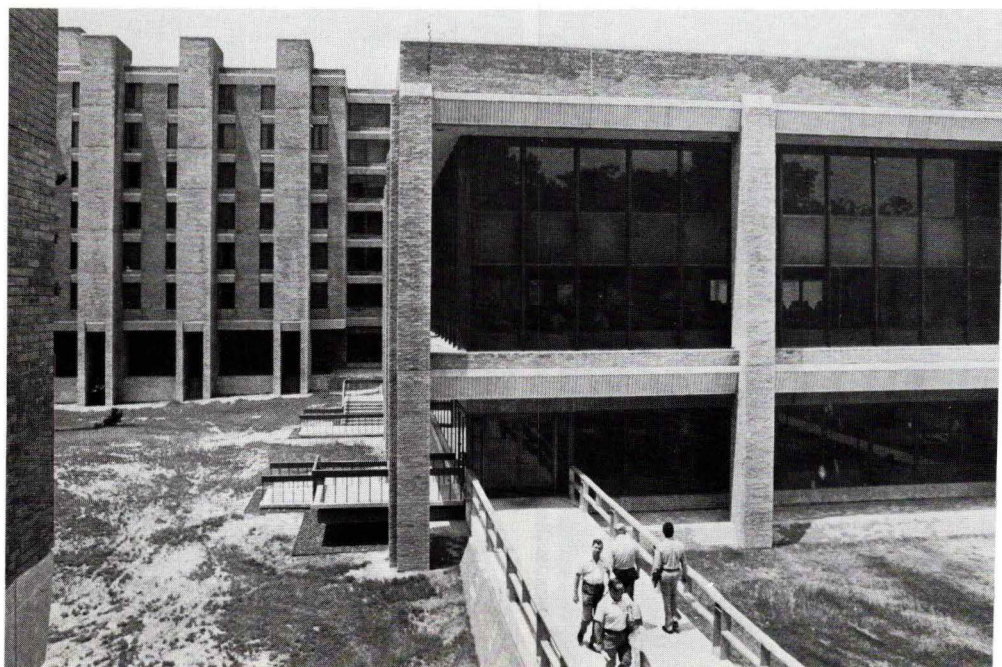
11. Een verkleinde infraroodopname van olietanks in de haven van Rotterdam. De witte tanks zijn vol, de grauwe leeg. Het is zelfs te zien welke tankers leeg worden gepompt en welke al leeg zijn.

12. Deze foto werd gemaakt vanuit een spionagesatelliet van een Noord-vietnamees vliegveld. Er zijn duidelijk twee MIG-19 Farmer-straaljagers op te zien.

13. Speciaal uitgeruste vliegtuigen zijn 24 uur per dag in de lucht om elektronische-spionageopdrachten uit te voeren. 14. Allen Dulles, eerste directeur van de CIA. Hij was een gedrevene, vooral gebeten op communisten, maar moest in 1961, na het mislukte avontuur in de Varkensbaai, het veld ruimen. 15. Academie voor spionnen; hier leidt Amerika agenten op.

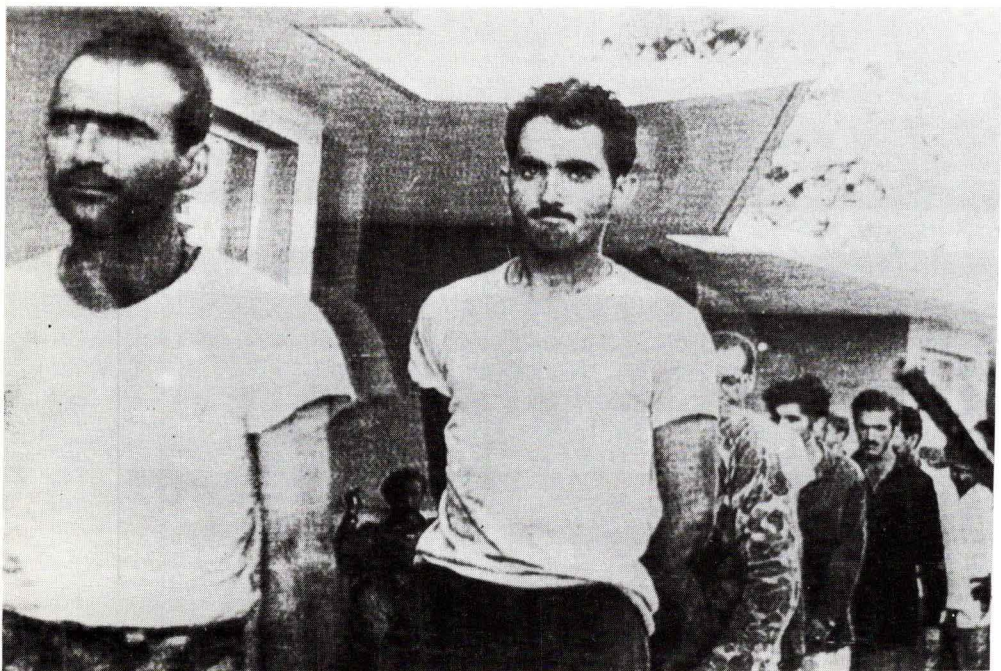

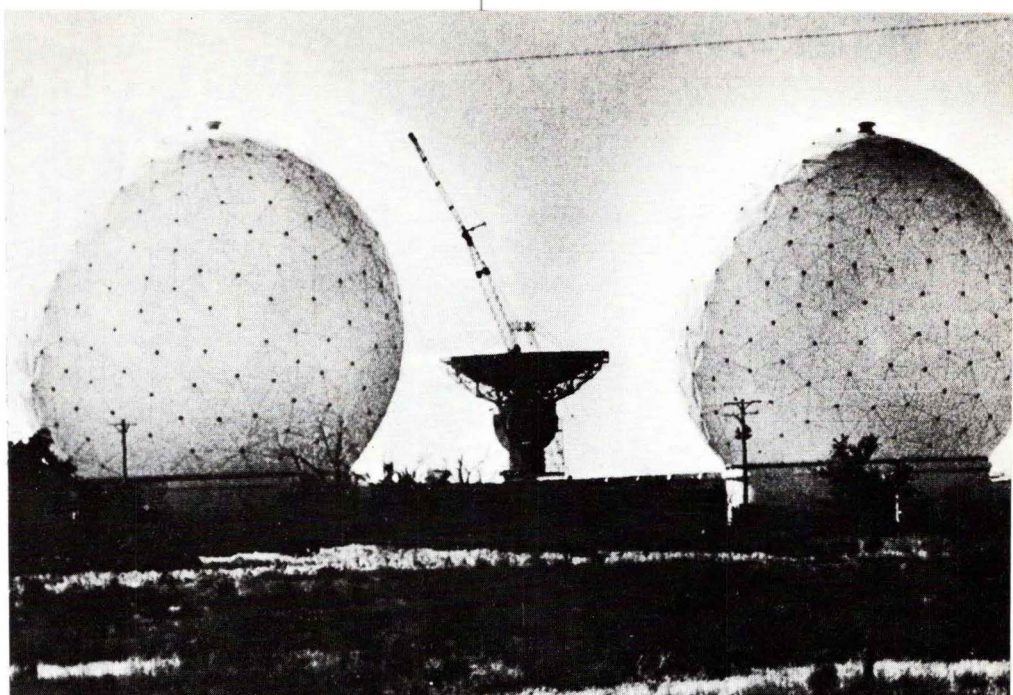
16. Gomoelka wordt bij zijn terugkeer in Polen hartstochtelijk verwelkomd. 17. Voor zijn illegale activiteiten maakt de CIA onder meer gebruik van de speciaal daarvoor opgerichte luchtvaartmaatschappij Air Panama. Hier drie commando's van het type Curtiss C-46 van deze maatschappij op het vliegveld van Elisabethville tijdens de burgeroorlog in Kongo. 18. Boedapest in opstand, 1956.

19. Na zijn vlucht (met de 'republikeinse' troepen) naar Taiwan, stuurden de Amerikanen een groep militaire adviseurs op Tjiang K'ai-sjek af. Op deze foto begroet de generaal zijn Amerikaanse collega Bruce Clark. 20. Voor zijn geheime oorlogen in het buitenland maakt de CIA gebruik van huurlingen, die het vuile werk moeten opknappen. Een goed betaalde, maar riskante baan. Deze huurlingen kwamen er in Cuba niet zo best af.

21. Radarposten van de NASA houden de hele wereld in de gaten. Deze 'Early warning'-radarpost staat in Buckley. 22. Kim Philby, op 22-jarige leeftijd als student in Cambridge geronseld, werd een van de grootste Russische spionnen. 23. Amerika heeft gedreigd de oliebronnen te bezetten. Alleen of met hulp van Perzië?

DER SPIEGEL

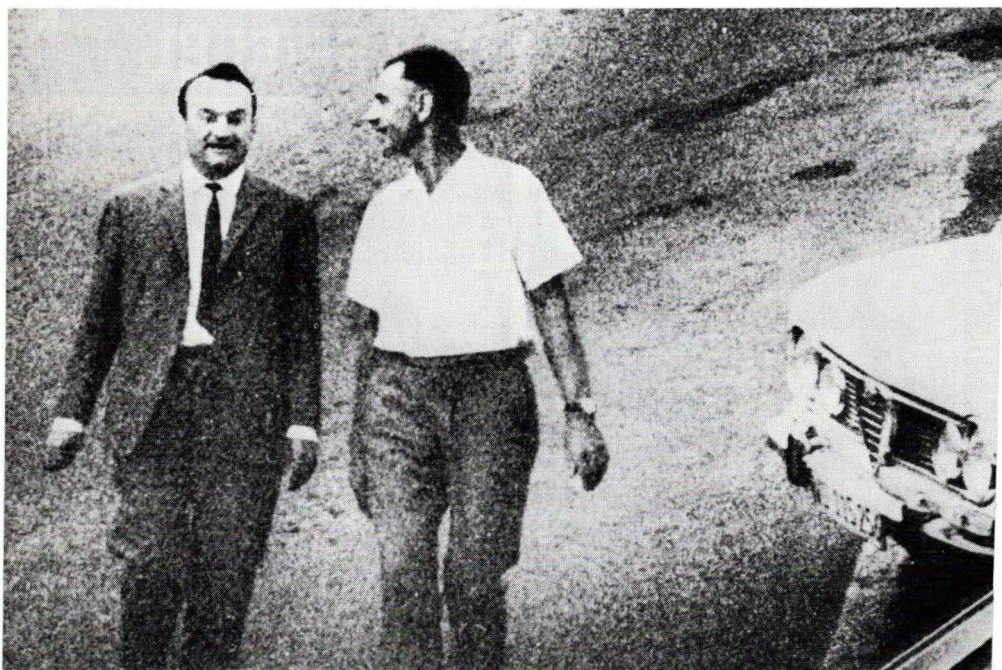
Amerika droht: Schlag gegen die Ölscheichs

Sollen
wir uns
von diesen
Kerlen mit
Dreck be-
schmeißen
lassen?

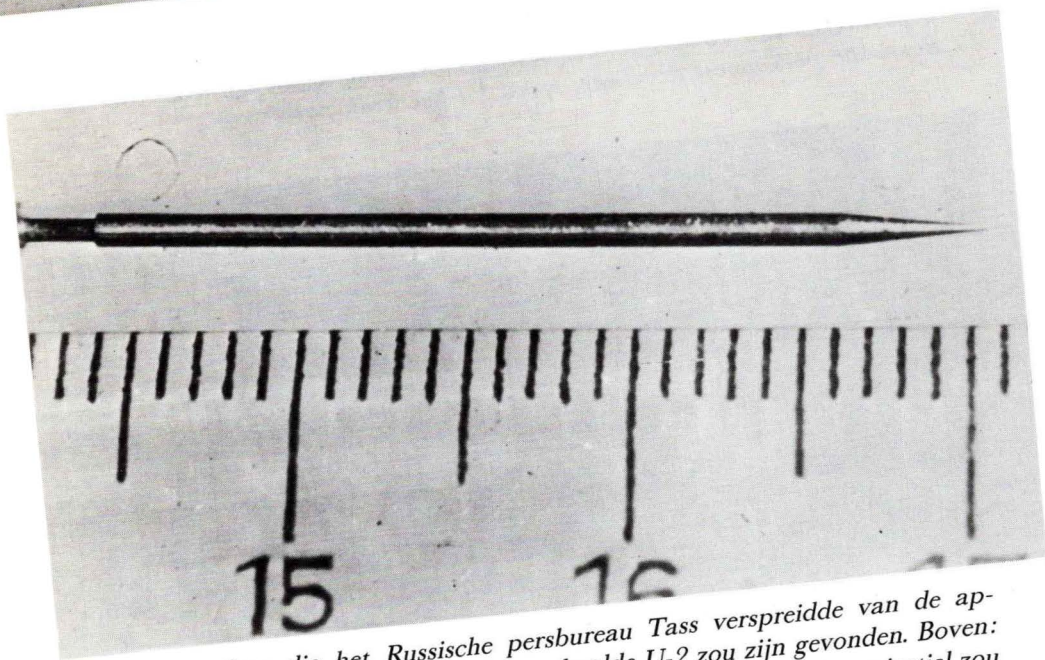
24. Amerika's politiek op Cyprus leidde tot felle anti-Amerikaanse betogingen. 25. Een 'orgaan' van het KGB, de diplomaat Savine, ontmoet zijn 'agent' op straat. Een foto die werd gemaakt door de geheime dienst.

26. Training van spionnen in ongewapend vechten. Wie een James Bond wil worden, moet minstens 23 jaar zijn en niet ouder dan 41 jaar. 27. De wrakstukken van Powers' toestel werden in Moskou tentoongesteld. Voor de Russische pers moest de vlieger-spion bij het wrak poseren.

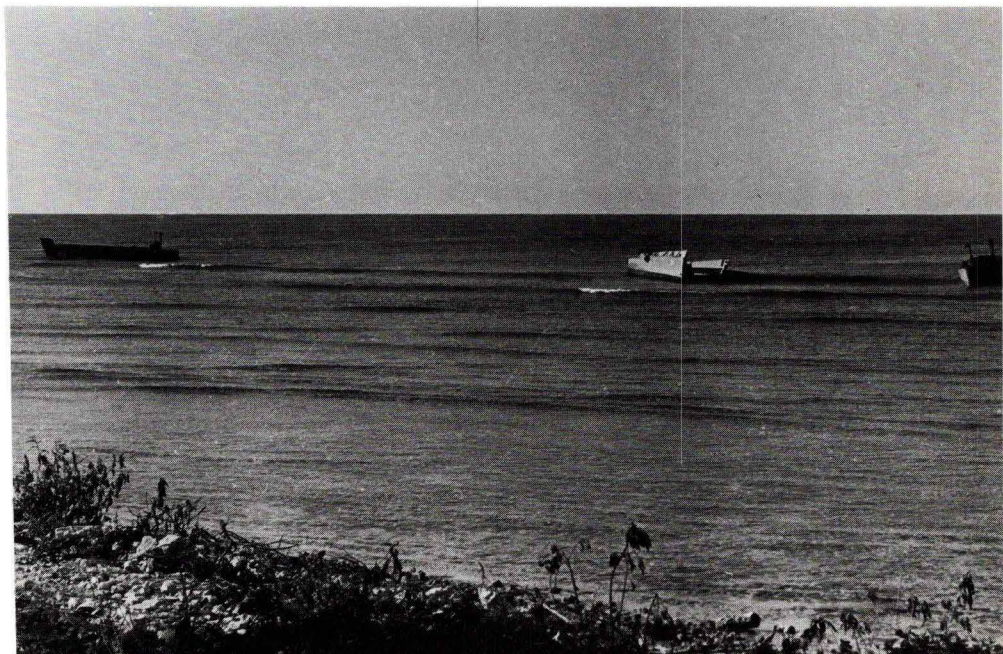

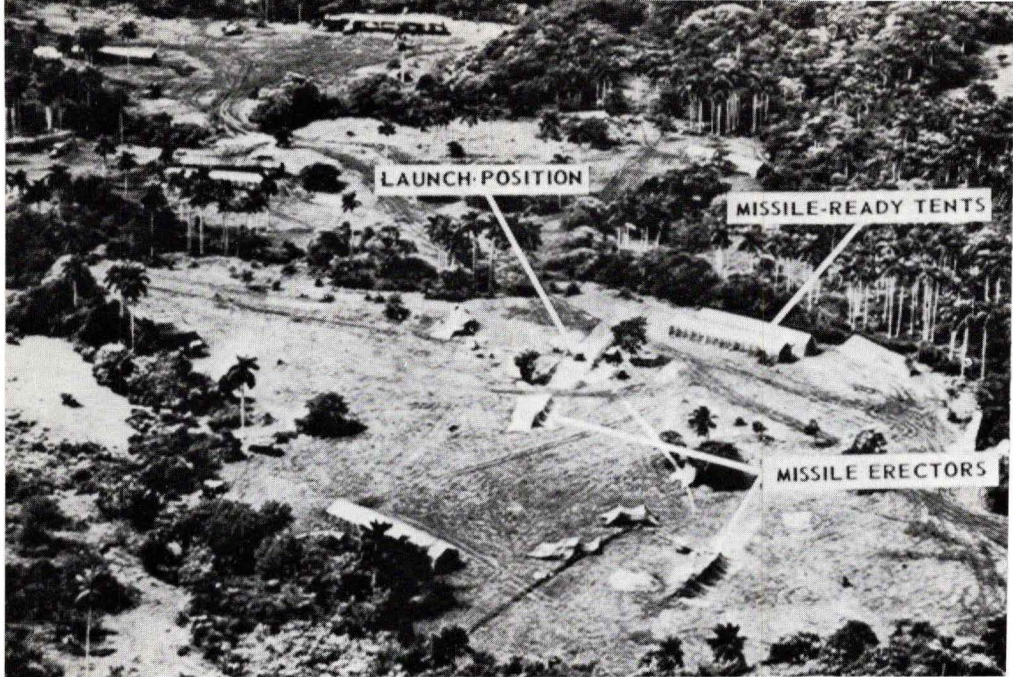

28. Een foto die het Russische persbureau Tass verspreidde van de apparatuur, die aan boord van de neergehaalde U-2 zou zijn gevonden. Boven: een pistool met munitie. Onder: een vergiftigd pennetje, dat als projectiel zou hebben gediend, maar in werkelijkheid voor Powers zelf bestemd was indien hij in moeilijkheden mocht komen.

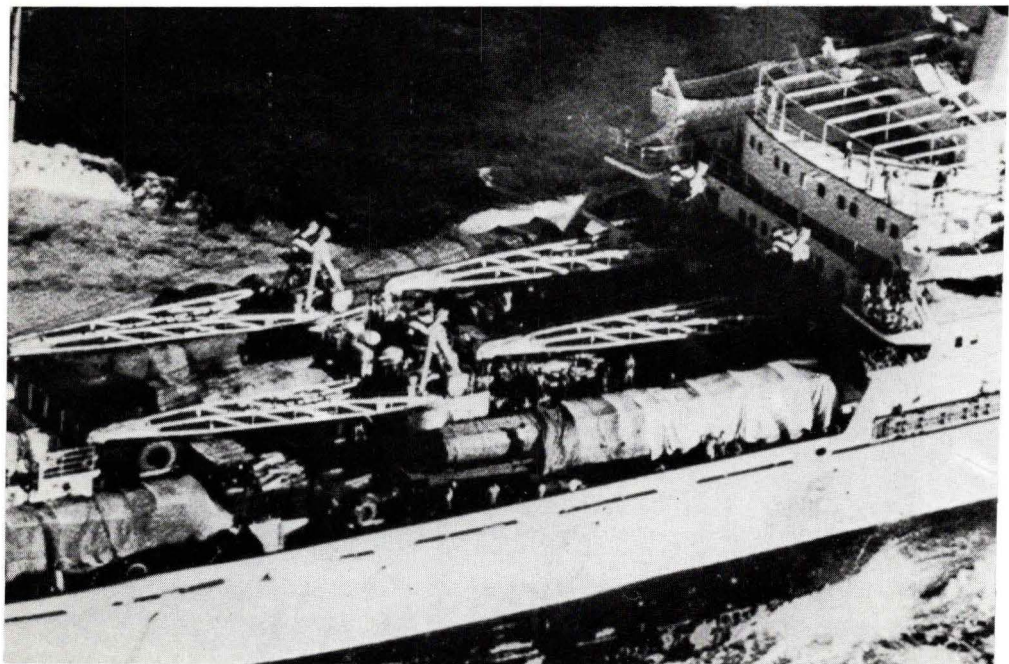

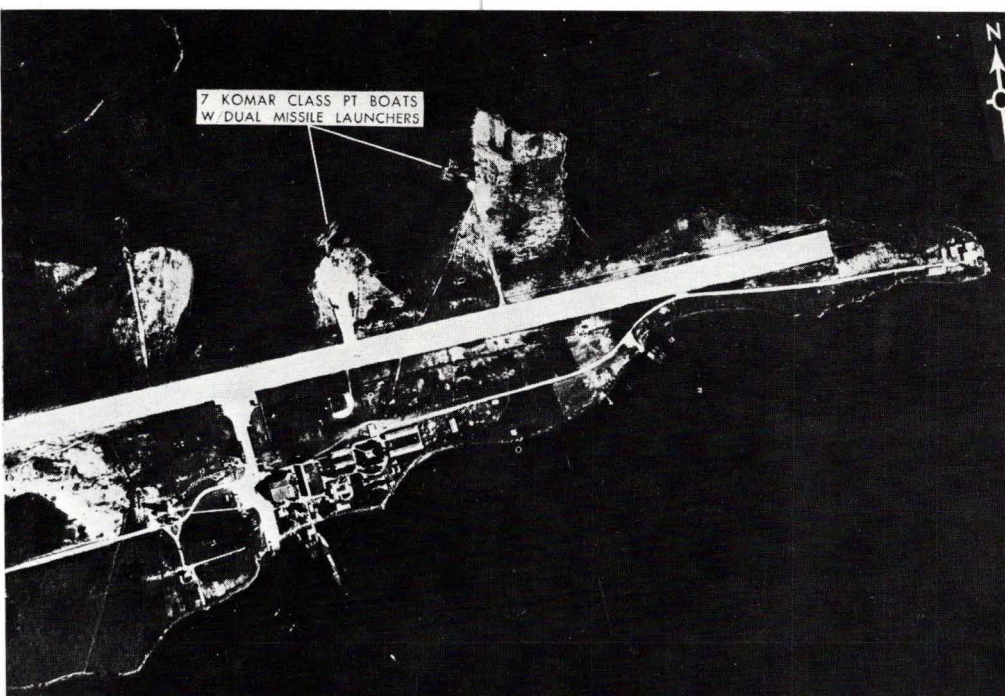
29. Francis Gary Powers hoort, staande voor zijn rechters, op 19 augustus 1960 zijn vonnis aan. 30. Chroesjtsjov was in staat Castro vergaande militaire steun toe te zeggen door de mislukte invasie in de Varkensbaai. 31. Stille getuigen van het Varkensbaai-incident: wrakstukken van landingsboten aan de Cubaanse kust.

32. 'Om een tweede invasie te voorkomen' stuurde Chroesjtsjov atoomraketten naar het 'suikereiland'. Amerikaanse verkenningsvliegtuigen fotograferden de basis (boven) en de aanvoer per schip (onder).

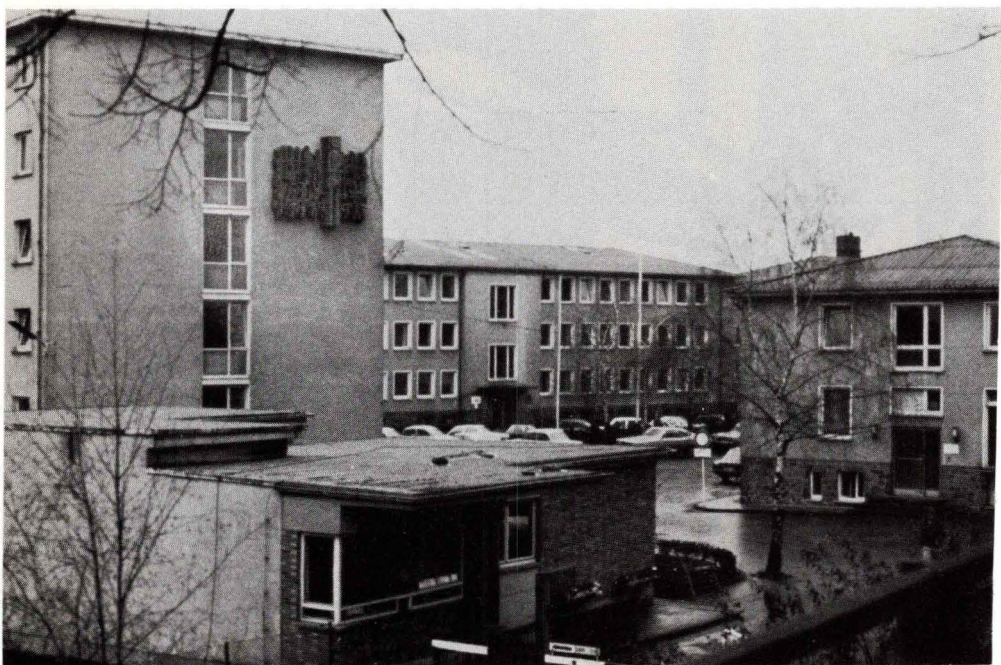

33. Dé spionagefoto (genomen uit een straaljager), die uiteindelijk de Cuba-crisis inluide. Toen bleek dat protesten niets uithaalden, legde president Kennedy een blokkade rondom het eiland, teneinde Rusland te dwingen zijn raketten terug te trekken. 34. De buitenlandse politiek en vooral de inmenging van de Verenigde Staten in binnenlandse aangelegenheden van andere landen, zijn vaak aanleiding tot ernstige ongeregeldeheden.

35. Günther Guillaume, adviseur van Willy Brandt, werd in april 1974 ontmaskerd als spion voor Oost-Duitsland. 36. Via dit 'Notaufnahmelaager' in Giessen is Guillaume indertijd als vluchteling de Bondsrepubliek binnengekomen.

Hun hele doopceel wordt gelicht: zij mogen geen contact hebben met mensen die 'aan de andere kant' staan, moeten volstrekt betrouwbaar zijn, vastbesloten, mentaal zeer sterk, niet overgevoelig, in menig opzicht gewetenloos, maar toch ook weer sympathiek aandoen.

In Rusland gaan de inlichtingendiensten nog een stukje verder: de kandidaat moet uit een geslacht komen waarvan de laatste drie generaties 'schoon' zijn geweest. Drie generaties lang mag er dus niemand zijn geweest die zich op een of andere manier verdacht heeft gemaakt.

Het Westen gaat wat minder ver, maar zeker is dat beide partijen hun vaste agenten met zorg kiezen. Vaak worden ze gerekruteerd uit landmacht, luchtmacht en marine. Met name de officiersopleidingen bieden de mogelijkheid eventuele kandidaten nauwlettend te volgen en op hun eventuele waarde voor 'de dienst' te schatten.

Ook de universiteiten zijn een belangrijk reservoir, hoewel daar meestal alleen de academische deskundigen voor de bureaubanen vandaan komen. In het Westen worden zij over het algemeen gelijmd met een functie op een of ander ministerie en pas in de loop van enkele jaren komen zij via dat baantje met geheime klussen in aanraking. En dan zijn er tenslotte nog de zeelieden, piloten, handelsreizigers, zakenlieden en journalisten, die de wereld bereizen en vanwege hun speciale contacten en specialistische kennis plotseling (voor korte of lange duur) voor de inlichtingendienst van belang kunnen zijn. Greville Wynne, die de opzienbarende Penkovsky-documenten naar de Engelse geheime dienst bracht, is daar een voorbeeld van. Hij was een normaal Engels zakenman, die niets met de inlichtingendienst van doen had.

In de Sovjetunie gaat men in grote lijnen dezelfde weg bij de werving van spionnen en agenten. Ook daar is Defensie een belangrijk reservoir, evenals de universiteiten en hogescholen. Het verschil met het Westen is echter, dat veelbelovende studenten daar gedwongen kunnen worden mee te werken (ideologische collaboratie), omdat zij hun verdere carrière anders wel kunnen vergeten. De Russische geheime diensten zijn verder geïnfiltrerd in alle commerciële instellingen en bedrijven in het

buitenland. Dat gaat in de Unie der Socialistische Sovjetrepublieken ook iets gemakkelijker dan hier, omdat alle bedrijven de staat toebehoren. Zo zijn vele vertegenwoordigers van de Russische luchtvaartmaatschappij Aeroflot in het buitenland óf in dienst van de Russische geheime diensten óf ze zijn – uit een oogpunt van toekomstkansen – op 'vrijwillige' basis zeer coöperatief. Hetzelfde geldt voor de correspondenten van Tass, *Pravda* en Novotni, voor scheepvaartagenten en Russische handelsvertegenwoordigers.

Verder worden aan de Patrice Loemoemba-universiteit, ondergebracht in de gebouwen van de vroegere Russische militaire academie Vorosjilov, talloze studenten uit de derde wereld opgeleid voor zowel een wetenschappelijke functie als voor spionage in hun vaderland. Rector, conrector en docenten van deze 'vriendschapsuniversiteit' zijn hooggeplaatste en gewaardeerde officieren (in de rang van kolonel en generaal) van de geheime dienst. Er zijn enkele 'civiele' professoren, maar die 'free-lancen' bij de inlichtingendienst. Soortgelijke universiteiten en hogescholen zijn er ook voor studenten uit de satellietlanden: naast een opleiding internationaal recht krijgen ze er een gedegen spionagetraining.

En tenslotte beschikt de Russische geheime dienst dan nog over een schier onuitputtelijk reservoir reserveagenten, die in geval van nood opgetrommeld kunnen worden.

Een uiterst belangrijke groep voor alle geheime inlichtingenorganisaties is de diplomatieke dienst. Volgens betrouwbare schattingen is een derde deel van alle Amerikaanse diplomaten in loondienst van de CIA. Een veel groter aantal medewerkers aan ambassades werkt al dan niet belangeloos mee. Het personeel van de Westerse ambassades bestaat over het algemeen uit een harde kern van diplomaten en functionarissen uit het eigen land, terwijl daarnaast talrijke minder belangrijke medewerkers uit het land van accreditering afkomstig zijn. Opmerkelijk is dat de vaak overbezette Russische ambassades en legaties in het Westen niet één niet-Rus op de loonlijst hebben staan ...

Een van de belangrijke punten waar het bij de selectie van spionnen voor 'velddienst' om gaat, is niet alleen zijn karakter, maar vooral ook een grondige kennis van het land waar hij zal

gaan werken en een volledige beheersing van de taal, tot de meest belangrijke dialecten toe. Hoe belangrijk dat is, blijkt wel uit het geval-Aleksander Kaznacheev, een jonge, pas afgestudeerde Rus, die als een van de zeer weinigen in zijn land vloeiend en accentloos Birmees sprak. Hoewel zijn studieresultaten en zijn karakterstructuur hem niet bepaald tot de grootste favoriet van de Russische geheime dienst maakten, werd hij de diplomatieke dienst binnengehaald, om als ambassade-secretaris in Birma voor de Sovjetunie een spionagenet op te zetten. Achteraf maakten de Russische inlichtingenchefs een enorme fout door in dit geval alleen op de talenkennis van Kaznacheev af te gaan, want nauwelijks een jaar na zijn aanstelling in Birma liep hij over naar de Verenigde Staten, waar hij sindsdien een onderduikersbestaan leidt.

De combinatie van talenkennis, bekendheid met de plaatselijke situatie en gemotiveerd zijn voor 'het grote doel' heeft in het verleden niet zelden zeer kundige spionnen opgeleverd. De Israëliische geheime dienst dankt er zijn faam aan. Na het uitroepen van de staat Israël in 1948 kwamen duizenden joden, die generaties lang in alle landen van het Midden-Oosten hadden gewoond, naar hun nieuwe vaderland. Ivriet (Hebreeuws) spraken zij niet, de nieuwe Israëliische manier van leven was hun vreemd. Eigenlijk waren ze Syriër, Libanees, Egyptenaar. Alleen hun joodse afkomst en religie verbonden hen met degenen die Israël hadden gesticht. Veel van deze oriëntaalse joden zijn na een korte, gedegen spionagetraining teruggekeerd naar het land waar zij generaties lang hadden gewoond. Moeiteloos gleden ze opnieuw de hun zo vertrouwde samenleving binnen. Gemotiveerd als zij waren, werden zij uitstekende spionnen, die moeilijk te ontmaskeren bleken.

Aan het begin van de jaren zeventig kreeg de Israëliische geheime dienst echter een aantal forse klappen te incasseren. De meesten van de oriëntaalse joden die voor Tel Aviv in het buitenland werkten, gingen toen met pensioen en moesten vervangen worden door mensen die minder goed op de hoogte waren van de lokale taal en gebruiken en dus minder goed contact legden. In feite heeft Israël sinds 1970 te kampen met precies dezelfde problemen als elke andere inlichtingendienst en dat is dan ook de directe reden waarom Israël op Grote Verzoendag 1973

geheel onvermoed werd overrompeld door zijn Arabische burenen. Geen van de drie inlichtingendiensten had ook maar iets zien aankomen. Het is een van de grootste blunders geweest die ooit in de geschiedenis van de geheime diensten zijn gemaakt. En deze keer met een bijna fatale afloop...

De geschiedenis van de geheime diensten is er een van mislukkingen en blunders, met soms opeens briljante successen. Maar veel van de operaties die geheime diensten bedenken en uitvoeren verzanden, doordat de betrokken agenten fouten maken of 'afspringen', of de situatie plotseling ingrijpend verandert, of de veiligheidsdiensten van de tegenpartij succesrijker zijn dan degenen die de operatie leiden. Spionagewerk is in feite één langdurige oorlog, waarin voortdurend slagen gewonnen en verloren worden, zonder dat er ooit een beslissing komt. En kritisch beschouwd is elk succes in feite een Pyrrusoverwinning. Want elke dienst weet dat zijn kennis van de geheimen niet lang verborgen zal blijven voor de tegenpartij, die dan binnen de kortste keren wel weer een tegenzet zal doen.

Dat spionagewerk vaak zo weinig succesrijk is, is niet alleen een gevolg van de concurrentie van de andere kant, maar vooral ook van de rivaliteit tussen de militaire en civiele inlichtingendiensten. Zowel de westerse als de Russische geheime diensten lijden daar zwaar onder. Het kwalijke gevolg is dat van één land soms verschillende organisaties tegelijk en op dezelfde plaats actief met spionage bezig zijn, met talloze kostbare doublures als gevolg. Op de ambassades van zowel de Verenigde Staten als de Sovjetunie zitten bijvoorbeeld militaire en burgerspionnen, die elk hun eigen baas hebben en onafhankelijk van elkaar werken. Collegialiteit bestaat er nauwelijks tussen beide partijen. Met name in de sovjetambassades kijken de militaire spionnen minachtend neer op hun collega's van het Comité voor Staatsveiligheid, het KGB. Van samenwerking is natuurlijk helemaal geen sprake. Wel van leedvermaak als de rivaal een blunder begaat. Er bestaat een niet aflatende jacht op primeurs, die vaak ten koste gaat van de betrouwbaarheid van de informatie. Een gevolg daarvan is dat zowel in Moskou als Washington totaal verschillende rapporten worden ontvangen over precies dezelfde zaak.

Dat kan soms leiden tot bijzonder pijnlijke misgrepen. Door al het onderlinge gekrakeel zag in 1948 noch de militaire, noch de civiele inlichtingendienst van de Sovjetunie de harde botsing tussen Tito en Stalin aankomen, die er uiteindelijk toe leidde, dat Joegoslavië een veel zelfstandiger koers ging varen dan Moskou bereid was voor zijn satellieten uit te zetten!

Een zelfde controverse tussen de Amerikaanse militaire inlichtingendienst en de CIA leidde er in november 1974 toe dat de 67-jarige ambassadeur Nash Scott uit Lissabon werd teruggehaald, nadat een onderzoekteam van het FBI ernstige verschillen in rapportage over de interne ontwikkelingen in Portugal had aangetoond.

Maar ook al is de rapportage wel goed, dan is het nog maar de vraag of de regeringen juist worden ingelicht. Het is typerend voor de geheime dienst dat de professionele achterdocht soms zover gaat, dat beroepspolitici, diplomaten en zelfs ministers maandenlang worden geschaduwd, voordat zij werkelijk belangrijke informatie krijgen. En zelfs dan gebeurt het maar al te vaak dat de geheime dienst bepaalde gegevens achterhoudt. De chef van de Italiaanse veiligheidsdienst belandde hiervoor eind 1974 achter de tralies, nadat de regering was gebleken, dat hij op de hoogte was van voorbereidingen voor een rechtse staatsgreep, zonder dat hij die informatie had doorgegeven. Dergelijke voorvallen (*zijn* het wel incidenten?) tonen aan hoe schrikbarend machtig de inlichtingendienst is. Immers, 'de dienst' is de enige die over alle informatie beschikt. 'De dienst' is ook de enige die juiste analyses kan maken, de puzzel kan leggen. Maar het is in feite ook 'de dienst' die bepaalt, hoeveel stukjes van die puzzel worden doorgespeeld naar degenen die het beleid bepalen. En zo kan 'de dienst' door moedwillig te zwijgen, of door met opzet te veel te zeggen, de binnen- en buitenlandse politiek rechtstreeks beïnvloeden. De rivaliteit, die op lagere niveaus tussen de spionnen van verschillende diensten heerst, speelt op topniveau tussen de ervaren directeuren van de inlichtingendiensten en de politici, tussen de echte, gekozen leiders en de 'geheime' regering. En iedereen die in dit spel een rol heeft is per saldo uit op zijn eigen overwinning, op eigen belang. Mensen die worden geselecteerd op gespleten karakters, die zowel vastbesloten als onverzoenlijk, onstuimig als tactvol, toegewijd en beschaafd als gewetenloos en

wreed moeten zijn, kun je nauwelijks nog kwalijk nemen dat ze uitsluitend aan zichzelf denken.

Een gevolg van dit professionele egoïsme is dat de handhaving van de interne veiligheid van de grote spionagediensten een groot probleem vormt. Infiltratie of uit de school klappen kan veel kwaad aanrichten. Zowel de Russische als de Amerikaanse inlichtingendiensten proberen daarom door voortdurende 'bewaking' hun agenten smetteloos te houden. Zo'n bewaking kan inhouden, dat collega-agenten maandenlang een spion schaduwen om te zien of hij nog wel betrouwbaar is. In de Sovjetunie gaat men daarbij zelfs zover, dat alle vroegere vriendinnetjes van agenten ook constant geschaduwd worden. Ladislav Bittman heeft me verteld, dat Russische inlichtingenofficiërs er in de beginjaren van zijn spionagecarrière voortdurend bij hem op aandrongen zijn verlovings te verbreken. „Ik was verloofd met een joodse, maar haar familie woonde al generaties lang in Tsjecho-Slovakije. Ze was een zeer toegewijd lid van de communistische partij. Toch wilden de chefs van het Centrum, dat ik mij van haar losmaakte. Op feestjes waar ik beroepshalve heen moest, lieten ze mij versieren door de meest aantrekkelijke vrouwen, die wél genade konden vinden in de ogen van de chefs. Maar toen ik daar niet intrapte, werd mij onomwonden gezegd dat ik de verloving verbreken moest, omdat joden nu eenmaal niet te vertrouwen waren en dat ik anders bij de dienst op een minderwaardige post zou komen. Ik heb mij niet laten dwingen. En de eerste drie jaar van mijn loopbaan sleet ik op een afschuwelijk kantoor, op de afdeling research,” aldus Bittman.

Er zijn echter ook gevallen waarin halsstarrigheid rechtstreeks leidt tot zuivering. En bovendien gebeurt het in de Russische geheime dienst veel bij de wisseling van inlichtingenchefs, dat alle aanhangers van de oude baas stilaan worden 'afgevoerd'. Niemand hoort ooit meer van ze. Voor velen is dat een reden om over te lopen.

Hoewel in de Verenigde Staten dergelijke zuiveringsacties onbekend zijn, is daar het aantal zelfmoorden onder agenten en ex-agenten vrij hoog. Agenten, die de druk waaronder zij staan, niet meer aankunnen, en ontslagen medewerkers, die niet opgewassen zijn tegen de spanning van het voortdurend in hun privé-

leven begluurd worden, hebben in het verleden herhaalde malen gekozen voor een vrijwillig einde. Echte spionnen behoren daar natuurlijk geen last van te hebben. Als ze een goed 'inlichtingen-karakter' hebben, maakt het voor hen in wezen niet uit wat ze doen en voor wie ze het doen en dus voelen ze zich ook niet zo gauw onder druk staan. In zekere zin kun je ze beschouwen als handelswaar, die net als voetbaltalenten voor hoge transferbedragen van hand tot hand gaat. Velen van hen leiden dan ook een leven als dubbelspion. Talloze anderen werken 'voor zichzelf' en proberen hun kennis zo duur mogelijk te verkopen. Sommigen van hen zijn zogenaamde 'sleepers', die pas in actie komen, wanneer het Centrum in Moskou of Washington dat eist. In vrijwel alle gevallen zal het hun een zorg zijn welke politieke consequenties hun activiteiten kunnen hebben. En die zijn vaak oneindig veel groter dan ze vermoeden.

Gary Powers, de vliegende spion

Gary Powers is nog altijd hét grote voorbeeld van de moderne spion. Geen man die met gleufhoed en donkere bril 's nachts stiekem over schuttingen en muren van kazerneplaatsen klimt, maar een zeer ervaren militaire vlieger, die als een van de zeer weinige uitverkorenen van de Amerikaanse luchtmacht op de supersone Lockheed U-2 vloog. Het toestel was door technici van de CIA samen met de luchtmacht ontworpen en door de vliegtuigfabriek van Lockheed in Burbank gebouwd. Aanvankelijk werd luchtmachtkapitein Powers met zijn toestel geplaatst op een geheime Amerikaanse vliegbasis in Turkije, vanwaar hij enkele keren per week vluchten maakte langs de Russische grens om opnamen te maken van radarposten. Hij wist dat de Russen hem op iedere vlucht gadesloegen, maar hij wist ook dat ze geen wapen hadden om hem op twintig kilometer hoogte neer te halen. Na een reeks geslaagde vluchten werd hij overgeplaatst naar Afghanistan. Vandaar moest hij nog gevaarlijker opdrachten uitvoeren: dwars over de Sovjetunie heen naar Noord-Noorwegen. Zo ook in 1960, toen Powers in de buurt van Sverdlovsk werd neergehaald. Boeren namen hem gevangen en leverden hem over aan de inlichtingendienst. Omdat hij bewusteloos op de grond neerkwam, maakte hij geen gebruik van de injectiespuit

met gif die in zijn noodbepakking zat en hem van het leven zou beroven als hij gevangen zou worden genomen. Tegenover zijn ondervragers legde hij een volledige bekentenis af. Hij vertelde als luchtmachtpiloot voor de CIA te werken en al jarenlang spionagevluchten uit te voeren.

En óf de Russen dat wisten. Al die tijd hadden zij zijn vliegtuig op de radar gevolgd. De reactie van partijleider Nikita Chroesjtsjov was bitter en verontwaardigd. Nu was gebleken dat de imperialistische Amerikanen de soevereiniteit van landen als Rusland schonden door die voortdurend vanuit de stratosfeer te bespioneren. Amerika ontkende aanvankelijk koeltjes dat er opzet in het spel was. Captain Powers was tijdens een navigatievlucht verdwaald en boven Russisch grondgebied in moeilijkheden gekomen! Maar Chroesjtsjov speelde meteen zijn joker uit: Tass verspreide foto's van de apparatuur die in de U-2 had gezeten en van de kaarten die op Powers waren gevonden. Het vluchtplan liet niets te wensen over, de ultramoderne camera's, die onder andere de Nederlandse Optische Industrie 'De Oude Delft' had geleverd, evenmin.

Tegelijkertijd schreef de Russische partijleider een persoonlijke boodschap aan alle ambassades van de Sovjetunie en aan alle posten van de Russische inlichtingendiensten. Daarin gaf hij opdracht dat de Russen zich tot na de ophanden zijnde topconferentie met Amerika vooral niet mochten bezighouden met geheime, illegale acties. Amerika mocht geen enkel bewijs van sovjetspionage in de westerse wereld in handen krijgen! Wat dit stilleggen voor de voortgang van de Russische spionage betekende, interesseerde de partijleider niets. Dat op dat zelfde moment een Oostduitse vliegende spion in West-Duitsland gevangen zat evenmin. Het toponverleg was op deze manier door het incident met de U-2 wel gedoemd te mislukken. Chroesjtsjov ging als overwinnaar naar Moskou terug. Nog altijd vragen de inlichtingendiensten zich af of het incident met de U-2 toevallig samenviel met het viermogendhedenoverleg, of dat Rusland maanden heeft gewacht met het neerhalen van de U-2, tot zich een gunstig moment voordeed.

Het incident met de U-2 gaf Chroesjtsjov intussen redenen genoeg om dreigende taal uit te slaan tegen Washington. Zijn politiek van 'vreedzame coëxistentie', van naast elkaar leven in

machtsblokken, leek tenietgedaan.

De Penkovsky-documenten

Het bleef dan ook niet bij het opblazen van de Parijse top. Als een dol geworden stier raasde de gedrongen Russische partijleider door. Inmiddels werd de kritiek op zijn binnenlands beleid met de dag groter. Niet alleen de Chinese communisten laakten zijn vreedzame coëxistentie, ook steeds meer invloedrijke figuren uit de internationale communistische top toen gingen inzien dat Chroesjtsjov met zijn politiek wellicht geen eerlijke bedoelingen had. Bovendien ontstond in het binnenland grote onrust door ernstige tekorten aan voedsel en door vrij grote prijsstijgingen van gebruiksartikelen. En dan had Chroesjtsjov ook nog eens de tractorcoöperaties afgeschaft, waardoor iedere Russische boer nu maar moest zien hoe hij zijn land bewerkte. Tegelijkertijd voerde Sjelepins gehate veiligheidspolitie voortdurend razzia's uit onder jonge kunstenaars en intellectuelen, die hun dieptepunt vonden in de dramatische affaire-Pasternak, wiens boek *Dokter Zjivago* verboden werd.

In het buitenland, met name op het Amerikaanse erf, waren ook diverse voorvallen die Chroesjtsjov de moed gaven nog eens duidelijk van zich af te bijten. De kersverse president John Kennedy was zelf slachtoffer geworden van de mislukte CIA-operatie in de Varkensbaai. De actie, waarin de latere Watergate-inbreker Howard Hunt een rol speelde, had het Cubaanse regime van Castro omver moeten werpen en een pro-Amerikaans beleid van de grond moeten brengen. Chroesjtsjov aarzelde na die mislukte interventie geen moment om Castro zijn broederschap te betuigen en hem de meest verstrekkende hulp te garanderen. En passant balde hij nog eens de vuisten naar Washington door dezelfde CIA de schuld te geven van alle binnenlandse problemen in zijn eigen land. Alsof Amerika het helpen kon dat de Russische tarweoogst was mislukt...

Geholpen door de Tsjechische inlichtingendienst begonnen specialisten van de Russische strijdkrachten op Cuba een voortreffelijk inlichtingenapparaat op te bouwen. Nu Havana op de hoogte was van de agressieve bedoelingen van Kennedy, aarzelde Castro niet om Russische strategische raketten op zijn grondge-

bied toe te laten. Een topgesprek met de jonge Kennedy in Wenen sterkte Chroesjtsjov in de mening dat de nieuwe president af te troeven was en dus kondigde hij direct daarna aan, dat Rusland de kwestie-Berlijn op zijn eigen manier zou regelen, wat zou betekenen dat Berlijn binnen enkele maanden bezet zou worden. Er werd een muur opgericht om de twee delen van Berlijn voorlopig te scheiden, een muur die nog steeds als een monument van de koude oorlog in Berlijn te vinden is. Kort daarna begon achter de Oeral een reeks zware kernproeven. De provocaties van Moskou namen toe. Chroesjtsjov liet steeds feller zijn tanden blikkeren. Zelfs dreigde hij een bom van vijftig megaton tot ontploffing te brengen. De wereld hield de adem in. Toen greep Kennedy in en liet zijn tanks oprukken naar de scheidslijn tussen Oost- en West-Berlijn. De plotselinge moed en doortastendheid van de Amerikanen verbaasde Chroesjtsjov, die meteen inbond en zijn ultimatum over de regeling van de Berlijnse kwestie introk. Pas een jaar later zou hij erachter komen dat Kennedy zo vastberaden kon optreden, omdat een Russische topspion, die toegang had tot alle geheime documenten, hem via de Britse inlichtingendienst van gedetailleerde informatie voorzag over de Russische militaire sterkte in Oost-Duitsland en de politiek van Chroesjtsjov. De man die daarvoor tekende, was Oleg Penkovsky, kolonel van de Russische inlichtingendienst. Namens 'de dienst' zat hij in een staatscommissie, die zich bezighield met de atoombewapening van Rusland. Penkovsky was een Rus in hart en nieren, die alles voor zijn vaderland over had. Juist daarom voelde hij een diepe haat jegens Chroesjtsjov. In de ogen van Penkovsky leidde Chroesjtsjov, uit puur eigenbelang, Rusland naar de afgrond, zowel economisch als politiek. Omdat hij geen mogelijkheden zag in Rusland zelf bij te sturen, besloot hij door verraad het Westen bij te laten springen. Zestien maanden lang, van april 1961 tot eind augustus 1962, stuurde Penkovsky via de Britse zakenman Greville Wynne uiterst geheime documenten naar de Engelse geheime dienst. Zijn rapporten zijn later bekend geworden onder de naam *Penkovski Papers*. Ze bevatten onder andere voortdurend bijgewerkte, zeer gedetailleerde opgaven van Russische troepenbewegingen in Oost-Duitsland, welke Amerika door het uitvallen van de U-2 niet meer zelf in de gaten kon houden. Er waren nauwkeurige rapporten over

de ontwikkeling van strategische atoomraketten, over het gebruik van kernenergie, over de bewapening van Cuba, over de economische situatie en over de politieke tegenstellingen binnen het Russische Centrale Comité.

Vlak nadat op 15 oktober 1962 de crisis om Cuba uitbrak, werd Penkovsky gearresteerd. In een vier dagen durend showproces werd hij veroordeeld tot de dood door de kogel. De militaire aanklager, generaal Gorny, had hem afgeschilderd als een man, die door zijn immoraliteit, eerzucht en egoïsme een huurling van het buitenland was geworden. Greville Wynne, die gedurende die zestien maanden met hem samenwerkte, zegt echter in een persoonlijk commentaar op de *Penkovski Papers*: „Hij verdroeg het fundamentele bedrog van spionage en de enorme spanning van zijn eenzaam leven, omdat hij ergens in geloofde. Hij geloofde eenvoudigweg, dat er een vrije maatschappij in de Sovjetunie moest komen en dat dit alleen maar kon gebeuren door het omverwerpen van het enige gouvernement dat hij kende. Hij was een heroïsche figuur. Ik zal hem nooit vergeten.”

De documenten die Penkovsky met zijn leven heeft betaald, hebben de wereld door twee van de zwaarste naoorlogse crises gesleept: die om Cuba van oktober 1962 en de crisis om Berlijn in het najaar van 1961. De goede afloop van deze laatste crisis heeft het tenslotte mogelijk gemaakt, dat de twee Duitslanden nu vreedzaam naast elkaar leven.

6. De geheime oorlog

*„Het hoofd koel,
het hart brandend van verlangen,
en altijd schone handen.”*

– Felix Dzerzinsky (eerste chef KGB)

De revolutionaire ontwikkeling van de techniek heeft de ouderwetse spion, die zich met gleufhoed en zonnebril zo onopvallend mogelijk van informatie voorzag, volledig naar de achtergrond gedrongen. Sinds satellieten, spionagevliegtuigen, met elektronica uitgeruste schepen, radar en andere, zeer geavanceerde, apparatuur veel betere en betrouwbaardere informatie over de potentiële tegenstander leveren, is de ouderwetse spion – zo vaak ten onrechte geromantiseerd – op wachtgeld gesteld.

Ondanks die technische revolutie is het menselijke element in de geheime dienst nooit helemaal weg te cijferen. Zelfs de modernste elektronica zal toch geprogrammeerd moeten zijn, behoeft een menselijk verlengstuk. Zeker in de situatie waarin de geheime diensten sinds het begin van de jaren zestig verkeren. Niet langer namelijk houden die zich uitsluitend bezig met het verzamelen van politieke en militaire feiten, sinds het einde van de koude oorlog zijn ze zich ook actief bezig gaan houden met de beïnvloeding van de buitenlandse politiek. En dat is mensenwerk.

Sinds ongeveer vijftien jaar speelt de geheime dienst in vrijwel elk land een rol in de buitenlandse politiek. In de Verenigde Staten en West-Europa drukt de CIA – daarin gesteund door de bondgenoten uit de NAVO – zijn stempel op het buitenlands beleid. In de Sovjetunie doet het KGB hetzelfde, uiteraard geholpen door de inlichtingendiensten van de Oosteuropese satellietlanden. De afdelingen voor speciale operaties van zowel het Oostblok als de westelijke geallieerden hebben in de afgelopen vijftien jaar het politieke – en dus ook het sociale – wereldbeeld vaak ingrijpend gewijzigd.

Sedert het slagen van de eerste illegale actie, heeft elke geheime dienst, die gelooft in zijn eigen verrichtingen, een afdeling Speci-

al Operations. In het vakjargon heeft deze afdeling de bijnaam 'Department of the dirty tricks' gekregen, de afdeling van de vuile streken. Hoe terecht die bijnaam is, zullen we zo dadelijk zien.

Het enige doel van Special Operations is de buitenlandse politiek direct te beïnvloeden door middel van geheime acties, die – als ze goed worden uitgevoerd – voor de gewone politicus en zeker voor de krantelezer altijd onduidelijk zullen blijven.

Er zijn drie manieren om dit doel te verwezenlijken.

In de eerste plaats wordt getracht door het in de wereld brengen van valse geruchten politici en vanouds vertrouwde mensen verdacht te maken. Verder wordt geprobeerd door misleiding op politiek, diplomatiek en journalistiek niveau – in het algemeen door valse informatie – bepaalde politieke beslissingen af te dwingen.

En maar al te vaak kan ook door geweld – een bomaanslag, een politieke moord, een staatsgreep – het regeringssysteem in het land dat dan *toevallig* slachtoffer is, volledig gewijzigd worden. Of liever gezegd: naar de hand gezet worden van het land dat de operatie uitvoert. Of dat nu Rusland of Amerika is.

Een van de belangrijkste kenmerken van deze spelletjes is, dat ze geheim zijn.

Dit betekent in de praktijk dat de Verenigde Staten doorgaans niets zullen weten van staatsgrepen die door de CIA zijn opgezet, terwijl de Sovjetunie zich in het openbaar nooit zal uitlaten over staatsgrepen die haar eigen KGB heeft voorbereid, meestal met de hulp van satellietlanden, zoals Polen en Tsjecho-Slovakije. Na elke speciale actie zal de regering die erachter zit, als een soort Pilatus de handen in onschuld wassen, sterker nog: de bemoeiingen met de interne aangelegenheden van een ander land sterk afkeuren en haar diensten aanbieden om in de nieuw ontstane situatie humanitair en economisch behulpzaam te zijn. Deze openbare verklaringen en diplomatieke opstellingen nemen echter niet weg dat het uiteindelijk in Rusland de heer Breznev of Gromyko is en in Amerika Ford of Kissinger die als laatste zijn handtekening zet onder zulke plannen en dus vooraf volledig op de hoogte is.

Het doel van speciale acties

We hebben het al eerder gezegd: de geheime, stille oorlog heeft slechts als doel de binnenlandse politiek van het land dat slachtoffer is, zodanig te wijzigen, dat je er beter van wordt. In de praktijk betekent dit, dat de geheime diensten zich in de eerste plaats toeleggen op een morele ondermijning van de vermeende tegenstander. Door valse berichten probeert Rusland Amerika verdacht te maken en omgekeerd. Als een dergelijke activiteit maar lang genoeg kan worden volgehouden, is de kans groot dat de tegenspeler door al die misleidingen politiek, militair, economisch, maar vooral moreel verzwakt. Een veel gebruikt middel – zowel door de Verenigde Staten als de landen van het Oostblok – in deze zaken is de economische dumping. Er worden in West-Europa Oosteuropese produkten op de markt gebracht tegen afbraakprijzen. Het gevolg daarvan kan zijn – wanneer het betrokken land niet tijdig reageert met een bescherming van de eigen handel – dat een economische warboel ontstaat in een bepaalde bedrijfstak. Ontslagen en sluitingen van bedrijven kunnen daarvan het gevolg zijn. De onvrede in het betrokken land, maar zeker onder de directe slachtoffers, over de eigen regering zal groot zijn. Van precies hetzelfde instrument bedienen de westerse inlichtingendiensten zich in de landen van het Oostblok. En ook daar niet zonder resultaat. Een ander middel is politici en invloedrijke figuren in bepaalde landen via valse beschuldigingen in diskrediet te brengen. Een treffend voorbeeld: toen bondskanselier Willy Brandt bekend moest maken dat een van zijn naaste medewerkers een Oostduitse topspion was, doken er opeens berichten op dat Brandt al jarenlang relaties onderhield met vrouwen die in het geniep voor het Russische KGB werkten. Dergelijke berichten waren koren op de molen van de oppositie, die, gebruik makend van alle roddels en waarschijnlijkheden, tenslotte Brandt tot aftreden dwong en daarvoor zelfs de invloedrijke SPD-fractie leider Wehner meekreeg. Nog een strategie van de afdeling Special Operations: bepaalde invloedrijke politici zodanig voeden met niet geheel juiste informatie (of soms zelfs volledig valse) dat zij verkeerde beslissingen gaan nemen of afdwingen. Deze tactiek heeft vooral succes in ontwikkelingslanden, jonge, zelfstandige staten, waarvan de leiders niet

altijd tot de briljantste staatslieden behoren. Een laatste mogelijkheid is ook de zogenaamde bijdrage aan 'de strijd tegen de onzichtbare vijand'. Wat de Sovjetunie betreft, is dit altijd de strijd tegen het imperialisme, wat de Verenigde Staten aangaat de strijd tegen het rode of gele gevaar. Doordat inlichtingendiensten over en weer vaak zeer nauwe banden hebben met persmedia (daar komen we later nog op terug), is het niet moeilijk via een soms jaren durend programma grote bevolkingsgroepen te indoctrineren.

Welke methode ook wordt gekozen, altijd is het doel bepaalde landen onder directe invloed van een van de twee wereldmachten te brengen. Vroeger werd een dergelijke politieke onderwerping afgedwongen door wat militairen de 'gun-boat policy' noemen: wanneer een kleine, strategisch belangrijke, maar militair zwakke staat niet naar je pijpen wilde dansen, legde je er een aantal oorlogsschepen voor, die zo nu en dan nog schoten ook. Uit pure wanhoop kwamen dergelijke bedreigde staten dan in je kamp, hoewel ze natuurlijk niet bepaald de meest betrouwbare bondgenoten konden zijn.

Hoe gaat zo'n special operation in zijn werk? Nu we weten dat ze worden uitgevoerd om macht en invloed uit te oefenen, is het ook interessant om te zien hoe ze worden voorbereid. Zowel het Oostblok als het Westen maakt voor speciale acties gebruik van zogenaamde onderduikers. De Russen duiden hen aan als 'illegalen', de westerse landen noemen hen 'covert activists'. Maar in beide gevallen zijn het mensen die onder valse namen, valse voorwendsels en valse beroepen hun acties voorbereiden. Het Russische KGB rekruteert zijn 'illegalen' over het algemeen uit de bevolking van satellietlanden. Met name de Tsjechen voeren een groot deel van de illegale operaties van de Russen uit. Amerika zoekt zijn 'covert persons' vooral onder gefrustreerde Cubanen, die nog steeds dromen van een staatsgreep tegen Castro en daar hun leven verder aan willen wijden. Zowel de 'illegalen' als de 'covert persons' leven in het buitenland onder valse naam. Vaak zijn zij zelfs normaal staatsburger van het land waarin zij actief zijn. Met stemrecht en al. Günther Guillaume, de Oostduitse meesterspion, die in het voorjaar van 1974 als rechterhand van Willy Brandt werd ontmaskerd, was daar een treffend voorbeeld

van. Als kapitein van de Oostduitse inlichtingendienst was hij betrekkelijk kort na de oorlog uitgezonden naar West-Duitsland. Omdat hij in het vooroorlogse Duitse Rijk was geboren, kreeg hij vrij gemakkelijk een Westduits paspoort. Hij hoefde slechts te 'vluchten', zich te laten opnemen in een 'Notaufnahmелager' en zijn verhaal af te draaien. Het was in de tijd dat de Westduitse regering nog trots in de kranten liet afdrukken hoeveel Oostduitse vluchtelingen het Westen verkozen boven het juk van een communistisch systeem, dat nu eenmaal het hunne niet was. De vernederende afloop van de Tweede Wereldoorlog, die een deling van het oude Duitse Rijk tot gevolg had, was daar niet vreemd aan. Guillaume kwam het land dus normaal binnen. Hij kreeg na een onderzoek door de veiligheidsdienst een normaal Duits paspoort en werd zo, als spion, volledig Westduits staatsburger. Getrouw aan zijn opdracht ging hij zich politiek roeren. Hij koos de partij van Willy Brandt, die toen nog burgemeester van West-Berlijn was en door het Oostblok als de 'coming man' werd beschouwd. Hoewel zijn intelligentie niet al te groot scheen te zijn, wist hij door hard te werken en door zijn niet stuk te krijgen enthousiasme belangrijke rollen in de SPD, de socialistische partij van Brandt, te krijgen. Zijn toewijding aan de socialistische zaak leverde hem uiteindelijk een adviseurschap van Brandt op. Brandt, die hem persoonlijk goed kende, mocht Guillaume graag. Bovendien zorgde de spion ervoor dat hij ook bij de medewerkers (en vooral de secretaressen) in de regering-Brandt goed lag. Brandt zelf voelde zoveel sympathie voor Guillaume, dat hij nota bene medelijden met hem kon hebben over diens beperkte intelligentie. In zijn boek *Über den Tag hinaus*, dat Brandt na zijn aftreden als bondskanselier schreef over de laatste maanden van zijn regering, komt dat duidelijk naar voren. Op een bepaald moment schrijft Brandt: „Zeker moet ik mij afvragen of ik niet te lichtgelovig ben geweest. Zo'n indruk moet de affaire-Guillaume ongetwijfeld hebben gewekt. Maar dan moet u toch weten dat Guillaume als 'bijzonder betrouwbaar' in de kanselarij is gekomen en dat hij net een zwaar antecedentenonderzoek van de veiligheidsdienst achter de rug had, toen hij in mijn kanselarij werd aangesteld. Zijn dienstijver, zijn aanleg en overmatige activiteit in organisatorische zaken maakten hem aanbevelenswaardig voor zijn functie.

Technisch gesproken was hij een uitstekende adjudant. Vanwege zijn beperkte intelligentie, die ik vaak als bijzonder pijnlijk heb ervaren, was hij voor mij geen politieke gesprekspartner. Maar dat hield zijn functie ook niet in."

Inmiddels bleek deze onintelligente man – die er trots op is spion te zijn voor Oost-Duitsland – toch maar in staat gedurende lange tijd alle geheimen die in de kanselarij rondgingen door te geven naar 'de andere kant'. De protocollen van de verdragen met het Oosten (de Ostverträge, waarvoor Brandt de Nobelprijs voor de vrede kreeg) waren al lang in Moskou en Oost-Berlijn bekend, toen Brandt de tekst alleen nog maar wilde voorstellen ... Zelfs kreeg Guillaume inzage in geheime NAVO-documenten, voor elke spion van het Oostblok het neusje van de zalm. Dat gebeurde tijdens de vakantie van Brandt in Noorwegen. Brandt schrijft daarover: „In de Bondsdag (het Duitse parlement) pakte men vandaag (26 april 1974) de actualiteit meteen op. Ik antwoordde kort en onvoorbereid: 'Er zijn momenten waarop een mens niets bespaard blijft.' Ik wees erop dat ik het mezelf niet gemakkelijk zou maken en mij niet zou beroepen op een 'ik wist het niet'. 'Nooit,' zo zei ik, 'is een bondskanselier volledig zeker geweest van de betrouwbaarheid van zijn medewerkers. Hij gaat er vanuit, net zoals elke chef of directeur, dat veiligheidsonderzoeken betrouwbaar zijn'. Verder zei ik," aldus Brandt, „dat ik er eigenlijk niet door verrast was dat men bijzonder toegewijde en capabele agenten op mijn spoor had gezet. Ik zei er kennis van genomen te hebben dat Oost-Duitsland zijn vijandschap jegens de voorzitter van de Westduitse socialistische partij (en die partij was eigenlijk het hoofddoel van de activiteiten van Guillaume) op deze wijze gedemonstreerd had. In een veel misverstaan statement zei ik diep teleurgesteld te zijn in de mensheid. Verder stelde ik waarheidsgetrouw vast, dat ik op een gegeven moment door de veiligheidsdienst op de hoogte was gebracht van een zekere verdenking jegens Guillaume, maar dat mij daarbij nadrukkelijk was gezegd dat de veiligheidsdiensten, als ik daarmee akkoord ging, Guillaume verder wilden observeren en dat ik daarom Guillaume ook mee moest nemen op vakantie, om een complete ontmaskering niet te belemmeren. Ook wees ik erop dat het niet tot de taak van Guillaume had behoord zich met geheime stukken bezig te houden. Daarbij dacht ik aan zijn

normale werk. De uitzondering dat hij tijdens mijn vakantie in 1973 in Noorwegen geheime telexberichten in handen kreeg, was mij toen nog niet bekend."

Duidelijk is dat Guillaume een van de meest succesrijke 'illegalen' van het Oostblok is geweest in West-Europa. Alle geheim-agenten die ik over het geval-Guillaume heb gesproken, roemen met een professionele bewondering zijn activiteit. Ook Willy Brandt moet zich dat bewust zijn. Niet alleen trok hij zich terug als bondskanselier, om zich uitsluitend aan het voorzitterschap van de socialistische partij te wijden, ook fysiek heeft de affaire-Guillaume hem sterk aangegrepen, zoals ik zelf onlangs heb kunnen constateren, toen ik Brandt voor de NCRV-televisie een interview afnam. Tegenover mij zat niet meer een doortastende man, wiens politiek inzicht en doorzettingsvermogen wereld-geschiedenis hebben gemaakt, maar een geteisterde, een geslagnene. Oud geworden, maar nog altijd zeer helder, en duidelijk minder enthousiast.

Het ontstaan van de 'zesde colonne'

De afdelingen van de vuile streken, die ook wel de 'zesde colonne' worden genoemd, kwamen in de koude oorlog tot grote bloei. De koude oorlog, die zijn hoogtepunt bereikte tijdens de Cuba-crisis van de Amerikaanse president John Fitzgerald Kennedy, maakte de weg vrij voor een spionagewedloop. De inlichtingendiensten groeiden over en weer uit tot mammoetconcerns, die er (zakelijk geleid) hun werk van maakten de politiek zodanig te beïnvloeden, dat de voordelen in hun kamp terechtkwamen. Oost-Europa heeft in die geheime oorlog het meeste geschiedenis gemaakt. Hoewel het tot het begin van de jaren zestig duurde voor de afdelingen voor speciale operaties officieel werden opgericht, hield het Oostblok er – wellicht uit een soort rancune – al sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog zo'n soort dienst op na: alle burgers die waren gevlucht voor het communistische systeem, werden gevolgd. Met name de Tsjechische inlichtingendienst maakte zich verdienstelijk bij het opsporen van deze 'emigranten'. Agenten van deze dienst – zo heeft een van zijn topmensen mij verzekerd – waren geïnfiltreerd in elke vereniging van emigranten in het buitenland. Men hield nauwkeurig bij welke

mensen uit het Oostblok vertrokken. Om een voorbeeld te stellen, werden zulke emigranten in het Westen, met name in Duitsland, soms lastig gevallen. Ook de meest drastische maatregelen werden daarbij niet geschuwd. Zo werd Bohumil Lausman, eens vice-president van Tsjecho-Slovakije, die in 1949 naar Oostenrijk was gevlucht, in 1953 gekidnapped. De Tsjechen hadden geen belang meer bij hem. De actie was er zuiver een van wraak. En om de landgenoten die nog in Tsjecho-Slovakije waren, ervan te overtuigen dat zij door te vluchten niet vrij zouden zijn. De inlichtingendienst zou hen altijd weten te vinden.

Maar het bleef niet bij kidnapping. Op 5 juli 1955 kwam Matus Cernak bij een bomaanslag in München om het leven. Cernak had die ochtend in zijn brievenbus een kaartje gevonden, waarop stond dat er bij het hoofdpstkantoor een pakje op hem wachtte. Hij ging het halen en maakte het buiten nieuwsgierig open. Op dat moment explodeerde de bom. Cernak was dood. Een nieuw voorbeeld voor iedereen die wilde ontkomen aan de nieuwe Russische leer. De man die het pakje had verzonden is volgens Ladislav Bittman – die jarenlang adjunct-hoofd van de afdeling speciale operaties van de Tsjechische inlichtingendienst is geweest – ene Bertelot. In wezen was hij een onbetekenende figuur. Maar omdat hij homoseksueel was, bleek het voor de geheime dienst gemakkelijk hem onder druk te laten werken en hem zelfs tot een moordenaar te maken. Aanvankelijk had hij in West-Duitsland uit kranten gegevens verzameld voor de Praagse inlichtingenjongens. Maar niets van al die stukken was ook maar van enig belang. Bertelot werd pas belangrijk toen Cernak vermoord moest worden en Praag een moordenaar zocht. In opdracht van de Tsjechische geheime dienst zou hij Cernak een pakje sturen. Bertelot, niet een van de snuggerste medewerkers van de dienst, voelde weinig voor al die sores. Nadat men hem had bedreigd met chantage ging hij door de knieën. Zonder te weten wat de inhoud was, postte hij een pakje voor Cernak, met zijn naam als afzender. De bom deed de rest...

Politieke moordaanslagen zijn jarenlang de specialiteit geweest van de Oosteuropese geheime diensten. Tegen 1960 is men daar plotseling mee gestopt. Dat was niet uit menselijke overwegingen (uiteindelijk waren de aanslagen wraakacties; politieke doelen

dienden zij niet).

Op 15 oktober 1959 werd in München de Oekraïense nationalist Stefan Bandera op straat vermoord. Enkele dagen later kwam de moordenaar zich bij de politie melden. Hij bekende een huurmoordenaar van het Russische KGB te zijn, dat hij had gehandeld uit financiële zorgen, maar nu toch spijt had gekregen. En passant bekende hij een tweede moord. Enkele maanden na zijn bekentenis stond hij terecht. Zijn proces werd door de westerse inlichtingendiensten natuurlijk als propaganda tegen het Oostblok uitgebuit. De huurling verklaarde zijn opdrachten te hebben gekregen van een officier van de Russische geheime dienst KGB. De toestemming voor de actie, zo was hem verzekerd, was tenslotte gegeven door partijleider Chroesjtsjov, die in laatste instantie verantwoordelijk was voor het doen en laten van de geheime dienst. Evenzo had Antonin Novotný, de partijleider in Praag, zijn fiat gegeven aan de uitschakeling van zijn vroegere opposant Cernak.

Of de verdachte de waarheid sprak, was op dat moment nog niet bekend. Zeker is wel dat alle wraakcampagnes jegens overlopers door het Oostblok abrupt werden gestopt.

Inmiddels liep de koude oorlog ten einde. En langzaam maar zeker begon men zich in Moskou en Washington toe te leggen op een nieuwe strategie in de geheime oorlog. Na alle ervaringen van de laatste jaren was men er wel achter gekomen dat de tactiek van dat moment weinig zoden aan de dijk zette. Tegelijkertijd zagen zowel de CIA als het KGB steeds meer landen in de derde wereld – toen nog koloniën van het Westen – naar onafhankelijkheid groeien. Geen wonder dat het nieuwe offensief van de geheime diensten zich vooral op die landen zou gaan richten.

Aanvankelijk leken de westerse landen een streepje voor te hebben. Zij immers konden de nieuwe onafhankelijke staten een zekere economische welvaart garanderen. Voor de landen van het Oostblok was dit veel moeilijker. Weliswaar had daar een rechtvaardige verdeling van de welvaart plaatsgevonden, maar die welvaart was niet bijster groot. Sterker nog: zelfs West-Duitsland, verslagen in de Tweede Wereldoorlog en geplunderd, had door een economisch wonder, gesteund door de Verenigde Sta-

ten, een hogere welvaart kunnen bereiken dan bijvoorbeeld Tsjecho-Slovakije, dat voor de oorlog behoorde tot de meest geïndustrialiseerde en meest welvarende landen van Europa. Nee, van economische hulp moesten de protégés van het Oostblok het bepaald niet hebben. Het Oostblok was zo arm als een luis. Voor de CIA leek deze situatie een uitstekende basis. Men dacht slechts op de centen te hoeven spelen om landen onder controle te krijgen. Het sovjetblok stelde daar een nieuwe activiteit tegenover. Het was de actie van de ideologische misleiding: zodra Amerika een nieuwe, jonge staat verzekerde van economische hulp – en deze derhalve afhankelijk maakte van Amerika – was de Sovjetunie er als de kippen bij om een politieke actie te beginnen. Via stromannen in de regeringen van de jonge staten – slechts weinig staten leverden briljante politici op – begon de aanval op het westerse kapitaal. Nu moeten we eerlijkheidshalve wel opmerken dat de poen uit het Westen dezelfde functie had als de politieke 'bemiddeling' van het Oosten. Maar terwijl Amerika geld in de jonge landen bleef stoppen, bracht Rusland er uitsluitend zijn politieke filosofie. De Russen wonnen. Want de Amerikanen, met hun enorme kapitaal, liepen als olifanten door de porseleinkast. Zij hielden geen rekening met de vaak zeer grote gevoeligheden in de ontwikkelingslanden, terwijl de Russen hun gevoel voor verhoudingen subliem uitspeelden. Tenslotte won de Sovjetunie op punten. De jonge leiders van de nieuwe wereld hadden immers een ding gemeen: zij waren allemaal vurige nationalist en bovendien idealisten. Waar zij als staatsman te kort schoten, hadden zij hun enthousiasme voor de 'grote zaak', de zelfstandigheid van hun land. Naast zorgen over de economische zwakte van hun land hadden zij een diepgevoorteld wantrouwen jegens de oude kolonisatoren. Liever gaven zij hun volk voor het eerst een eigen trots dan dat zij moesten kiezen voor het brood van de oude koloniserende mogendheden. Rusland heeft dat handig uitgebuit. Brood kon Moskou niet geven. Wel een ideologie.

Politiek 'beschermd' door de socialistische leer van Moskou, waren deze landen maar al te gauw bereid hun gebrek aan politieke en technische kennis te laten bijschaven door een land dat net als zij door een revolutie het kapitalisme opzij had gezet. En zo zwermde de Russische adviseurs uit over de derde wereld.

Waar wat intelligenter leiders zich angstig toonden over de macht van een wereldbeheersers als Rusland, kwamen de satellieten, met name Tsjecho-Slovakije en Hongarije, landen die ook gestreden hadden voor een eigen gezicht ten koste van veel bloed. Russen, Tsjechen en Hongaren vestigden zich als adviseur in de landen van de derde wereld, om daar niet alleen het politieke apparaat, maar ook de veiligheidsdiensten op te bouwen. De Tsjechen kwamen zo terecht in Guinea, Mali, Cuba, Algerije en Egypte. De Russen onder meer in Ghana, waar zij Kwame Nkrumah aanvankelijk tot hun bondgenoot wisten te maken. Het behoeft geen betoog dat de Russen en hun collega's uit de satellietlanden de veiligheidsdiensten zó opbouwden, dat die ook te gebruiken zouden zijn als verlengstukken voor eigen activiteiten. Als Amerika in dat opzicht gelukkiger was geweest, had de CIA hetzelfde gedaan.

Aanvankelijk juichte men in Moskou, Praag en Boedapest over de successen. Maar niet lang. Want naarmate de landen in de derde wereld langer onafhankelijk waren, begon de bevolking – nu haar nationale trots was hersteld – te roepen om eten. En dat kon alleen de rijke wereld bieden. Het is logisch dat Amerika daar via de CIA handig gebruik van maakte. Er werden stromanen naar voren geschoven, die niet alleen beloofden, maar ook waar konden maken, dat het volk onder hun leiding welvaart zou genieten. En tegen dit geweld konden de geheime diensten van het Oostblok niet op.

Zo gingen veel landen die aanvankelijk pro-Moskou waren, naderhand (onder druk van geld of door geweld) toch over op een Amerikaanse of Chinese koers. Dit is nog altijd de grote kater van het Oostblok.

7. Clandestiene acties

*„Wanneer welk land dan ook een
communistisch stelsel kiest, zouden wij
dat erkennen en aanvaarden”.*

– John F. Kennedy

Het Midden-Oosten

In 1965 stuurde de Tsjechische inlichtingendienst een aantal adviseurs naar Algerije en Egypte. Israël zond een spion naar Syrië. Zowel de Tsjechen als de Israëli's ging het de jaren daarna aanvankelijk goed. Binnen enkele maanden zaten de Tsjechen in topfuncties in zowel Algiers als Caïro. En de Israëlische spion Eli Cohen, alias Kamal Amin Taabes, wist zich in dezelfde tijd zodanig op te werken, dat zijn naam zelfs genoemd werd als minister in een nieuw te vormen kabinet.

Cohen is door een toeval ontmaskerd. Door een eigen fout. Zoals topspionnen die zo vaak maken. Paus Paulus, Oe Thant en De Gaulle hebben nog geprobeerd zijn leven te redden. Maar de succesrijke Israëlische topspion is gehangen.

De Tsjechen is het een stuk beter vergaan. Via valse documenten, indoctrinatie en manipulatie wisten zij het moreel van de Egyptenaren danig te beïnvloeden. Zelfs Nasser, die in die jaren nog president van de Verenigde Arabische Republiek was, liet zich door de Tsjechen oppeppen. De taal die hij jegens Israël uitsloeg, werd met de dag dreigender en gevaarlijker. In de loop van 1967 liet hij zich zelfs verleiden tot enkele militaire maatregelen, zoals gedeeltelijke mobilisatie en troepenverplaatsingen. Het was de druppel die de emmer deed overlopen. In Tel Aviv had men al maandenlang zorgelijk gekeken naar de ontwikkelingen in de Arabische buurlanden. De militaire provocatie van Nasser was op 5 juni 1967 het sein voor Israël om in een korte, vernietigende oorlog met het overtrokken nationalisme van de Egyptenaren af te rekenen.

Het meest vernederende is nog wel dat Israël de oorlog startte, zoals kolonel Golon, een van de inlichtingsofficieren en militair

attaché van Israël in Parijs, mij vertelde, op een tijd waarop normaal de winkels opengaan. De afloop is iedereen bekend. Israël won, in 1967 althans, op alle fronten en kon, gerug- gesteund door de Verenigde Staten, de Arabische wereld zijn wil opleggen. Egypte was weliswaar niet onder de voet gelopen, maar zijn belangrijkste bronnen van inkomsten (het Suezkanaal en de stranden van Alexandrië) konden niet langer worden gebruikt. Ondanks de nederlaag behielden de Tsjechen hun invloedrijke posities. Teleurgesteld, weliswaar, over de afloop van hun actie. Nog eenmaal kwamen zij terug, maar zeer bescheiden. Als enkele jaren later Nasser sterft aan een hartaanval, nadat hij in het Nile Hilton-hotel van Caïro de lunch heeft gebruikt, strooien zij via de Egyptische pers het valse bericht rond dat er met het eten is geknoeid. Vele jaren lang durven volgelingen van Nasser niet in het Hilton-hotel te eten. Zij verkiezen Semiramis, een hotel dat is ondergebracht in het paleis van een van de ex-vrouwen van de vroegere koning Faroeq, die door Nassers beweging van de vrije officieren aan de kant is gezet. Zo bleven de heren van de Tsjechische inlichtingendienst het toch nog proberen. Maar zo'n boycot zal Hilton een zorg zijn.

De putsch van Oentoeng in 1965

Een van de meest dramatische acties die de Russische geheime dienst ooit heeft gevoerd, is Operatie-Palmer geweest, die op 1 oktober 1965 leidde tot de zogenaamde putsch van Oentoeng. Als staatsgreep mislukte deze actie en ruim driehonderdduizend leden van de Indonesische communistische partij PKI werden tijdens vergeldingsraids om het leven gebracht. Toch leek Operatie-Palmer op papier allesbehalve een wrede actie.

Omstreeks 1963 begon de Russische geheime dienst zich ernstig bezorgd te maken over de invloed van de Verenigde Staten op het nog jonge Indonesië. President Soekarno was weliswaar een overtuigd communist, die zichzelf tot het marxistisch-leninisme had bekeerd, maar het was nauwelijks een geheim dat de meeste invloedrijke militairen juist felle anticommunisten waren. Met name de bevelhebbers van de landmacht – die allen hun opleiding in Amerika of Nederland hadden gekregen – waren erg beducht voor een communistisch systeem in hun land, dat de

bloeiende PKI, met zijn drie miljoen leden, nu al jarenlang onder leiding van Aidit probeerde ingevoerd te krijgen. Soekarno's sympathie lag echter bij de revolutie. Niet zelden liet hij in kabinetsvergaderingen weten dat de revolutie moest doorgaan en dat de PKI in zijn ogen de beste partij van Indonesië was.

Niet alleen uit ideologische overwegingen, maar ook uit zuiver pragmatisme, steunde Soekarno liever op de communistische landen. De communistische wereld steunde hem in zijn confrontatiepolitiek tegen Maleisië en bij zijn aanspraken op West-Irian, terwijl de westerse landen daar niet over piekerden. Dit laatste irriteerde Soekarno mateloos en dreef hem tenslotte steeds verder in de armen van de communistische landen.

Naarmate Soekarno communistischer werd, groeide in Moskou de angst voor een staatsgreep van de rechtse, op Amerika gerichte landmacht officieren. Het KGB nam aan dat de generaals ongetwijfeld het hele leger mee zouden krijgen, omdat de strijdkrachten bijna per definitie anticommunistisch waren. Alleen de luchtmacht AURI, waarvan talloze vliegers in de Sovjetunie waren opgeleid, kon als trouw aan de politiek van Soekarno worden beschouwd. Om te voorkomen dat de CIA deze situatie zou uitbuiten en een coup zou organiseren, besloot het KGB in 1963 in Indonesië een anti-Amerikaanse stemming aan te wakkeren. Omdat Rusland als groot land ongetwijfeld gewantrouwd zou worden in zijn voorlichting, kreeg de Tsjechische inlichtingendienst opdracht om – geheel volgens de wegen die Moskou bepaalde – de actie uit te voeren.

Op het hoofdkwartier van de afdeling speciale operaties van de geheime dienst in Praag begon men de voorbereiding van een zowel meesterlijk als duivels plan. Uit de archieven haalden agenten de naam van ene John Palmer, die in Djakarta directeur was van een filmmaatschappij, die Amerikaanse producties in Indonesië distribueerde. Hij onderhield goede contacten met de regering en was als buitenlandse gast vaak uitgenodigd op officiële parties. Ook de Tsjechische geheime dienst was ervan overtuigd, dat Palmer niet voor de CIA of een andere geheime dienst werkte. Maar men besloot deze Amerikaan met zijn hooggeplaatste relaties het middelpunt van de actie te maken. Allereerst werden anonieme brieven gestuurd naar bepaalde

kranten in Maleisië, dat al jarenlang met Indonesië overhoop lag. In de brieven, ondertekend met 'een oud CIA-agent', werd gezegd dat de Central Intelligence Agency van de Verenigde Staten in Indonesië een zeer uitgebreid spionagenet had, dat gebruik maakte van allerlei schuilnamen en gefingeerde im- en exportmaatschappijen om te kunnen werken. Volgens de anonieme informaties, nauwkeurig samengesteld in Praag, onderhield Soekarno nauwe relaties met sommigen van hen, zonder te weten dat het spionnen waren. Zelfs zou Soekarno – nog steeds volgens deze verzonnen persberichten – bepaalde CIA-agenten, van wie hij de ware identiteit niet kende, als politiek adviseur gebruiken. Zo kon de uitdagende politiek van Indonesië jegens Maleisië worden verklaard: het waren in feite de Amerikanen die erachter zaten.

De valse brief was precies volgens het Praagse boekje opgesteld. Hoe de inhoud ook luidde, er moest altijd een aanval op het Amerikaanse imperialisme in verwerkt zijn. Ladislav Bittman, die de grote regisseur van de Operatie-Palmer was, stuurde de brief aan verscheidene journalisten in Zuidoost-Azië die coöperatief waren met de Russen of de Tsjechen. Het had zijn dienst vele jaren gekost om via chantage en andere methoden voldoende invloedrijke journalisten te 'werven' die bereid waren hand- en spandiensten te verrichten voor het Oostblok. Hoewel Bittman, die oorspronkelijk was afgestudeerd in het internationale recht en eigenlijk jurist had willen worden, toen al begon te twifelen aan de manier waarop in het Oostblok het communisme werd doorgevoerd, verwierp hij de werkwijze van zijn dienst niet. Eenvoudigweg omdat hij ervan overtuigd was, dat in de oorlog tegen de Amerikanen geen middel geschuwd diende te worden en ook omdat hij er heilig in geloofde, dat de CIA soortgelijke trucs tegen hem uithaalde.

De berichten, zoals Bittman die geprepareerd had, verschenen inderdaad in de kranten. Maar niet in Indonesië. Daar kon men alleen de geruchten over het CIA-complot vernemen door middel van de Maleisische radio, die speciale, zeer sterke zenders op Indonesië had gericht. Natuurlijk werden deze uitzendingen door Djakarta niet vertrouwd. Alle activiteiten van Bittman c.s. hadden derhalve slechts tot gevolg, dat men in Indonesië iets van een gerucht had vernomen, zonder er evenwel in te geloven.

Vervolgens speelde Bittman zijn tweede troef uit. Daarvoor zocht hij contact met de Indonesische ambassadeur in Praag. Tsjecho-Slovakije was voor Indonesië nooit een belangrijke diplomatieke post geweest (in tegenstelling tot Moskou, Peking en Belgrado) om de eenvoudige reden dat in Tsjecho-Slovakije amper Indonesische belangen te behartigen vielen. Alleen om de proletarische verbondenheid onderhield Indonesië op diplomatiek niveau contact met Praag. Het zal duidelijk zijn dat daarom niet de meest briljante diplomatieke functionarissen naar Praag werden gestuurd.

Bittman was van dit alles nauwkeurig op de hoogte en hij besloot zijn kennis op een of andere manier te gebruiken. De manier waarop hij de Indonesiër tot zijn slachtoffer zou maken, kende hij ook al.

Toen ambassadeur Krashni*) nog een invloedrijk man was en in Den Haag resideerde, hadden de Tsjechische inlichtingendienst en de Polen hem al via hun eigen vertegenwoordigingen in Den Haag scherp geobserveerd. In Praag was het toen al gauw bekend dat Krashni een notoire vreemdganger was. Niet alleen hield de man van seksuele afwisseling, hij bleek vooral een zwak te hebben voor jonge meisjes, zo van een jaar of vijftien. In Den Haag beschikte hij over enige medewerkers (die exact wisten waar hun belangen lagen) die goede contacten onderhielden met plaatselijke call-girlorganisaties en hem naar believen jonge meisjes leverden.

Via de Nederlandse regering, die vooral op handelsniveau nogal wat contacten met Indonesië had, was detoenmalige minister van Buitenlandse Zaken Soebandrio van het gedrag van Krashni op de hoogte gesteld. Djakarta maakte meteen korte metten met Krashni en plaatste hem over naar Praag. Daar zat hij nu al enige tijd; gefrustreerd, omdat er achter het IJzeren Gordijn geen meid te krijgen was.

Bittman besloot een handje te helpen. Zonder zich bekend te maken, pakte hij met Krashni aan, die genoot van de seksuele avonturen van Bittman. Deze liet dan ook niet na daar voortdurend over te praten. Zo diplomatiek mogelijk probeerde Krashni

*) De naam is in het belang van de betrokkene gefigineerd.

er steeds weer achter te komen, waar dergelijke pretjes nu in Praag wel te beleven zouden zijn. Maar Bittman had daar altijd overheen gepraat. Hij praatte honderduit over zijn werk bij Buitenlandse Zaken en spuide voortdurend zijn kritiek op de bureaucratie, die het hem onmogelijk maakte te leven zoals hij wilde. Krashni begon vertrouwen te krijgen in die opmerkelijke, kale man; een relatie op Buitenlandse Zaken was nooit weg, en zeker niet als zo'n vriend ook nog dezelfde amoureuze belangstelling had en mogelijk dus over contacten in die sfeer beschikte. Vanaf dat moment begon Bittman zijn slachtoffer te voorzien van jonge meisjes, die in het belang van de partij met Krashni naar bed gingen. Weliswaar was het hem wel eens opgevallen dat zijn Tsjechische vriend nooit samen met hem achter de vrouwen aan ging, maar het vooruitzicht op een volgend pleziertje nam deze twijfel al snel weg. Toen Bittman de ambassadeur zo tot zijn slachtoffer had gemaakt, begon hij met het uitzetten van het aas. Op een middag, toen hij hem een van zijn wekelijkse bezoeken bracht, haalde de spion een dossier uit zijn tas en zei: „Sorry, maar we zijn heel toevallig dit stuk tegengekomen. Het lijkt me voor uw land nogal interessant, maar wat u ermee doet is volledig uw zaak. Wij zouden alleen niet graag zien, dat een bevriend land zonder waarschuwing onder de voet wordt gelopen.” Bij Krashni moest nu wel een licht opgaan, maar de gedachte aan al die jonge meisjes – hij had het nog nooit zo goed gehad – vertroebelde zijn waakzaamheid. Hij pakte van Bittman het dossier aan en vond er een brief in die was afgedrukt op officieel papier van de CIA en ondertekend door het toenmalige hoofd Dulles. Daarin stond niets minder dan dat John Palmer, directeur van een filmmaatschappij in Djakarta, chef was van een spionagenet voor de CIA in Indonesië en moest kunnen vertrouwen op de volledige medewerking van de ambassade daar. De brief was gericht aan de Amerikaanse ambassadeur in Djakarta. Krashni wist wat hem te doen stond. Zoals Bittman had gehoopt, werd de valse boodschap in geheime code doorgestuurd naar Djakarta. Twee dagen later zag Praag al resultaten. Vice-president Soebandrio, een vurig bewonderaar van Peking, maakte in een toespraak voor studenten gewag van de pogingen van het imperialistische Amerika om de bestaande orde in Indonesië omver te werpen. Hij riep hen op eendrachtig te zijn in de

bestrijding van het Amerikaanse gevaar en trouw te blijven aan de leer van Marx en Lenin. Zijn rede werd met een langdurig applaus begroet. De onthulling bracht de studenten tot een nieuwe eenheid, die zich nu als geheel zou gaan keren tegen alles in Indonesië wat maar Amerikaans was.

Het duurde niet lang of de eerste anti-Amerikaanse demonstratie trok door het centrum van Djakarta. Op borden en in spreekkoren eisten de studentenbetogers met de bekende slogan 'Yankee go home' dat de Amerikanen zouden verdwijnen. Het duurde evenmin lang of de bibliotheek van de officiële Amerikaanse voorlichtingsdienst USIS werd bestormd, geplunderd en in brand gestoken. De relaties van Indonesië met Amerika werden zo slecht, dat Johnson zelfs een speciale adviseur naar Djakarta stuurde. Maar deze missie (van Bunker) haalde niets uit. Praag was diep tevreden. Via Krashni, die van geen ophouden wist, ging men door steeds fraaiere verhalen over de Amerikaanse belangen in Indonesië door te spelen. En tot ieders verbazing bij de inlichtingendienst werkte de diplomaat als een automaat. Wat je vandaag aan hem doorgaf, kwam je binnen een week als actie uit Indonesië weer in de pers tegen.

Soekarno reisde inmiddels, niets vermoedend over de geheime acties tegen zijn land, in juli 1965 naar Moskou en Sjanghai. In Moskou zou hij de Russische top ontmoeten en daarmee de problemen van zijn land bespreken. Deze lagen vooral op het gebied van defensie en buitenlandse betrekkingen. Hoewel de ontvangst van Soekarno in Moskou allesbehalve vriendelijk en gastvrij was – de president vatte het zelfs als beledigend op – kwam hij in Djakarta terug met toezeggingen voor grote wapenleveranties en de politieke steun van de Sovjetunie voor zijn plannen met Maleisië. De ontmoeting met Tsjoe En-lai in Sjanghai, enige weken later, was aanmerkelijk plezieriger. De Volksrepubliek China hechtte veel waarde aan de voortgang van de revolutie in Indonesië en bleek te weten hoe zij Soekarno en diens gevolg moest aanpakken. In een uiterst hartelijke sfeer verklaarden de Chinese partijbonzen achter Indonesië's politiek inzake Maleisië te staan en zelfs bereid te zijn deze militair te steunen. Tsjoe En-lai drong er verder op aan in Indonesië een vijfde colonne op te richten: een gewapende en getrainde burgerwacht van boeren en arbeiders naar Chinees model. Enkele maanden

later waren onder leiding van de PKI vijftien miljoen mensen in training met Chinese wapens. Als blijk van vriendschap stelde China bovendien een team kundige artsen aan Soekarno ter beschikking, wiens gezondheid toen al sterk achteruitging. De Chinezen zouden in Djakarta proberen hem met acupunctuur te genezen.

De reizen van Soekarno en de felle anti-Amerikaanse betogingen van de laatste tijd hadden voor grote onrust in de top van het leger gezorgd. Kort na de terugkeer van Soekarno uit China kwamen de commanderende officieren van de Indonesische landmacht in het geheim bij elkaar om de situatie te bespreken. De PKI, die van die bijeenkomst op de hoogte was via een infiltrant uit de militaire top, meldde Soekarno een dag later dat zich binnen het leger een geheime raad van generaals had gevormd, die als doel zou hebben de regering-Soekarno omver te werpen. De leiding van de raad berustte bij de felle anticommunist Yani, die als bevelhebber van het leger een ministerspost in het kabinet-Soekarno bezette. Een andere topman was Nasoetion. Soeharto, plaatsvervangend stafchef, werd – hoewel hij sympathiek stond tegenover de beweging – niet genoemd, omdat hij wegens ziekte de eerste geheime bijeenkomst niet had bijgewoond. Hoewel Soekarno de inlichtingen van de PKI-voorman Aidit officieel liet natrekken, stelde hij toch zoveel vertrouwen in zijn broeders, dat hij zonder zich verder te bezinnen maatregelen uitdacht.

De toenmalige adjudant van Soekarno, kolonel der mariniers Bambang Widjanarko, heeft later tijdens verhoren voor een commissie van onderzoek gedetailleerde uitspraken gedaan over de activiteiten die Soekarno vervolgens ontplooiden. De protocollen van deze verhoren zijn in ons land terechtgekomen en officieel gepubliceerd. Volgens kenners van Indonesië moeten ze als betrouwbaar worden aangemerkt. Widjanarko verklaarde tijdens zijn verhoor onder meer, dat Soekarno duidelijk zeer onthutst was over het bestaan van de raad van generaals en niet verbloemde, dat hij deze mensen haatte. Steeds vaker liet hij militairen die hem een goed hart toedroegen – en waarschijnlijk dus op slechte voet met de legertop stonden – bij hem in het paleis komen om zich te laten adviseren. Voortdurend werd hem gezegd, dat de legertop niet loyaal was jegens Soekarno en

probeerde hem en zijn regering omver te werpen.

Toen dacht Soekarno een duivels plan uit. Geholpen door de onrust over de Amerikanen, die de Tsjechen zo meesterlijk georganiseerd hadden, besloot hij de PKI (geholpen door een handjevol militairen) alle leden van de raad van generaals te laten vermoorden. Luitenant-kolonel Oentoeng van zijn paleiswacht kreeg van Soekarno instructie om de executie uit te voeren met de woorden: „Bent u bereid een einde te maken aan de activiteiten van de raad van generaals?” Op de avond van de 30ste september 1965 werd Soekarno tijdens een meeting in het stadion van Djakarta een ijlbrieftje gebracht, waarin Oentoeng berichtte dat de actie was begonnen. Soekarno lachte tevreden en stopte de brief in zijn zak.

Een dag later, in het paleis Bogor, waar Soekarno's lijfwacht de president heen had gebracht uit een oogpunt van veiligheid, hoorde de president dat alle generaals waren gedood, met uitzondering van Nasoetion, die op de vlucht slechts gewond was geraakt. Maar wel had inmiddels de rechtse generaal Soeharto zich aan het hoofd van een legereenheid geplaatst, die uiteindelijk de opstandigen zou neerslaan. Zonder uiteraard te weten dat hij zijn president daarmee beslist geen dienst bewees. Oentoeng liet intussen voor radio-Djakarta een boodschap voorlezen, die was opgesteld door Soekarno en diens adviseurs, waarin hij het aftreden van de regering eiste en de verantwoordelijkheid voor de actie bij de PKI legde. Voor Soeharto was daarmee het aas uitgezet. Meedogenloos maakte hij jacht op elke communist. Zijn troepen wisten in talloze razzia's het grootste deel van de drie miljoen leden van de PKI te arresteren of te doden. Volgens latere tellingen zijn driehonderdduizend communisten bij lynchpartijen (meestal onschuldig) gedood. Soekarno heeft nooit in het openbaar toegegeven dat hijzelf – gebruik makend van de onrust over de Amerikanen – de putsch van Oentoeng had voorbereid. Hij riep slechts op geen heksenjacht op onschuldigen te maken. Toen hij een week later voor het eerst weer in het openbaar verscheen, kon hij niet anders dan Soeharto bevelhebber van de landmacht maken. Zeer tegen zijn zin, want Soekarno en Soeharto waren aartsvijanden, die elkaar hartgrondig haatten. Het Indonesische volk eiste voor Soeharto echter een belangrijke plaats op, als beloning voor het neerslaan van de putsch van

Oentoeng. Soeharto, anticommunistisch en pro-Amerikaans, werd de nieuwe sterke man. Soekarno moest hem tenslotte al zijn macht overdragen. In Tsjecho-Slovakije praatte sindsdien niemand van de inlichtingendienst meer over Operatie-Palmer. Het aanvankelijke succes van de verbreking van de Amerikaanse betrekkingen werd volledig overschaduwd door de bloedige afloop van de putsch van Oentoeng, waarvan het gevolg was dat Indonesië volledig in de armen van de Verenigde Staten werd geduwd. Negen jaar later zou Bittman mij toegeven: „We hebben niet zelf de putsch van Oentoeng voorbereid. Maar we hebben er heel duidelijk en heel bewust het klimaat voor geschapen. We waren er eerst blij mee en hebben geen enkele poging gedaan om de coup te verhinderen. Het was één grote misrekening van onze dienst, die jarenlang een domper heeft gezet op alle activiteiten.”

De situatie in Amerika

Hoewel de inlichtingendiensten van de communistische landen jaarlijks minstens vierhonderd geheime acties uitvoeren, is er nooit een geval bekend geworden waarin het KGB of de Tsjechische inlichtingendienst door middel van een eigen legertje 'militair' ingreep. Van de Amerikaanse inlichtingendienst CIA kan dat niet gezegd worden. De speciale geheime acties van de CIA zijn zelfs bijna altijd paramilitair. Topagenten van de dienst organiseren ze wel, maar de uitvoering ligt geheel in handen van huurlingen, die speciaal voor dergelijke operaties worden aangezocht. Vaak zijn het gefrustreerde Cubanen, die dromen van een afzetting van Castro (met behulp van de Amerikanen), die zich voor dergelijke bloedige acties lenen. Maar ook komt het voor dat landmacht, luchtmacht en marine militairen voor enige tijd uitleenen. Zij krijgen dan een neutraal uniform aan en kunnen dus – uiteraard na speciale training – worden ingezet. Deze speciale trainingen worden gedaan in een geheim kamp in de buurt van het CIA-hoofdkwartier en in het buitenland. De officials van de CIA die de speciale acties uitdenken en leiden, blijven altijd buiten schot. In de landen waar zij actief zijn, staan zij onder diplomatieke bescherming. Volgens een voorzichtige schatting is een kwart van de Amerikaanse diplomaten agent van de CIA. Ze regisseren slechts. Als er iets misgaat, kunnen ze hooguit het land

worden uitgezet. De huurlingen bekopen een dergelijke mislukking vaak met hun leven. In feite doen dus de huurlingen (avonturiers, oorlogsveteranen, gefrustreerde ballingen) als een soort gastarbeiders het vuile werk, terwijl de CIA-officier schone handen houdt.

Dat de Central Intelligence Agency zwaar leunt op dergelijke privé-oorlogjes, is een rechtstreeks gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Met name de Engelsen hielden zich in die jaren intensief bezig met sabotage en ondermijning in het bezette gebied. Hun Special Operations Executive (SOE) leidde duizenden agenten, spionnen en saboteurs op, die in de bezette gebieden contact moesten maken met de ondergrondse, om samen aanslagen te plegen op vitale punten of om executies van hoge Duitse militairen uit te voeren. Het Amerikaanse Office of Strategic Services (OSS) deed met name in het verre Oosten in de strijd tegen Japan hetzelfde. Over het algemeen werden daar echter geen spionnen boven bezet gebied gedropped, maar werden naar de nog niet geheel bezette landen militaire adviseurs gestuurd, die zonder al te veel risico te lopen een ondergrondse konden voorbereiden en normaal inlichtingenwerk konden doen. Na de oorlog bleef de inlichtingenorganisatie overeind. De OSS stuurde zijn mensen nu naar Oost-Europa, met name naar Albanië en de Oekraïne, om de nationalistische bewegingen daar te steunen. Zoals we al eerder hebben gezien, waren ook de Russische veiligheidsagenten daar actief, maar die juist tégen de nationalist. Zoals zo vaak in de geschiedenis van de geheime dienst, stonden daar in Oost-Europa in feite twee inlichtingenapparaten tegenover elkaar, die elkaar voortdurend probeerden te overtroeven. Met als slachtoffer een groepje idealistische nationalist, die niet anders dan zichzelf wilden zijn. Voor de OSS zijn al die acties in Oost-Europa een desillusie geworden. Voor het eerst bleek dat de Amerikaanse mentaliteit nu niet meteen de meest geschikte is voor spionagewerk.

Bommen op Kongo

Op 30 juni 1960 werd Kongo onafhankelijk. De plechtige overdracht van het bestuur in de hoofdstad Leopoldstad maakte het

immense land van de regenwouden vrij van het Belgische bestuur, dat vele tientallen jaren had geduurd. Gesteund door Brussel zou Kongo het nu zelf gaan doen. Maar de rust was daarmee niet geschapen. Door zijn ligging en zijn rijkdom aan mineralen was Kongo al bij voorbaat interessant voor elke wereldmacht. Binnen de kortste keren hadden alle grote inlichtingendiensten dan ook hun beste Afrika-kenners op Kongo gezet. De eerste premier, Patrice Loemoemba, werd nauwelijks een jaar na de onafhankelijkheid vermoord. Inmiddels had de zeer slimme politicus Moïse Tsjombe een poging gedaan de rijke provincie Katanga af te scheiden en tot een eigen staat uit te roepen: Kongo-Elisabethville. Via de Amerikaanse luchtvaartmaatschappij Seven Seas Airlines – die ook vluchten voor de Verenigde Naties uitvoerde – had Katanga in Frankrijk militaire straalvliegtuigen kunnen kopen. Frankrijk zag er geen bezwaar in de rebellen deze toestellen te leveren, omdat het lesvliegtuigen waren. Op doorreis naar Katanga werden ze echter voorzien van bommenrekken en boordmitrailleurs. Katanga had daarmee een veel moderner 'luchtmacht' dan het echte Kongo, dat alleen wat afgedankte transportvliegtuigen van Brussel had om troepen te vervoeren. Mede omdat de afscheiding van Katanga de belangrijke mijnindustrie van verscheidene grote landen in gevaar bracht, maar ook omdat de onafhankelijkheidsvereenkomst niet werd nageleefd, besloot de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties troepen te sturen, die een einde moesten maken aan de opstand. President Kasavoeboe kon eindelijk beginnen met het opbouwen van zijn land. Maar lang kon hij daar niet aan werken.

Op het hoofdkwartier van de geheime dienst in Amerika werden de ontwikkelingen in Kongo met zorg gevolgd. De Amerikaanse regering had er geen twijfel over laten bestaan, dat zij in de voormalige Belgische kolonie een pro-Amerikaans bestuur wenste. Maar de politieke weg die Kasavoeboe insloeg, leek eerder naar het Kremlin te leiden dan naar het Amerikaanse Capitool en kapitaal. Al vrij snel reisden de eerste agenten van de CIA naar Leopoldstad, later Kinshasa geheten, de portefeuilles goed gevuld. Met zorg werden politieke leiders uitgezocht die voor een aardig kapitaal wel zouden willen zwichten voor hun geweten. En natuurlijk had ook nu die actie succes.

Dank zij de gekochte vriendschap van invloedrijke politici wisten de CIA-mensen wat orde te scheppen in de politieke chaos. Uiteraard ten eigen bate. In 1964 komen dan de eerste militaire adviseurs naar Leopoldstad. Enkele maanden later vliegen oude bommenwerpers van het type B-26 en B-29 (uit de laatste oorlog) met Cubaanse bemanningen (onder CIA-contract) boven Kongo om die gebieden waar nog opstandige stammen wonen, plat te gooien.

Die tactiek roept de haat van de negers op tegen alles wat blank is. Als vergelding worden talloze Belgische emigranten eenvoudig afgeslacht. Maar tenslotte wint de overmacht van de CIA het, ten koste van veel bloedvergieten. Pas als de rust volledig is hersteld, doen de CIA-mensen hun laatste zet. Ze laten president Kasavoeboe, die sympathiek staat tegenover het communistische blok, vervangen door Moboetoe, een trouwe vazal van Amerika, in wie vanaf 1960 dan ook veel CIA-geld is geïnvesteerd... Maar lang duurt dat niet. In het begin van de jaren zeventig komt Moboetoe steeds duidelijker onder invloed van China en maakt hij zich langzaam los van de Verenigde Staten.

Het bleef niet bij de CIA-bemoeienis met Kongo.

Ook Ghana, Nigeria, Kenia, Oeganda, Tanzania en Zambia werden beschouwd als belangrijke gebieden. Met een stroom dollarinvesteringen gingen naar die landen ook talrijke CIA-agenten. Vooral Ghana was voor de Amerikanen erg interessant, omdat zijn briljante leider Kwame Nkroemah gezien werd als de toekomstige politieke leider van Afrika. De Amerikanen probeerden met hulp van de Engelsen hun stempel op Ghana's economie te drukken door de bouw van de Volta-dam, die Ghana van goedkope energie zou voorzien. Maar Nkroemah voelde niets voor die koloniale hulp. In plaats daarvan verbond hij zich politiek met China en in 1965 nam hij daarom nogal vergaande maatregelen tegen de Engelse en Amerikaanse maatschappijen die in zijn land actief waren.

Die opstelling lokte een tegenactie van de CIA uit. Terwijl Nkroemah in 1966 naar Peking reisde om zijn grote voorbeeld Mao te ontmoeten, organiseerde de CIA een machtswisseling. Zonder bloedvergieten werd Nkroemah aan de kant gezet en de bevolking van Ghana verketterde de 'redder des vaderlands' nu

als 'egoïst'. Langdurige indoctrinatie en vasthoudende beïnvloeding van CIA en Britse MI werden zo beloond. De macht van Nkroemah, die het in zich had heel Afrika te beheersen, was gebroken en de nieuwe militaire leiders dansten keurig naar de pijpen van de CIA en waren dus felle anticommunisten.

Tegelijkertijd was de CIA ook actief in Nigeria. Daar waren ook heel goede redenen voor. Niet alleen hadden BP en Shell in dat land belangrijke oliebronnen, maar andere maatschappijen hadden voor vele miljoenen dollars in Nigeria geïnvesteerd. Door stammentwisten dreigden al die investeringen teloor te gaan. Reden genoeg voor de CIA om een team van 'ontwikkelingsadviseurs' naar Lagos te sturen, die al snel de 35-jarige overste Gowon in het zadel hielpen. Maar veel hielp dat niet. Want luitenant-kolonel Ojoekwoe bleef dwars liggen en met een handjevol Biafranen bleef hij felle tegenstand bieden aan de troepen van Gowon. De CIA had daar niet op gerekend. Want uitgerekend in Biafra lagen de oliebronnen van Shell en BP. Voor alle zekerheid sloot de CIA daarom een geheim akkoord met Ojoekwoe. In ruil voor wapens en financiële steun zouden de Amerikanen in ieder geval zeker blijven van hun olieproductie in Biafra. Zo stopten de Amerikanen beide partijen in Nigeria geld toe. En tegelijkertijd beïnvloedden aan beide zijden van het front economische en militaire adviseurs de strijd. Dat heeft drie jaar zo geduurd. Toen kwam aan het spel van de CIA een eind.

De geheime oorlog van Laos

De grootste operatie die de CIA ooit heeft uitgevoerd, is die in Laos geweest. Al in het begin van de jaren zestig waren CIA-mensen in Laos begonnen met de opbouw van een omvangrijk privé-leger. Ook werd een reeks militaire kampementen opgezet. Het geld voor al die activiteiten kwam uit de CIA-pot, maar het Amerikaanse Congres wist van niets. Het heeft minstens tien jaar geduurd voordat de Amerikanen erachter kwamen dat de oorlog die in Laos gevoerd werd, in feite een Amerikaanse oorlog was. Het was ook geen wonder dat dit zo moeilijk te achterhalen was, want het echte oorlogswerk werd uitgevoerd door Laotianen, die zelfs onder aanvoering van een eigen generaal stonden: generaal Vang Pao. Er zaten wel Amerikaanse technische adviseurs, maar

die waren civiel en niemand in Amerika kon bevroeden dat zij degenen waren die uiteindelijk de oorlog in Laos voerden. Zij waren het die generaal Pao zijn instructies gaven. Zij waren het ook die de vluchtplannen opstelden voor de lijnvliegtuigen van de chartermaatschappij Air America, kort tevoren speciaal voor de oorlog in Laos door de CIA opgericht. Vanuit Laos werden ook door de CIA georganiseerde acties in Vietnam uitgevoerd, met name aanvallen op de zogenaamde Ho Tsji-minh-route, de bevoorradingslijn van de Vietcong. Vanzelfsprekend was de CIA uitermate actief in Vietnam. In feite was de macht van het hoofd van de Amerikaanse geheime dienst in Saigon veel groter dan die van de president van het land. Om de eenvoudige reden dat de CIA – geholpen door de ambassade – zelf die presidenten uitzocht en ze vervolgens installeerde. Het land was zo verziekt door de eeuwige oorlog, dat niemand zich daar erg druk om maakte. Met uitzondering van een groepje boeddhistische monniken, van wie sommigen zich uit machteloosheid en uit protest in naam van de vrede op straat met benzine overgoten en in brand staken. Het grootste gedeelte van de bezetting van de Amerikaanse ambassade in Saigon bestond uit CIA-personeel, dat onder diplomatieke dekmantel opereerde, maar in feite het hele binnenlandse bestuur van Zuid-Vietnam regelde. De Amerikaanse landmacht, luchtmacht en marine hadden natuurlijk hun eigen inlichtingendiensten meegenomen toen ze actief aan de oorlog – die onder Eisenhower op kleine schaal was gestart, maar onder Kennedy fors werd uitgebreid – gingen deelnemen. De inlichtingendiensten maakten voor hun werk vooral gebruik van de plaatselijke bevolking, die ze tegen betaling voor zich lieten werken. Viktor Marchetti, lange tijd agent van de CIA, onthult in *The CIA and the cult of intelligence* onder meer dat speciaal voor deze vaak analfabete medewerkers zelfs speciale zenders werden ontwikkeld, waarmee zij in het veld een snelle en accurate rapportage naar het hoofdkwartier konden sturen. Het waren zendertjes met knopjes erop die een afbeelding droegen van een tank, een troepeneenheid, een vliegtuig of een stuk geschut. Daarmee werden ze in de buurt van de Ho Tsji-minh-lijn losgelaten en ze hoefden nu alleen maar op de knopjes te drukken om de CIA precies te laten weten hoe de Vietcong ervoor stond. Voor hun gevaarlijke werk werden deze verkenners

betaald met bier en vrouwen. Volgens Marchetti werden die prostituees in heel Zuidoost-Azië geronseld, om te voorkomen dat de spionnen ander dan lichamelijk contact met hen zouden krijgen en in hun eigen taal geheimen zouden kunnen verraden.

De opsporing van Che Guevara

Che Guevara en Fidel Castro waren al lang vrienden voordat Castro Batista van Cuba verjoeg en zijn eigen revolutionaire regering vestigde. Samen hadden zij in de zomer van 1955 in Mexico een opleiding gevolgd. Een veteraan uit de Spaanse burgeroorlog had ze ingewijd in de geheimen van de guerrilla. Samen met Castro vestigde hij de nieuwe orde op Cuba. Castro benoemde zijn vriend ogenblikkelijk tot minister, maar de onrustige revolutionair Guevara had daar geen vrede mee. Hij verliet Cuba en vertrok met onbekende bestemming. Later dook hij op in Midden-Afrika, waar hij zich in Tanzania bezighield met het opzetten van een nieuwe revolutie. In die tijd werd Guevara een van de belangrijkste vijanden van de CIA. Speciale commando's van de Amerikaanse inlichtingendienst kwamen erachter dat Che, van geboorte Argentijn, met een honderdtal volgelingen in Kongo bezig was de revolutie te steunen. Hij was daar met zijn discipelen vanuit Tanganyika binnengekomen. Het moet voor Che een teleurstelling zijn geweest dat zijn plan om heel Afrika tot revolutie te brengen weinig aansloeg bij de plaatselijke guerrillabewegingen. En daarom verdween Che. De CIA was het spoor bijster. Met blinde haat en opgekropte woede gingen CIA-commando's opnieuw aan het werk om Che op te sporen. Langley zette vooral Cubanen in, die nog steeds niet over de mislukte invasie in de Varkensbaai heen waren en dus ook een persoonlijke rekening met Che te vereffenen hadden. Deze commando's kregen langzamerhand de indruk dat Che zijn actieterrein had verlegd naar Bolivia, waar hij de plaatselijke guerrilla tegen president Barrientos steunde. De president zelf geloofde daar niets van en de top van de CIA twijfelde evenzeer aan de berichten. Toch werd voor alle zekerheid besloten een team van CIA-adviseurs naar Barrientos te sturen om zijn antiguerrilla-activiteiten te coördineren en te steunen. Bovendien werd een team van de Special Forces van de Amerikaanse landmacht naar

La Paz gestuurd om de Boliviaanse politie te trainen in het opsporen van rebellen. In werkelijkheid was Guevara helemaal niet belangrijk voor de CIA. Toch was de afdeling Special Operations tuk op hem. Vooral omdat Che die afdeling voortdurend herinnerde aan haar mislukte invasie op Cuba. Op die manier was Che natuurlijk een irriterende factor. De CIA was in de praktijk niet capabel gebleken om de macht van Fidel Castro te breken en daarom werd de Special Operations Branch de gelegenheid gegeven zijn frustraties over de mislukking van de Varkensbaai af te reageren op Che.

In de zomer van 1967 werd daarom een Amerikaanse legereenheid naar Bolivia gestuurd om te helpen bij het uitschakelen van Che en zijn bandieten. Op 15 oktober 1968 maakte Fidel Castro de dood van zijn vriend, broeder en medestrijder Che in oktober 1967 bekend. Het had bijna anderhalf jaar geduurd voor de CIA zijn blinde haat op een oude rebel door middel van een dodelijk pistoolschot had kunnen afreageren. Onzinnig en overbodig, want Che stelde voor inlichtingendiensten niets meer voor...

Het drama-Allende

Op 11 september 1973 namen rechtse generaals in Chili de macht over. In de vroege ochtend trokken zij aan het hoofd van hun legereenheden schietend, moordend en plunderend de hoofdstad Santiago binnen. Het Moneda-paleis, waarin president Salvador Allende verbleef, werd omsingeld door een tankeenhed. De commandant, Ernesto Baeza, sommeerde de president zich over te geven. Maar in plaats daarvan besloten Allende en enkele getrouwen zich tot de dood te verdedigen. De 65-jarige regeringsleider vond een helm en haalde uit zijn werkkamer het automatische geweer te voorschijn dat Fidel Castro hem indertijd had geschonken. Zes uur lang verdedigde Allende zijn paleis en daarmee de grondwettelijke democratie, die hem als eerste marxist tot president had gekozen. Maar de overmacht op straat was te groot. Toen het paleis één rokende puinhoop was, stuurde generaal Baeza zijn rechterhand, Javier Palacios, naar binnen, om Allende uit te schakelen. Aan de schietpauze moet Allende gehoord hebben wat er gaande was. In zijn werkkamer wachtte hij Palacios op, het automatische geweer, met nog slechts weinig

munitie, lusteloos tussen de knieën. Toen Palacios binnenkwam, heeft hij nog eenmaal geschoten. Een salvo uit de pistoolmitrailleur van Palacios maakte een einde aan het leven van de briljante Allende. Het betekende ook de dood van de democratie.

Terwijl in Santiago de militairen hun razzia begonnen op aanhangers van Allende, verdrongen in Amerika de grote staatslieden zich om te verklaren dat de coup in Chili voor hen totaal onverwacht kwam en dat Amerika op geen enkele manier betrokken was bij dat geweld. Kissinger verklaarde zelfs: „Ik heb mij nooit geïnteresseerd voor landen die beneden de Pyreneeën liggen.” Inmiddels verdeelden in Santiago de generaals de buit: Pinochet werd uitgeroepen tot nieuwe president, Baeza, die de aanval op het Moneda-paleis zo voortreffelijk had geleid, werd commandant van de veiligheidsdienst, Palacios werd eveneens lid van de junta. Toen de nieuwe regering zich bekendmaakte, waren er geen volksmassa's op de been om de nieuwe machthebbers toe te juichen. De verrukking over de ingreep zou eerder uit Langley komen, de plaats bij Washington waar de CIA zijn hoofdkwartier heeft. En misschien dacht met name Baeza op dat moment wel even terug aan dat dineetje in Washington, nu vier jaar geleden, met de top van het Amerikaanse leger. Hij herinnerde zich hoe de generaals van het Pentagon toen geïnformeerd hadden naar de consequenties wanneer bij de ophanden zijnde verkiezingen Allende gekozen zou worden. Hij had toen geantwoord: „Een half uur later zou het Moneda-paleis ingenomen zijn. Al moesten we het platbranden.”

Achteraf blijkt dat etentje een belangrijke historische ontmoeting te zijn geweest. Een mijlpaal in de Chileense geschiedenis. Als Chili een anti-Amerikaanse koers zou gaan varen, bleken deze generaals, die hun hart, ziel en zaligheid aan het Amerikaanse kapitaal hadden verkocht, bereid te zijn een staatsgreep te plegen. De generaals zochten elkaar nu vaker op en de plannen voor een eventuele machtsovername werden steeds verder uitgewerkt. Om te beginnen besloot men de verkiezingscampagne van Eduardo Frei, de dan actieve president, die geheel op Amerikaanse hand was, te steunen. Er werden honderdduizenden dollars ingepompt. Maar dat kon niet verhinderen dat in 1970 Allende tot president werd gekozen. Ondanks de plannen van de rechtse generaals gaf CIA-chef William Colby opdracht te

wachten met een staatsgreep. Intussen kreeg Allende kans zijn politiek te volvoeren. Hij maakte ogenblikkelijk een begin met landhervormingen, die aan de eeuwenoude misstanden tussen rijk en arm een einde moesten maken. Vervolgens nationaliseerde hij de Chileense dochter van multinational ITT. Die stap was de eerste die naar zijn uiteindelijke ondergang leidde. Verbolgen over de nationalisatie stelde de ITT-top (waarin nogal wat oud-CIA-functionarissen zitten) een memorandum op met vergeldingsmaatregelen. Een daarvan was een volledige boycot van Chileense produkten, met name koper, een van de belangrijkste bronnen van inkomsten voor Chili. Verder zou, door een kunstmatige ontwaarding van de Amerikaanse dollar in Chili, de prijs van de eerste levensbehoeften tot ongekennde hoogte kunnen worden opgedreven. De prijsstijgingen zouden een economische chaos veroorzaken en Allende kunnen dwingen tot aftreden. De CIA ging met het plan akkoord en zette er zijn handtekening onder. Maar op een of andere wijze kwam het dossier-ITT in handen van Allende, die het ogenblikkelijk als boek publiceerde. Het werd de Chileense bestseller van 1972. Ondanks de bekendheid van de Chilenen met het ITT-plan zette de CIA keihard door. Inderdaad kwam er een koperboycot. Maandenlang zwierden schepen met Chileens koper over de wereld, maar konden in geen enkele haven gelost worden. Havenarbeiders wilden graag solidair zijn met hun broeders in Chili, maar de dreiging met economische maatregelen van Washington deed de meeste landen besluiten de bal door te spelen en niet zelf te scoren. Ook de regering-Biesheuvel reageerde zo en weigerde het Chileense koper in Rotterdam te lossen. Door de kunstmatige ontwaarding van de dollar rezen de prijzen in Chili inmiddels de pan uit. Zo ging Allende begin 1973 opnieuw de verkiezingen in. Hij had gerekend op slechts 36 procent van de stemmen, maar kreeg er meer dan 43. Ondanks de ernstige problemen waarin Chili verkeerde, bleek het volk vertrouwen te hebben in zijn president. Voor de Amerikanen was dat een bittere teleurstelling; kosten noch moeite waren gespaard om in 1973 Allende langs politieke wegen ten val te brengen en de christen-democraten opnieuw in het zadel te helpen. Nu dat niet gelukt was, besloot men tot een complete economische oorlog, die heel Chili stuk zou maken. Stromannen infiltrerden de machtige bond van transporton-

dernemingen en transportarbeiders. Uit onvrede over het slechte economische klimaat gingen de aangesloten leden op hun aandringen in staking. Een ramp voor Chili, omdat dat onmetelijke land geheel afhankelijk is van vervoer. Wat Allende ook probeerde, hij kreeg het transport niet meer op gang. Met geplande halsstarrigheid hielden de bonden vol aan hun eisen, die in feite van Allende een zeer rechtse politiek vergden. Zover kon hij niet gaan. Inmiddels nam de inflatie hand over hand toe. Brood, melk, groenten, alles werd onbetaalbaar. Nu gaf de CIA zijn relaties in de top van het leger het sein zich gereed te maken voor de overneming van de macht. Ook Brazilië werd ingelicht omtrent de plannen en het werd gevraagd assistenten te sturen. Dezen zouden Pinochet en de zijnen moeten helpen met het opzetten van een dictatoriaal systeem à la Brazilië en mochten daarvoor in ruil in Chili al die revolutionairen arresteren die vroeger uit Brazilië waren gevlucht uit angst voor het regime daar. Bolivia, dat in 1970 na de machtsovername van Banzer ook een groot aantal politieke vluchtelingen in Chili had, kwam met de Amerikanen en de Chileense generaals tot een soortgelijke overeenkomst. Later is wel beweerd dat de razzia's op 'politieke delinquenten' in Chili geheel georganiseerd waren door de geheime dienst van Brazilië. Maar bewijzen daarvoor ontbreken. Toen de macht was overgenomen, had de CIA alles bij elkaar acht miljoen dollar in zijn Chileense avontuur gestoken. Nixon en Kissinger zeiden aanvankelijk van niets te weten. Pas maanden later zou uit een onderzoek van het Congres blijken, dat de CIA de staatsgreep had georganiseerd en dat Nixon en Kissinger vanaf het begin op de hoogte zijn geweest. De belangrijkste reden voor de omwenteling zou de sterke stijging van de kosten van levensonderhoud zijn geweest: in het laatste jaar van Allendes regering 85 procent. Maar daar gelooft niemand in nu Pinochet – geholpen door de Amerikanen – het heeft klaargespeeld de prijzen in 1974 met 146 procent te laten stijgen. Het is beschamend dat Henri Kissinger de Chileense inmenging later rechtvaardigde met de opmerking: „Ik zie niet in, waarom wij rustig zouden moeten toekijken hoe een land door de onverantwoordelijkheid van zijn eigen bevolking communistisch wordt.” En Gerald Ford: „Dergelijke acties voeren de Verenigde Staten slechts uit in het belang van de betrokken landen.”

8. De geheime balans in Europa

*„Jets in het kind sprach
al oud als de wereld.
Reeds
had het weet
van gruwelijke dingen,
bijvoorbeeld
dat men
op zijn hoede moet zijn.”*

– J. Prévert

De geheime oorlog tussen de twee supermachten Amerika en Rusland spitst zich toe op de bestrijding van communisme en kapitalisme. Dat wil dus zeggen dat Amerika het belangrijkste doelwit is van de inlichtingencampagnes van de communistische inlichtingendiensten, terwijl het Oostblok het natuurlijk doorgaans moet ontgelden bij de activiteiten van de Amerikaanse geheime diensten en de inlichtingenorganisaties die daarmee samenwerken. Een bijkomend effect is dat veel van de brokstukken van die acties over en weer in West-Europa terechtkomen. In veel gevallen wordt het slagveld van de geheime oorlog zelfs in West-Europa gezocht. De communistische inlichtingendiensten zijn ervan overtuigd dat het absurd is te geloven dat het politieke systeem van de Verenigde Staten door rechtstreekse inlichtingenoperaties te veranderen zou zijn. Maar mogelijk wel te veranderen zijn de gevolgen van de Amerikaanse politiek in het buitenland en de effecten ervan, met name in West-Europa. Vandaar dat de communistische inlichtingendiensten alleen al in West-Europa zo'n tienduizend actieve agenten en helpers hebben om de Verenigde Staten moreel en politiek te ondermijnen en hun invloed in West-Europa zo gering mogelijk te maken. (Tussen maart 1966 en april 1967 werden alleen in West-Europa al 107 Russische spionnen ontmaskerd.)

Met opzet schrijven we steeds de 'communistische inlichtingendiensten'. Hoewel, met uitzondering van Roemenië, geen enkele

socialistische satelliet een eigen buitenlandse politiek voert (en dus ook geen inlichtingendienst nodig heeft), heeft elk Oostblok-land een vrij uitgebreide geheime dienst. Omdat de informatie die ze verzamelen de eigen buitenlandse politiek van hun land niet kunnen dienen, wordt alles automatisch doorgegeven aan Moskou, waar in werkelijkheid ook de centrale van alle spionageactiviteiten van het Oostblok zetelt. Bovendien zijn alle satellietorganisaties ervan overtuigd dat eigenmachtig optreden tegen de Amerikaanse politiek in West-Europa het machtsverwicht tussen Rusland en Amerika nooit in het voordeel van Rusland kan veranderen. De kracht van de anti-Amerikaanse acties ligt juist in de gezamenlijkheid waarmee de verschillende landen van het Oostblok ze voeren. De plannenmakers, of ze nu in Moskou, Praag of Boedapest zitten, concentreren zich daarom ook op massale, gezamenlijke acties tegen de Verenigde Staten, in de hoop dat die na verloop van jaren effect zullen hebben.

Want de verwachting dat dergelijke acties op korte termijn successen opleveren, koesteren de communistische inlichtingendiensten niet.

De meeste acties tegen de Verenigde Staten lopen via West-Europa. De aanwezigheid van Amerikaanse troepen in Duitsland is een belangrijk aanknopingspunt voor de Russische kant van de geheime oorlog. Met alle mogelijke middelen worden de Amerikaanse troepen in Europa verdacht gemaakt en wordt de mening verspreid dat Europa geen enkele behoefte aan die Amerikaanse militaire bijdrage heeft. De Russische inlichtingendiensten gaan er daarbij vanuit dat het weinig zin heeft te proberen Amerika militair direct te isoleren van de NAVO. Eerder wordt door het verspreiden van dergelijke voor Amerika ongunstige informatie geprobeerd Amerika moreel en politiek van West-Europa te vervreemden, waarna de militaire isolatie vanzelf komt. Immers, wanneer West-Europa Amerika's politiek niet langer pruijmt, zal het mogelijk ook de aanwezigheid van Amerikaanse soldaten op zijn grondgebied niet langer gewenst achten. Als de Verenigde Staten zelf al niet uit teleurstelling over het verlies van politieke invloed hun troepen hebben teruggetrokken! Het is een proces dat jaren duurt, maar tenslotte successen kan opleveren. Daarbij

is het belangrijk te bedenken dat de strijdkrachten van de Westeuropese landen gezamenlijk verre de mindere zijn van die van Rusland. Zodra West-Europa militair los komt te staan van Amerika, kan Rusland door het sluiten van bilaterale verdragen met de Westeuropese landen proberen zijn invloed te vergroten en zijn greep op Europa te verstevigen.

Al jarenlang worden in alle Westeuropese landen acties gevoerd die erop gericht zijn zowel aan de Verenigde Staten als de NAVO afbreuk te doen. Want dat is het tweede doel van de communistische inlichtingendiensten: het uiteenvallen van de Noordatlantische Verdragsorganisatie, waarvan, zoals bekend, vrijwel alle Westeuropese landen lid zijn. Vooral sinds 1965 kan men spreken van een systematische anti-NAVO-actie vanuit de communistische hoek. Aanvankelijk richtte die actie zich op het jaar 1969, het jaar waarin de NAVO twintig jaar bestond en besloten zou moeten worden of de aangesloten landen hun bondgenootschap zouden voortzetten. In een grote, gezamenlijke campagne probeerden de communistische inlichtingendiensten in die jaren een bres te slaan in de Atlantische alliantie. De meeste aandacht richtte zich in die jaren op Frankrijk, dat onder leiding van de indrukwekkende Charles de Gaulle een koers ging varen die zeer onafhankelijk van de Amerikanen was. Die politiek werd overigens niet zozeer ingegeven door een Franse haat jegens de Amerikanen, maar vooral door de nostalgie naar de Franse grandeur. De Gaulle wilde van Frankrijk weer de leider van Europa maken en daar kon hij Amerika niet bij gebruiken.

Logischerwijs ging de aandacht van Moskou zich sterk richten op De Gaulle. Hij werd uitgenodigd in Moskou, waar hij als een gevierde gast werd onthaald. (Chroesjtsjov laat er in zijn memoires geen twijfel over bestaan dat hij altijd grote bewondering heeft gehad voor De Gaulle, die hij een imponerend politicus vond. Vooral de manier waarop De Gaulle het Algerijnse vraagstuk had opgelost, dwong de Russische partijleider veel respect af.) Omgekeerd gingen de Russen ook in Parijs op bezoek. De Gaulle nodigde een militaire delegatie – tot schrik van de NAVO – zelfs uit bij militaire oefeningen! Nog interessanter werd Frankrijk voor de Russen toen De Gaulle aankondigde uit de

militaire organisatie van de NAVO te stappen en alle NAVO-hoofdkwartieren in zijn land opdracht gaf op korte termijn naar behuizing elders om te zien!

Terwijl de communistische inlichtingendiensten hun op Frankrijk (evenals Engeland en West-Duitsland beschouwd als een van de belangrijkste NAVO-landen) gerichte offensief uitbreidden, begonnen ze ook een anti-NAVO-actie in de kleinere Europese NAVO-landen. De Tsjechen toonden zich actief in België en Denemarken, maar vooral ook in Nederland. De Polen hielden zich weer voornamelijk bezig met Luxemburg en Italië. De Tsjechische agenten die betrokken waren bij de anti-NAVO-acties in België, Nederland en Denemarken, ontmoetten elkaar op gezette tijden in Zweden of Finland. De Polen hadden jarenlang hun ontmoetingsplaats in Den Haag.

De acties hielden zich voornamelijk bezig met propaganda. Over het algemeen werd geprobeerd invloed te krijgen op kranten en tijdschriften, om zo via verhalen en interviews de overbodigheid van de NAVO aan te tonen. Ook werden tegen de NAVO gerichte bewegingen opgericht, en bestaande groeperingen die zich tegen het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO verzetten werden gesteund. Wetenschapsmensen, journalisten en onderwijzers werden ongevraagd voorzien van 'informatie', die hun de mogelijkheid moest geven kritisch te denken over het Atlantische bondgenootschap. Uiteraard kwam die informatie niet rechtstreeks van een communistische ambassade, maar van een of andere vredesgroep. Ook politici werden op die manier bewerkt en vooral ook de mensen die actief waren in politieke partijen. Inderdaad heeft de vier jaar durende actie als resultaat opgeleverd dat met name in Nederland en Denemarken zeer kritisch gedacht wordt over nut en noodzaak van de NAVO. Tegelijkertijd werd vooral aan het eind van de jaren zestig de gedachte van ontwapening door bilaterale contacten tussen gelijkwaardige landen aan beide zijden van het IJzeren Gordijn gepropageerd. Nederland en Albanië zouden bijvoorbeeld gelijktijdig en in hetzelfde tempo hun legers moeten afschaffen. Ook minister Luns van Buitenlandse Zaken, de huidige secretaris-generaal van de NAVO, is korte tijd voorstander van die gedachte geweest! Maar de Russische interventie wegens de libera-

lisatie in Tsjecho-Slovakije in 1968 maakte aan die hele tegen de NAVO gerichte ontwikkeling in West-Europa abrupt een eind. Als reactie op het Russische optreden in een satellietland en de dreiging die daarvan uitging voor het Westen, verhoogden de meeste NAVO-landen fors hun defensiebudget. De Denen, die zich de laatste jaren steeds drukker waren gaan maken over een neutrale Scandinavische koers, samen met Zweden (en dus terugtrekking uit de NAVO), lieten van pure schrik al hun gedachten over neutraliteit schieten. Ze bekeerden zich en werden zeer trouwe bondgenoten in de NAVO. Zelfs nodigde de Deense regering de NAVO-troepen van Centraal Europa uit om in Jutland te komen oefenen tijdens de oefening Green Express. Hoewel de interventie van de landen van het Pact van Warschau zo een streep haalde door alle aanvankelijke successen, zijn de communistische inlichtingendiensten sindsdien natuurlijk onverdroten doorgegaan met hun acties. Vooral toen in Nederland, Duitsland en België de dienstplichtige militairen zich steeds meer gingen verzetten tegen de manier waarop de dienstplicht werd uitgevoerd, probeerden de communistische inlichtingendiensten van die onrust gebruik te maken. Zoals op alle belangrijke vakbonden en sociale stromingen probeerden agenten van de inlichtingendiensten van het Oostblok ook een zekere invloed te krijgen op het georganiseerde soldatenverzet, dat zijn definitieve vorm vond in officieel erkende vakorganisaties van dienstplichtigen. In Nederland is die infiltratie overigens nooit gelukt. Ook van het studentenverzet heeft de Sovjetunie vruchten proberen te plukken. Maar het is volstrekt onjuist te geloven dat de studentenonlusten in West-Europa allemaal georganiseerd zouden zijn door communistische inlichtingendiensten. Het organiseren van demonstraties en bezettingen is voor inlichtingendiensten een veel te gevaarlijke zaak. Bovendien halen demonstraties vaak weinig uit. Het effect van een studentenbetoging is hooguit plaatselijk. Behalve natuurlijk wanneer die de omvang aanneemt van de rellen van Parijs, die dagenlang de wereldpers beheersten. Maar dan nog: betogingen moeten georganiseerd worden door mensen die grote groepen jongelui op de been kunnen krijgen. Dat betekent dat je mensen moet hebben die algemeen vertrouwen genieten en grote invloed hebben op hun aanhang. Het zou jaren duren voordat een inlichtingendienst zodanig is geïnfil-

treerd in een organisatie dat hij zulke mensen kan leveren. Het is ook gevaarlijk om de wel aanwezige leiders onder communistische invloed te brengen en hun opdracht te geven een betoging te organiseren. Het risico dat de organisator bij arrestatie en verhoor doorslaat is te groot. Wel worden de betogingen die toch al georganiseerd zijn verder uitgebuit om een bepaalde stemming in een land aan te wakkeren. En soms worden bepaalde demonstraties door misleidende informatie ook uitgelokt, zoals gebeurde in 1965, toen de Tsjechische inlichtingendienst handig gebruik maakte van de antistemming jegens de Amerikaanse troepen in de Kanaalzone, waaruit tenslotte zeer bloedige rellen voortkwamen. Geen enkele inlichtingendienst zal zich er echter aan wagen zelf rechtstreeks demonstraties te organiseren. De risico's daarvan zijn te groot en geheime diensten houden er niet van zulke risico's te lopen.

Van onschatbare betekenis voor de communistische inlichtingendiensten is tenslotte nog West-Duitsland. Het feit dat het Derde Rijk na de Tweede Wereldoorlog werd opgedeeld in twee grote stukken, is daar de belangrijkste reden van. West-Duitsland is voor de Oosteuropese inlichtingendiensten zo gemakkelijk te infiltreren, dat Ladislav Bittman, de vroegere topagent van de Tsjechische inlichtingendienst, mij zelfs durfde zeggen dat de Bondsrepubliek „tot in de hoogste regionen volledig geïnfiltreerd is door agenten uit Oost-Berlijn”. Dat betekent dat er in West-Duitsland hoge ambtenaren, invloedrijke adviseurs, belangrijke politici, topeconomen en wetenschapsmensen rondlopen die direct of indirect voor het Oostblok werken. De arrestatie van Günther Guillaume in april 1974 heeft nog eens aangetoond hoe ver Duitsland geïnfiltreerd is. Oostenrijk is volgens Bittman net zo geïnfiltreerd met Oosteuropese agenten. Nu wordt het Oosteuropese infiltranten ook wel erg gemakkelijk gemaakt om Duitsland of Oostenrijk binnen te komen. Vooral in het verleden heeft Bonn Oostduitsers altijd beschouwd als landgenoten. Iemand die uit Oost-Duitsland naar het Westen vluchtte, kreeg na een eenvoudig veiligheidsonderzoek bijna vanzelfsprekend een Westduits paspoort, omdat hij volgens de autoriteiten in Bonn nu eenmaal Duits staatsburger was. Voor de Bondsrepubliek bestond geen Westduitse of Oostduitse nationaliteit; je kon

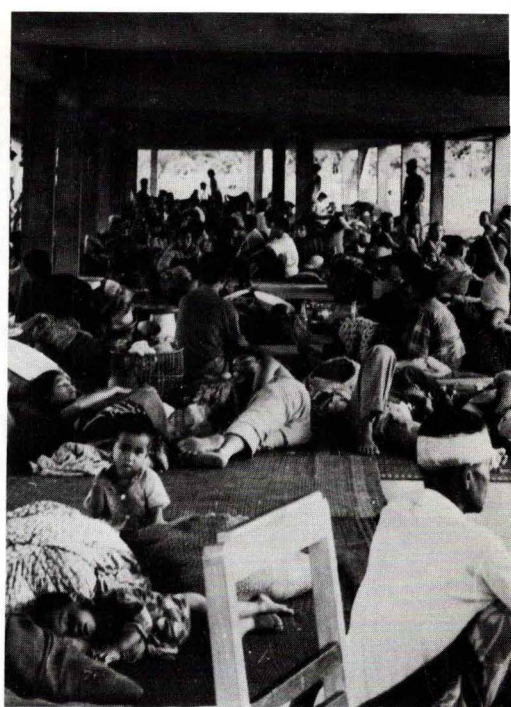
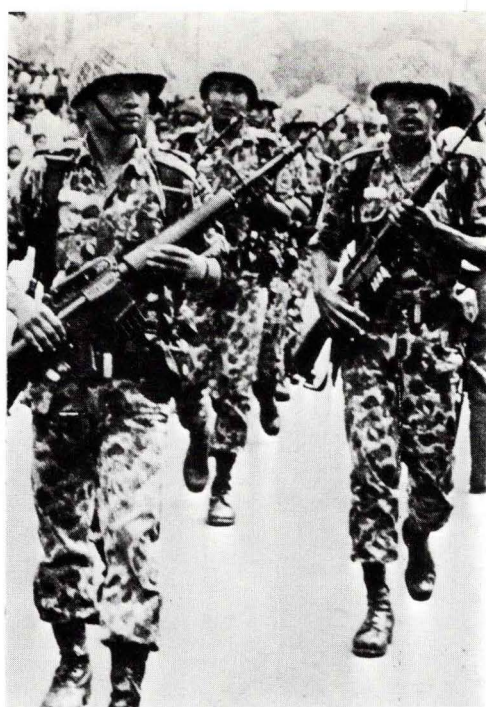
37. Israëlsche spionnen werden in Irak bij wijze van publiek vermaak in het openbaar opgehangen. 38. Rusland zegt Soekarno steun toe.

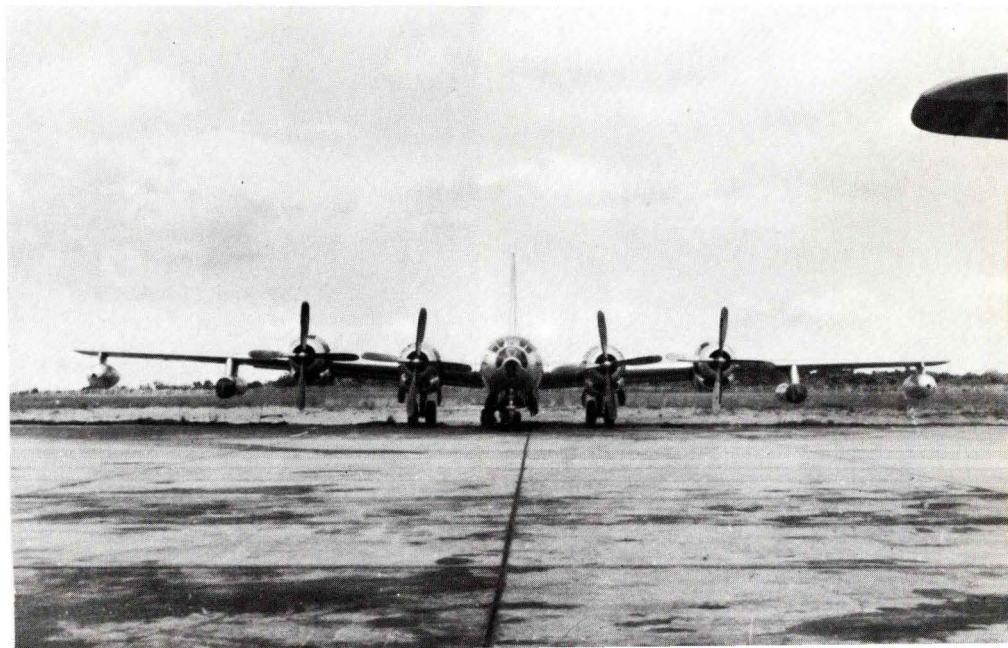

39. Betogingen voor de Amerikaanse ambassade in Djakarta. 40. Soekarno's poging om pro-Amerikaanse generaals uit de weg te ruimen liep uit op een bloedige communistenjacht onder leiding van generaal Soeharto. Er zijn naar schatting driehonderdduizend doden gevallen.

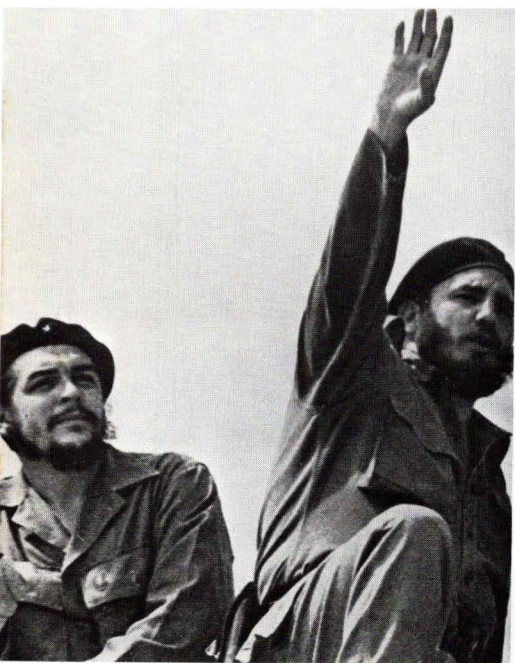

41. Commando's speuren op last van Soeharto maandenlang heel het eiland
denrijk af, om elke communist te grijpen. 42. Vele tienduizenden onschuldi-
gen komen in kampen terecht. 43. Een bommenwerper van de CIA in
Kongo.

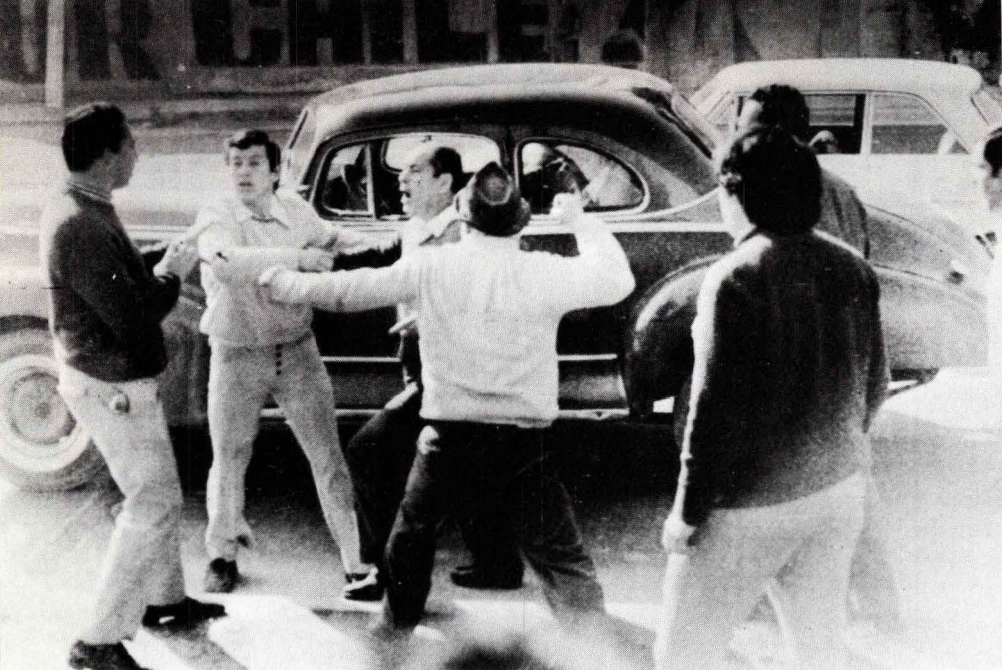
44. Oorlog in Laos. 45. Na de geslaagde revolutie op Cuba benoemde Fidel Castro zijn vriend en medestrijder Che Guevara (links) tot minister. 46. Gesteund door de Verenigde Staten namen opstandige generaals op 11 september 1973 de macht over in Chili. Hier bestoken zij met tanks het Moneda-paleis, waar Allende verbleef.

47. Salvador Allende, de eerste democratisch gekozen marxistische president, kon geen genade vinden in de ogen van de CIA. 48. Razzia's van de nieuwe machthebbers moesten verzet tegen de nieuwe orde voorkomen.

49. Aan de staatsgreep waren langdurige stakingen in de wereld van het transport voorafgegaan. 50. Zo tekende Fidel Castro het condoleance-register van zijn bewonderende vriend Allende.

*Adiós eterna al revolucionario
digno que supo morir por sus ideas.
¡amigo leal y heroico que nunca olvide-
remos.*

Fidel Castro
Set. 19, 1973

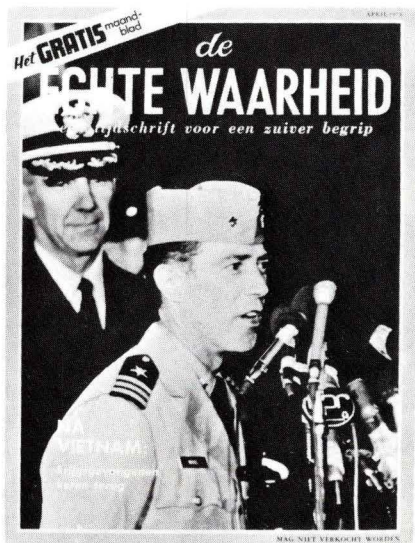
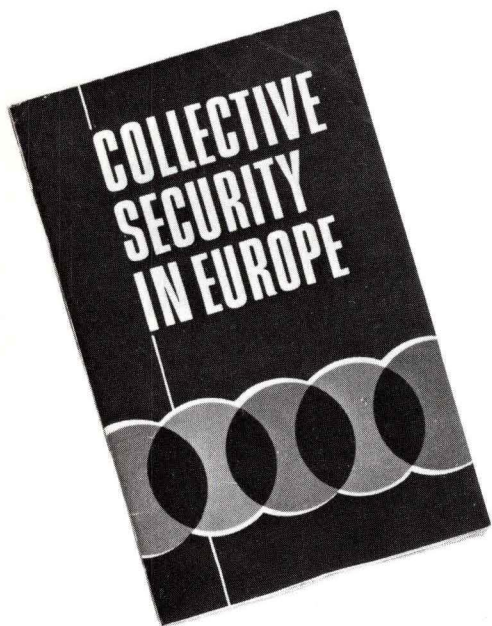

51. Pinochet liet al gauw merken wat de nieuwe orde inhield: fascisme en wie zich verzet wordt opgesloten. 52. Een nieuwe orde, die zijn historische literatuur verbrandt... 53. Een voorbeeld van Russische propaganda in Nederland.

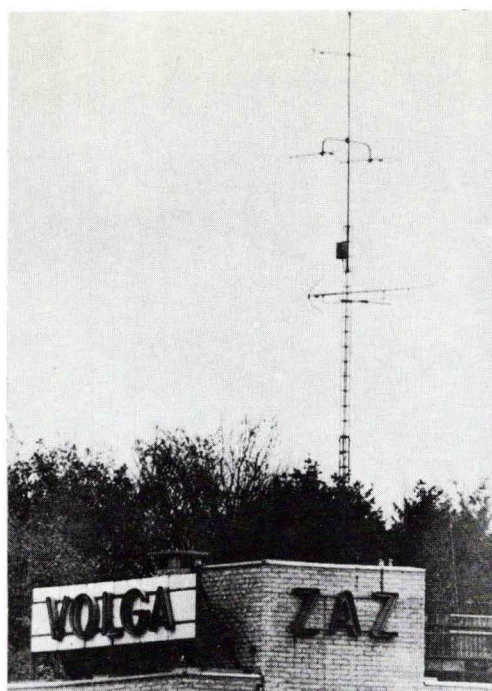

54. Een officier van de Oostduitse geheime dienst aan het IJzeren Gordijn, waar op dat moment een NCRV-televisieploeg opname maakt. Let op de spiegelbril en het fototoestel. 55. Een voorbeeld van Poolse propaganda in Nederland. 56. Met het gratis maandblad 'De echte waarheid' bedrijven de Amerikanen in ons land propaganda.

MAG NIET VERKOOPT WORDEN

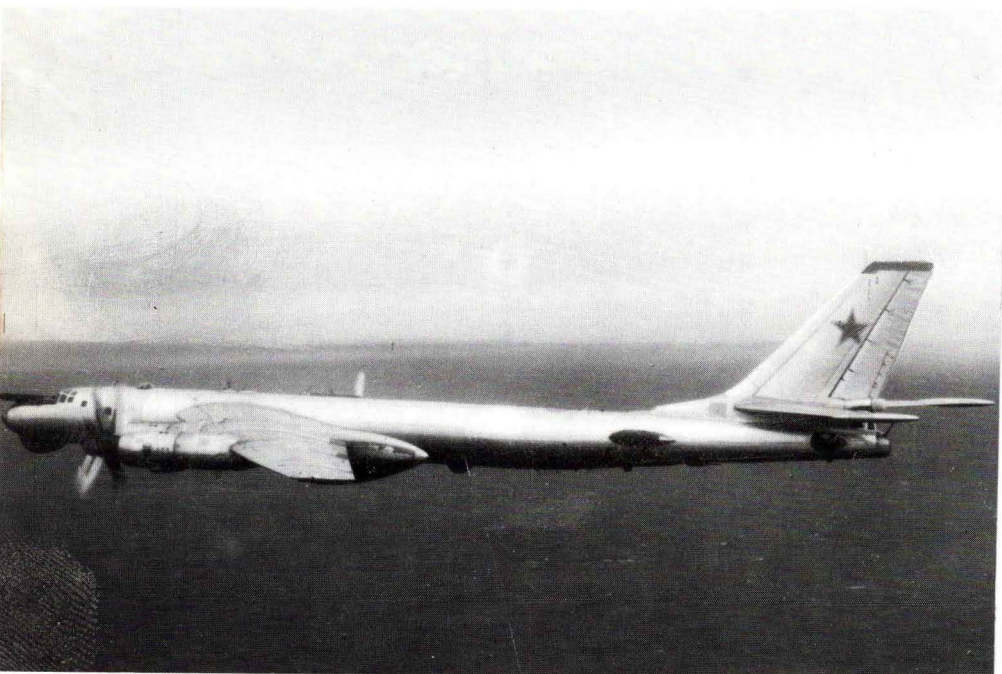

57. Toen de NAVO zich in Brussel vestigde werd het Russische bedrijf Volga, tegenover het hoofdkwartier, uitgerust met speciale antennes. Vermoedelijk om de NAVO-communicatie te onderscheppen. 58. Een Britse sergeant houdt een Russische kolonel aan bij een Nederlandse raketbasis in Duitsland. 59 Voorbeelden van Oostduitse propaganda, die dagelijks in metalen kokers over het IJzeren Gordijn worden geschoten.

60. De Amsterdamse politie was door infiltratie vrijwel steeds op de hoogte van Damrellen. 61. Een door de inlichtingendienst van onze Koninklijke Marine vrijgegeven foto van een Russische bommenwerper, die boven zee, vlak bij de Nederlandse kust, werd betrapt.

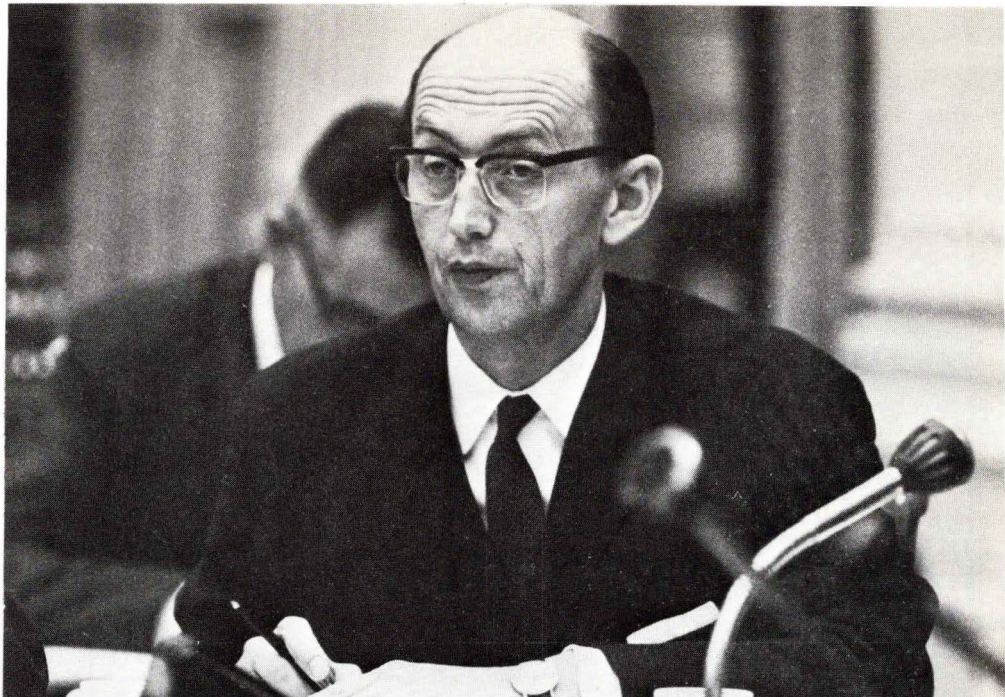

62. November 1974: Een schip van de Koninklijke Marine escorteert een Russische Z-4-onderzeeër, die op zijn tocht naar de Oostzee te dicht bij onze kust kwam. 63. Evert Reydon en Louw de Jager. Zij spioneerden in Rusland.

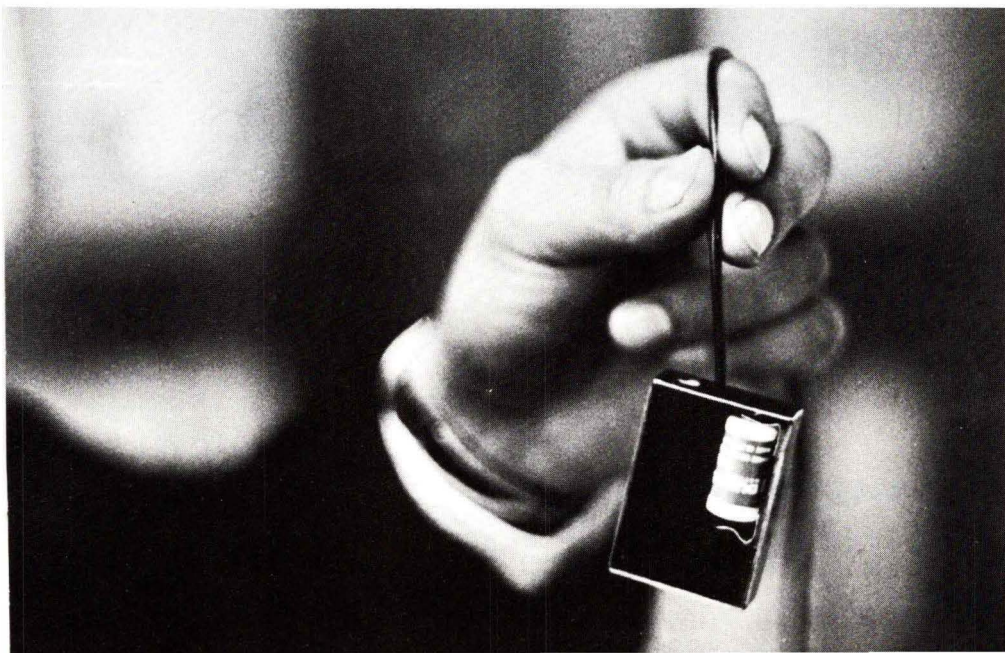

64. Anti-Amerikaanse demonstraties worden scherp in de gaten gehouden.

65. Drs. A. Kuipers, directeur van de BVD: zwijgen als het graf. 66. Met deze eenvoudige apparaatjes zijn hele gesprekken af te luisteren.

Kamerlid: BVD gaat te ver met veiligheidsonderzoek

Trouw
13/4/74

(Van onze parlementaire redactie)

DEN HAAG — Het PPR-Kamerlid dr. P. H. Van Gorkum wil dat minister De Gaay Fortman alle personeelschefs bij de overheid erop wijst, dat medewerking aan een BVD-onderzoek niet verplicht is. Als een ambtenaar weigert bij een sollicitatie of overplaatsing aan een veiligheids-onderzoek mee te doen, mag dat ook geen nadelige gevolgen hebben voor zijn verdere loopbaan. In schriftelijke vragen aan De Gaay Fortman zegt Van Gorkum echter over aanwijzingen te beschikken dat met deze regel de hand wordt gelicht.

Van Gorkum verwijst naar een brief van de hoofddirectie van het KNMI in De Bilt aan een medewerker, die niet aan het BVD-onderzoek wil meewerken. De man weigert principieel informatie over zijn familieleden aan de BVD te verstrekken zonder dat zij er mee akkoord gaan.

Het KNMI sommeerde de me-

dewerker daarop voor een bepaalde datum aan het onderzoek mee te werken, omdat anders zijn positie bij het KNMI nader zou moeten worden bezien.

Volgens Van Gorkum is deze handelwijze lijnrecht in strijd met het antwoord dat De Gaay Fortman onlangs op eerdere vragen van zijn kant heeft gegeven.

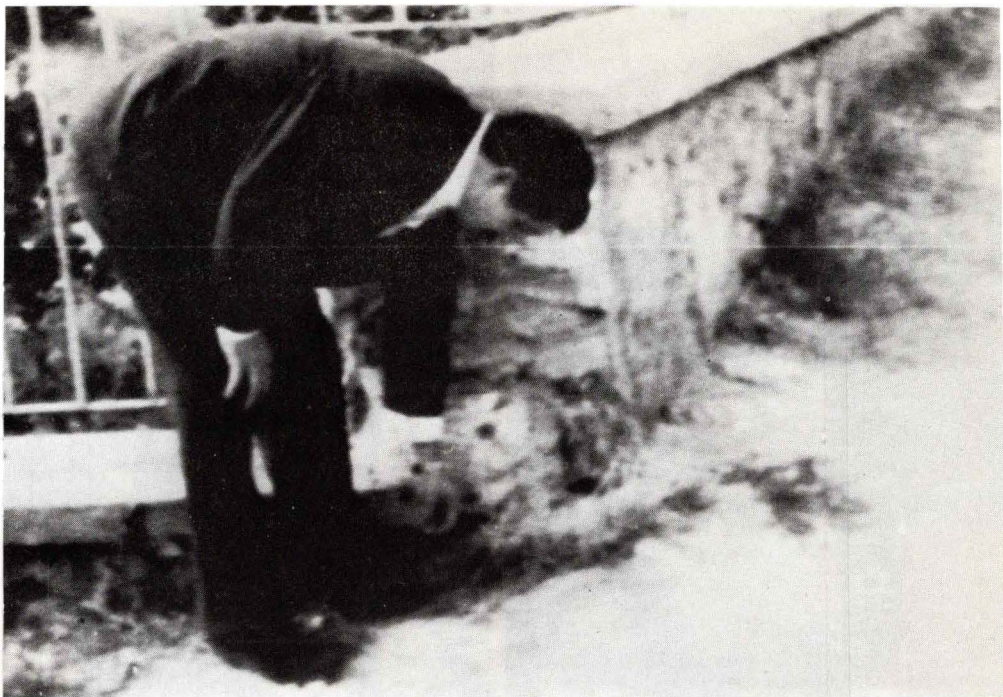
De bewindsman zei toen dat van een verplichting om aan het onderzoek mee te doen geen sprake is. Ook achtte hij het onjuist dat ambtenaren van een weigering in hun verdere loopbaan nadeel zouden ondervinden. Volgens Van Gorkum handelen echter niet alle ambtelijke diensten volgens deze richtlijn en hij wil dat er ruimere bekendheid aan wordt gegeven.

In het geval van het KNMI was bovendien geheel ten onrechte een onderzoek gelast, omdat de medewerker in een gelijkwaardige functie van Zeeland naar De Bilt was overgeplaatst. Een onderzoek is volgens het

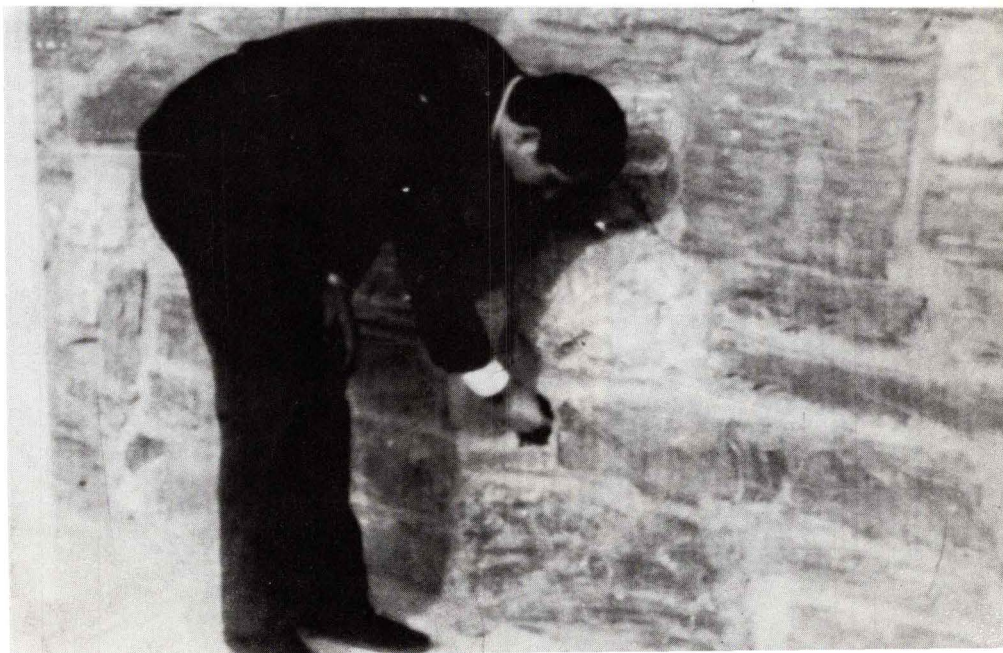
eerdere antwoord van de minister pas nodig als de betekenis van de functie uit veiligheids oogpunt is toegenomen, aldus het PPR-Kamerlid.

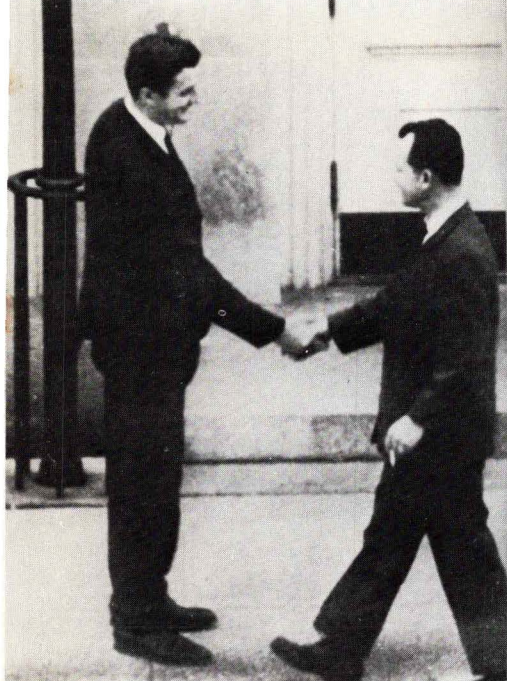
De medewerker van het KNMI wordt overigens door de directie over deze kwestie niet meer lastig gevallen. Toen hij namelijk verwees naar wat minister De Gaay Fortman over 't veiligheids-onderzoek had gezegd, is de brief met de sommatie officieel ingetrokken. Van Gorkum wil met zijn vragen echter soortgelijke pressie bij andere ambtelijke instellingen voorkomen.

Hij benadrukt daarbij dat het aantal van honderdduizend vrouwensfuncties bij de overheid, waarbij volgens De Gaay Fortman een veiligheids-onderzoek vereist is, veel te hoog is. Elk onderzoek strekt zich uit over 15 tot 20 personen. Dat betekent dat bijna 2 miljoen mensen in de computer van de BVD zitten. „Ik vind dat een ongewenste toestand”, aldus Van Gorkum.

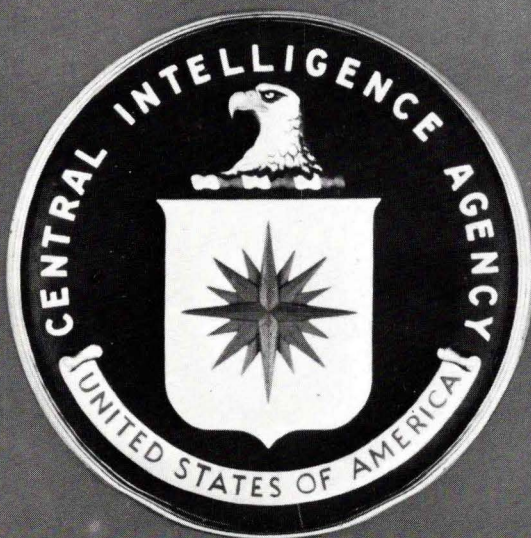

68. Twee voorbeelden van 'dode brievenbussen', waarin spionnen iets verbergen dat bestemd is voor hun contactman.

69. Twee spionnen ontmoeten elkaar op straat. Een opname die werd gemaakt door de contraspionage. 70. Deze spion heeft zojuist in een boom zijn brievenbus geleegd. 71. Het embleem van Central Intelligence Agency.

slechts Duitser zijn. Daar komt nog bij dat Oostduitse spionnen in West-Duitsland geen enkel taalprobleem hebben en vaak nog uitstekend op de hoogte zijn van de situatie, zodat het wel erg gemakkelijk is om er te werken.

Duitsland heeft dan ook een ongekend groot aantal spionageschandalen beleefd. De Bundesnachrichtendienst (BND), de Duitse inlichtingendienst, die na de oorlog nog is opgezet door Reinhard Gehlen, Hitlers oude chef van de geheime dienst, geldt dan ook als de minst betrouwbare van de westerse wereld. Sommige agenten spreken over 'het vergiet' als zij de BND bedoelen en het is zeker een feit dat de landen die samenwerken in de inlichtingendienst van de NAVO, over het algemeen weinig scheutig zijn met het geven van geheime informaties, omdat die ook in Duitsland terecht kunnen komen en vaak genoeg is gebleken dat in Bonn ergens een lek zit. Die angst van de verschillende NAVO-landen om op inlichtingengebied werkelijk gezamenlijk te opereren, werkt natuurlijk volledig in het voordeel van de communistische intelorganisaties, die door een straf politiesysteem minder bang voor verklikkers hoeven te zijn.

De communistische landen hebben naar hun eigen idee zeer bijzondere redenen om met name West-Duitsland in de gaten te houden. In de eerste plaats heerst in Rusland nog altijd angst voor een herhaling van de Tweede Wereldoorlog. Men koestert er een blijvend wantrouwen jegens de Duitse mentaliteit, die in Russische ogen nu eenmaal altijd al oorlogszuchtig en destructief is geweest. Moskou zou dan ook ten koste van alles willen voorkomen dat de twee Duitslanden ooit weer samengevoegd worden! Een herenigd Duitsland zou hoe dan ook een bedreiging voor de Oosteuropese landen vormen!

Verder koestert Rusland nog altijd een diepe verachting voor de Duitsers vanwege de vele wreedheden en moorden die zij in de laatste wereldoorlog in Rusland hebben begaan. Uit wraak worden daarom Duitse leiders nog steeds uitgemaakt voor nazi's. Tenslotte zijn de niet aflatende inlichtingenacties van Moskou tegen West-Duitsland ook een vorm van jaloezie vanwege het economische wonder dat zich in het naoorlogse Duitsland wel heeft voltrokken, en in het Oostblok niet.

De acties in West-Duitsland richten zich voornamelijk op beïnvloeding van de politiek. Veel werk maken de communistische inlichtingendiensten nog steeds van de werving van zogenaamde beïnvloedingsagenten, mensen van wie verwacht wordt dat ze in een latere fase van hun leven grote invloed op politiek, economie en wetenschap zullen gaan uitoefenen. Soms wordt ook rechtstreeks geld geschonken aan politieke partijen. In 1961 deed in West-Duitsland de kleine Deutsche Friedensunion (DFU) mee aan de verkiezingen voor de Bondsdag. De partij bestond voornamelijk uit jonge intellectuelen en ze wilde een voor die tijd nogal radicale koers volgen. Een onbekende Oostberlijnse instelling steunde de verkiezingscampagne met vijftigduizend Westduitse marken. Maar ondanks de hele rimram eromheen haalde de DFU niet de vereiste vijf procent van de stemmen. Pas later bleek dat de onbekende Oostberlijnse instelling een afdeling van de Oostduitse inlichtingendienst HVA was geweest. Ook het links-radicale weekblad *Konkret*, waaraan Ulrike Meinhof nog als redactrice verbonden is geweest, heeft grote sommen gelds uit Oosteuropese bron gekregen.

Lang niet altijd kiest de communistische inlichtingengemeenschap voor rechtstreekse giften aan publiciteitsmedia en partijen. Veel meer wordt geprobeerd – vooral in Duitsland – te infiltreren in de redactie. De activiteiten van Moskou richten zich volgens Bittman vooral op het Duitse opinieblad *Der Spiegel* en op het populaire weekblad *Stern*. De legendarische archieven van *Der Spiegel* zijn voor de inlichtingendiensten van het Oostblok bijzonder interessant. *Stern* zou onder meer gebruikt worden om valse geruchten in omloop te brengen. Dat zou gebeuren door middel van ingezonden brieven, die in het 'Leserteil' worden gepubliceerd, of door het geven van tips, vergezeld van (vervalste) documenten.

Op een soortgelijke manier kwam in mei 1974 het bericht in omloop dat dr. Nollau, de directeur van de Westduitse BVD, contacten zou onderhouden met de Oostduitse inlichtingendienst en vermoedelijk zelfs een dubbelspion zou zijn.

Veel werk wordt in Europa gemaakt van de beïnvloeding van radio en televisie. Maar vooral bij de televisie is dat een bijna onmogelijke taak. Het grootste obstakel voor de inlichtingen-

diensten van het Oostblok is telkens weer het teamwork, waardoor een televisiemaker nooit in zijn eentje kan beslissen wat uiteindelijk wordt uitgezonden. Weliswaar worden op grote schaal 'documentaires' aangeboden door persattachés of culturele raden, maar de kans dat die onverknipt op de buis komen is zeer klein. Een enkele keer gebeurt dat. Ik kan mij herinneren dat in de zomer van 1973 bij de Berlijnse muur een jonge vluchteling werd neergeschoten door Oostduitse grenstroepen. Zijn bloedende lichaam werd onder de ogen van Westberlijners weggesleept naar Oostduits grondgebied. Woedende Westberlijners demonstreerden vervolgens urenlang bij de muur. 's Avonds toonde de Oostberlijnse televisie opeens triomfantelijk de zogenaamde vluchteling op de buis. Hij werd geïnterviewd en de jongeman verklaarde omstandig dat hij helemaal niet geraakt was en dat hij achteraf toch maar liever in Oost-Duitsland bleef. Maar de foto's die in West-Berlijn van de echte vluchteling gemaakt waren, lieten een heel andere jongeman zien. Het bewuste, vervalste interview is in Nederland via de televisie uitgezonden. Maar daar zullen ze in Oost-Berlijn achteraf wel niet zo blij mee zijn geweest...

Ook de Amerikanen zijn hier natuurlijk actief. Zo belangrijk als het voor Rusland is de NAVO te laten springen, zo belangrijk is het voor Amerika het bondgenootschap zo sterk mogelijk te maken. Waar de communistische inlichtingendiensten het verzet tegen de NAVO steunen, probeert Amerika juist de NAVO te populariseren. Dat laatste kost overigens oneindig veel moeite, vooral in Nederland, waar men sinds enkele jaren nogal kritisch denkt over de noodzaak van het Nederlandse lidmaatschap van de verdragsorganisatie. Functionarissen van de NAVO hebben zich er herhaaldelijk tegenover mij over beklaagd, dat de Nederlandse pers er zo weinig aan doet om de verdedigingsorganisatie wat meer geliefd te maken. Secretaris-generaal Luns heeft de Nederlandse regering er zelfs een keer nadrukkelijk op gewezen, dat de NAVO ten onrechte zo weinig populariteit in ons land geniet. Zoals de communistische inlichtingendiensten anti-Amerikaanse en anti-NAVO-propaganda in de pers proberen te krijgen, zo proberen de Amerikanen het omgekeerde. In elk Westeupees land beschikken zij daartoe over een vrij grote

afdeling van de United States Information Service (USIS), de overheidsvoorlichtingsdienst, die op bepaalde gebieden nauw samenwerkt met de CIA. Voor de andere kant, het verwerven van inlichtingen, heeft de CIA in elk Westeupees land een eigen afdeling, die meestal uitstekende relaties onderhoudt met de nationale veiligheids- en inlichtingendiensten. De interesse van die lokale CIA-kantoren gaat vooral uit naar anti-Amerikaanse activisten. Vaak worden die – al dan niet in samenwerking met de nationale veiligheidsdienst en politie – door CIA-mensen in de gaten gehouden. Ook Amerikaanse emigranten kunnen rekenen op belangstelling van de CIA-agenten. En natuurlijk de activisten, leden van de Black Panthers enzovoorts. Maar daar blijft het niet bij. CIA-agenten stellen in Westeuropese landen ook uitvoerige rapporten op over de economische situatie, men onderzoekt de toekomstmogelijkheden van de industrie, breekt zich het hoofd over oplossingen die in die landen misschien al gevonden zijn voor het vervoersprobleem, verdiept zich in tegen de NAVO gerichte activiteiten en probeert de achtergronden na te gaan van demonstraties tegen kerncentrales. Soms schuwen de Amerikanen daarbij ook de meest brutale middelen niet. Zo hebben Amerikaanse militairen (van de legerinlichtingendienst in Heidelberg) jarenlang Westduitse burgers bespioneerd die tegen de Amerikaanse troepen in West-Duitsland waren en leden van pacifistische partijen. Zonder medeweten (althans officieel) van de autoriteiten werden zelfs telefoongesprekken van deze mensen afgeluisterd. Er bestaan sterke aanwijzingen dat Amerikaanse militairen en CIA-agenten in ons land foto's maken van mensen die deelnemen aan anti-Amerikaanse activiteiten en dat ze – al dan niet via de BVD – zoveel mogelijk gegevens over dergelijke 'activisten' proberen te weten te komen.

Zodra zich in Europa ergens een 'crisis' voordoet, stuurt de CIA hulptroepen om zijn vaste post (meestal ingericht op de Amerikaanse ambassade) te versterken. Dat gebeurde ook in januari 1974, toen vanuit Washington een veertigtal extra-agenten naar de hoofdstad van Engeland werd gestuurd, welk land door langdurige stakingen aan de rand van een economische crisis was komen te staan. De veertig extra-agenten moesten de ontwikkelingen in de gaten houden en nauwkeurig rapporteren aan het hoofdkwartier in Langley, dat daaruit weer informatie haalde

die van belang konden zijn voor de Amerikaanse politiek ten opzichte van Engeland. Volgens Miles Copeland, een gepensioneerd medewerker van de CIA, die zijn dienst nog altijd zo is toegedaan dat hij graag in het openbaar in debat treedt ten gunste van de inlichtingendienst, geloofde de CIA dat het doel van de stakingen in Engeland was een situatie te scheppen „waarin het onmogelijk zou worden dat soort democratische regering voort te zetten dat Engeland vanouds gewend is”. Het onderzoek van de CIA-agenten richtte zich, zo bleek later, vooral op agitatoren in de vakbeweging. In december 1974 stuurde Washington een soortgelijke equipe naar Spanje, omdat de CIA inmiddels ernstig bezorgd is over de toekomst van Spanje wanneer generalissimo Franco mocht komen te overlijden. Amerika heeft met Spanje, dat nu niet bepaald door democratische gezindheid uitblinkt, bilaterale militaire verdragen, waardoor de Amerikaanse strijdkrachten op Spaans grondgebied bases hebben kunnen vestigen. Ook bezitten de Verenigde Staten er een groot volgstation voor de ruimtevaart. Vooral de sterker wordende oppositie neemt de Amerikanen die 'medewerking' aan het fascistische regime van Franco niet in dank af. De CIA is bang voor een drastische omwenteling na de dood van de caudillo. Om zich op de dan loskomende emoties zoveel mogelijk voor te bereiden, is uit voorzorg de CIA-post alvast versterkt.

9. Spionage in Nederland

„In de internationale politiek berust het handelen niet altijd op een koele analyse van objectieve feiten.”

– F. A. M. Alting von Geusau.

Net als andere landen heeft Nederland een inlichtingen- en veiligheidsapparaat. Officieel valt dat uiteen in zes aparte organisaties. De directe spionage is een aangelegenheid van de drie militaire inlichtingendiensten en de Inlichtingendienst voor het Buitenland, die vroeger als Buitenlandse Inlichtingendienst rechtstreeks ter beschikking stond van de minister van Buitenlandse Zaken. Voor de contraspionage beschikt ons land over de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), terwijl de politiekorpsen in de grote steden een eigen Politie Inlichtingendienst hebben, die nauw samenwerkt met de BVD.

Tot 1972 zijn de taken van de verschillende Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten streng geheim geweest. Het Koninklijk Besluit van 1949 waarbij deze diensten werden ingesteld, is nooit gepubliceerd. Na een reorganisatie van de diensten besloot de regering-Biesheuvel in augustus 1972 de taken van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten openbaar te maken, om zo de steeds feller wordende kritiek op met name de BVD wat in te dammen. Het Koninklijk Besluit van 1972 toont in ieder geval duidelijk aan dat de Nederlandse geheime diensten gebonden zijn aan wettelijke bepalingen en niet zomaar kunnen doen en laten wat ze willen. De militaire inlichtingendiensten moeten zich officieel bezighouden met het verwerven van inlichtingen over buitenlandse strijdmachten, die van belang zijn voor de opbouw en organisatie van de Nederlandse krijgsmacht. Daarnaast beschikt de militaire inlichtingendienst over een afdeling contraspionage, die de drie krijgsmachtonderdelen moet beschermen tegen acties van buitenaf of van binnenuit die tot doel hebben het defensieapparaat uit te hollen. Die contraspionagetaak wordt officieel omschreven als „de voorkoming van activiteiten die de veiligheid en de paraatheid van onze krijgsmacht zouden kunnen schaden en de beveiliging van de geheime gegevens van de

krijgsmachten." Aan deze omschrijving ontleent de militaire inlichtingendienst onder andere de taak om met name de bonden van dienstplichtige militairen in de gaten te houden. Ook anti-Amerikaanse en tegen de NAVO gerichte demonstraties worden door agenten van de militaire inlichtingendiensten in samenwerking met de BVD en de politie gewoonlijk scherp geobserveerd. Er worden archieven bijgehouden van kopstukken van de organisaties die zich duidelijk te weer stellen tegen de Nederlandse strijdkrachten, de NAVO, de Amerikaanse troepen in Duitsland, het defensiebudget. Verder wordt de contraspionageafdeling van de Nederlandse militaire inlichtingendiensten ervan verdacht hand- en spandiensten te verlenen aan Amerikaanse collega's, die proberen deserteurs uit Vietnam en Duitsland op te sporen. Opmerkelijk is verder de permanente aanwezigheid van militaire spionnen bij de ongeregelde heden op de Dam in 1970 en 1971. In die zelfde tijd gaven specialisten van de militaire inlichtingendiensten trouwens ook informatieve 'lezingen' voor het middenkader van de Amsterdamse politie. Tevens adviseerden zij de Amsterdamse politie een infiltratiegroep van jonge agenten op te richten, die zich moest proberen te begeven onder de Damjeugd en de hasjgebruikers. Sommigen is dat inderdaad gelukt en zij hebben heel wat plannen voor demonstraties aan de politieautoriteiten doorgegeven. De groep infiltranten van de Amsterdamse politie is overigens later weer opgeheven, toen de gemeenteraad had besloten een wat liberaler beleid jegens de 'jeugdige toeristen' te gaan voeren.

Alles over de militaire inlichtingendiensten in Nederland is strikt geheim. Hoeveel mensen er werken, wat de budgets zijn, wat ze precies uitvoeren, niemand zal dat ooit te weten komen. Tenminste als het aan de militaire inlichtingendiensten zelf ligt. Wel bekend is dat de militaire inlichtingendiensten als sectie 2 vermeld staan op de organisatietabellen van de militaire staven. Maar in de wandeling worden ze eerder aangeduid als 'Sectie Stiekem'. De militaire inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht heeft zijn hoofdkwartier in de Julianakazerne in Den Haag, de Marine-inlichtingendienst zit op de marinestaf in de Thérèse Schwartzestraat in Den Haag en de Luchtmacht Inlichtingendienst heeft zijn kantoren op de vliegbasis Ypenburg in

Rijswijk. Vanuit deze hoofdkwartieren worden onder andere de 'kantoren inlichtingen' bestuurd die bij elk militair onderdeel aanwezig zijn. Meestal bestaan deze kantoren inlichtingen uit slechts een handjevol mensen, wier voornaamste bezigheid het is spionagegevallen te onderkennen en te voorkomen. Ze zijn in de praktijk veel bezig met dreigende sabotagedaden en ophanden zijnde demonstraties van dienstplichtigen. Hoeveel mensen in totaal bij de militaire inlichtingendiensten werken, is onbekend. Maar een min of meer betrouwbare schatting zegt, dat het er inclusief reservepersoneel nooit meer dan duizend tot elfhonderd kunnen zijn.

De inlichtingenofficiërs van landmacht, luchtmacht en marine krijgen hun opleiding op de School Militaire Inlichtingendienst (SMID) in Harderwijk. Vanwege de speciale cursussen Slavische talen wordt die opleiding ook wel het Nederlands Talen Instituut genoemd. Per jaar worden aan de SMID enkele beroeps- en reserveofficiërs opgeleid. Vooral in de tijd van de koude oorlog hebben nogal wat journalisten een SMID-cursus gevolgd en op kosten van het leger Russisch geleerd. De meesten van hen hebben als oorlogsbestemming de 'censuurcommissie' gekregen, die onder leiding van mr. A. Stempels (oud-hoofdredacteur van de *NRC*) in tijd van oorlog voor de geheime dienst de nieuwsvoorziening in de gaten moet houden.

Maar er gebeurt meer in Harderwijk. Omdat de militaire inlichtingendienst de enige is die in tijd van oorlog krijgsgevangenkampen zal moeten inrichten en krijgsgevangenen zal moeten verhoren, worden de inlichtingenofficiërs ook opgeleid in het zo efficiënt mogelijk ondervragen van de vijand. Er wordt in Harderwijk vooral op gewezen dat het leger van zijn inlichtingendienst verwacht dat deze zich in oorlogstijd humaan zal gedragen en zich niet aan martelingen zal schuldig maken. Daarom wordt ook geleerd dat het verboden is bij een verhoor de krijgsgevangene aan te raken of hem zodanig vast te binden dat hij blauwe plekken krijgt. Zedenkwetsend mag een gevangene nooit betast worden en hij mag evenmin in een kast of kist worden opgesloten of in een bad worden ondergedompeld. Langer dan een kwartier mag je een gevangene ook al niet in

dezelfde houding laten staan, zitten of knielen, of met z'n handen omhoog laten lopen. Hij mag ook niet bedreigd worden met wapens en zeker mag er niet met de bajonet worden gespeeld. Het militaire paspoort of de privé-eigendommen van een krijgsgevangene mogen ook niet worden aangeraakt. Kortom, de ondervragers van de militaire inlichtingendienst zullen zich uitsluitend van list of overreding kunnen bedienen om hun gevangene aan de praat te krijgen. Want wat is wel toegestaan? Als inlichtingenofficier mag je een vijandelijke gevangene tijdens het verhoor bespottelijk maken, door hem uit te lachen over zijn afkomst, zijn militaire onderdeel, zijn nationaliteit of zijn politieke overtuiging. Je mag hem voor de gek houden en hem opsluiten in een cel of kooi. In de praktijk gelden deze ondervragingsmethoden echter alleen voor oefeningen in vreedstijd. Voor de oorlog hebben de inlichtingenofficiëren namelijk nog een hele waslijst van andere middelen achter de hand. In de eerste plaats is er het vriendelijke verhoor, dan is er het dreigende, waarbij de ondervrager zich als beul voordoet, dan kun je een krijgsgevangene nog schokken door hem te laten merken dat je alles van hem weet, er is de vernederingsmethode en de mogelijkheid om de gevangene van spionage te beschuldigen en hem zo duidelijk te maken dat hij geen recht heeft op humaniteit volgens de conventies van Den Haag en Genève van het Rode Kruis. Ook is het mogelijk krijgsgevangenen uit te horen door middel van een meeloper in het kamp, die om een betere behandeling te krijgen verraad pleegt tegenover zijn makkers. Dan kun je tenslotte door af luisteren natuurlijk ook een hoop aan de weet komen. Al die zaken worden de Nederlandse inlichtingenofficiëren in Harderwijk geleerd. Bij oefeningen in het verleden is het nogal eens voorgekomen dat beperkte vormen van marteling of 'harding' werden toegepast om aan informatie te komen. In onze beruchte Indiëtijd gedroeg een deel van de Nederlandse militairen zich ook niet bepaald humaan. Toen zijn ook vuurpelotons met losse flodders uitgerust om een 'ploppe' aan het praten te krijgen. Toen zijn ook krijgsgevangenen na verhoor eenvoudigweg uit wraak afgeslacht. *)

Een belangrijke taak voor de militaire inlichtingendienst is de beveiliging van de eigen gegevens. Daarvoor wordt gebruik

gemaakt van indexerings- en coderingssystemen. Ieder jaar leert wel een aantal dienstplichtigen hoe codes moeten worden opgesteld en doorbroken, want ook de vijand bedient zich van codes om berichten door te geven of informatie op te slaan. Om zo'n code te kunnen breken, moet je over de sleutel beschikken. De Egyptenaren hadden daarvoor een heel eenvoudige, maar doeltreffende methode. Al ver voor onze jaartelling schreven zij berichten op perkamentrollen, die diagonaal om een stok waren gewikkeld. Alleen wanneer je over een stok van exact dezelfde dikte beschikte als die waarom het origineel gewikkeld was geweest, kon je de code ontcijferen. Later zijn heel andere middelen ontdekt. De letters van het alfabet werden bijvoorbeeld aangeduid met cijfers. En zo zijn er natuurlijk allerlei ingewikkelde methoden te bedenken om geheime berichten door te geven. Vooral de monniken hebben zich in de middeleeuwen driftig beziggehouden met het ontwikkelen van codes. Maar die deden dat uit tijdverdrijf en hebben er, naar men mag aannemen, oneindig veel plezier aan beleefd.

Voorwaarde voor een goede code is, dat degene die het bericht ontvangt, direct kan zien dat er in de betrokken brief of kaart een speciale boodschap is verwerkt. Laat ik voor de aardigheid een voorbeeld geven. Laten wij er daarbij van uitgaan dat mijn naam en adres als volgt luiden: Gijs Brandsma, Stationsstraat 11, Emmen. Ik krijg echter een brief die als volgt geadresseerd is:

Gijs Bransma, Stationsstraat 12, Emmen.

De inhoud luidt als volgt:

Amice,

De komende ontmoeting over de manier Emmen als de mogelijke nieuwe vestigingsplaats voor onze zaak naar voren te brengen, zal misschien nog wel even op zich laten wachten, daar de algemeen coördinator van onze n.v. Jan Dadels ziek is. Daarom is het wel degelijk mogelijk over je overige plannen met mij in verbinding te blijven. Daar onze n.v. groot belang stelt in de afbouw van onze integratie, zou het wellicht interessant zijn om los van onze directieontmoeting elkaars meningen te vernemen.

Ik dacht de eerstvolgende nieuwe reis naar Emmen te benutten om de termijn voor zo'n gesprek vast te stellen. Ik durf helaas vanwege de aankomende lange overwerkperiode een betere afspraak niet te maken.

Overigens graag tot ziens,

Je,...

De sleutel van een dergelijk codebericht is gemakkelijk te vinden. Het is u misschien opgevallen dat in de adressering de d van de achternaam ontbreekt, terwijl áls adres abusievelijk Stationsstraat 12 in plaats van 11 is vermeld. Dat zou kunnen betekenen dat de sleutel voor de code d + 2 of d + 12 is. Het is dan niet moeilijk meer om de gecodeerde boodschap uit dit bericht te halen. Overigens zijn de codes die in werkelijkheid gebruikt worden, natuurlijk een stuk minder gemakkelijk te vinden, maar in principe zijn ze gelijk aan deze.

De informaties die de militaire inlichtingendiensten nodig hebben om na te gaan hoe de buitenlandse strijdkrachten zich ontwikkelen, krijgen de agenten van landmacht, luchtmacht en marine voornamelijk uit zogenaamde open bronnen: officiële publicaties, kranteverslagen, redevoeringen enzovoort. Actieve spionnen die in het buitenland opdrachten uitvoeren, hebben de Nederlandse militaire inlichtingendiensten niet meer. Tenzij de militaire attachés aan de verschillende Nederlandse ambassades in het buitenland tot die categorie gerekend moeten worden. Inderdaad is het hun taak zoveel mogelijk informatie te verzamelen over de militaire situatie in het land waar zij geaccrediteerd zijn. Zij genieten daarvoor als militairen een diplomatieke status, maar zijn nooit officieel in dienst van een militaire inlichtingendienst, ook al maakt die met graagte gebruik van de rapporteringen die wekelijks worden gedaan. Vroeger heeft de Nederlandse militaire inlichtingendienst wel eigen agenten in dienst gehad die in het buitenland spioneerden. De meest bekenden van hen zijn Evert Reydon, Louw de Jager en Will Gunnewegh. Deze drie Nederlandse spionnen hadden één ding gemeen: ze waren allemaal zeeman. De militaire inlichtingendienst had hen geronseeld op het toppunt van de koude oorlog om hen opdrachten in communistische gebieden te laten uitvoeren.

Will Gunnewegh is het langst actief geweest. Met een door de dienst geleverd fototoestel maakte hij opnamen van alle Russische schepen die hij op zijn reizen achter het IJzeren Gordijn tegenkwam. Ook de haveninstallaties werden nauwkeurig gefotografeerd. Voor zijn werk had Gunnewegh een langdurige training gekregen van zowel de militaire inlichtingendienst als de BVD, deels op een onderduikadres in Rotterdam en Scheveningen. Behalve dat spion Gunnewegh foto's maakte, moest hij ook nauwkeurige rapporten bijwerken over datgene wat er onderweg te zien viel. Niet alleen bepaalde schepen en havenuitrustingen waren daarbij van belang, ook de manier van controleren door de Russische douane en grenstroepen (onderdeel van het KGB) van het schip en de bemanning, de snelheid van lossen en dergelijke. De dienst zorgde er telkens weer voor dat Gunnewegh op een schip terecht kwam dat een bestemming achter het IJzeren Gordijn had. Dat betekende weleens dat hij minder gage ving dan op reizen naar Noord-Amerika bijvoorbeeld, maar de dienst paste dan bij. Na elke reis werd de Nederlandse spion door zijn contactman van de militaire inlichtingendienst opgehaald in de haven. Met behulp van prentbriefkaarten had Gunnewegh dan al lang via zijn vrouw aan de 'centrale' laten weten of de opdracht al dan niet geslaagd was. Het enthousiasme over de spionageactiviteiten van Gunnewegh was in Den Haag zo groot, dat de dienst hem voortdurend gouden bergen beloofde voor zijn werk. Er zouden studiebeurzen komen voor zijn dochtertje en hij zou zelf een koninklijke onderscheiding krijgen voor de gewichtige diensten, het vaderland bewezen, iets dat op de oorlogsveteraan en oud-marinier Gunnewegh niet naliet indruk te maken. De dienst stelde zoveel vertrouwen in hem dat hij tenslotte met een speciale provocatieopdracht naar China werd gestuurd, om daar in een Chinese haven brand te stichten en te registreren hoe lang het zou duren voordat de brandweer kwam opdagen. Dat duurde uitzonderlijk lang, registreerde Gunnewegh in zijn rapport en de dienst was er tevreden mee. Hij stuurde Gunnewegh nu opnieuw naar een onbekend gebied: Cuba. Maar nog voor die reis liet de spion het afweten: bij het inschepen kreeg hij in de gaten dat een deel van de bemanning wist waarmee hij bezig was. Bovendien had Gunnewegh zo onderhand genoeg gekregen van zijn gevaarlijke karwei. Hij wilde stoppen en deelde dat zijn contact-

man mee. Die probeerde hem eerst te overreden, toen te intimideren en liet hem vervolgens kwaad geworden barsten. Geen studiebeurzen, geen lintje, geen uitkering. Gunnewegh heeft ervoor moeten knokken tot 17 januari 1973 voordat de Vaste Kamercommissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten hem erkende als spion in Nederlandse dienst en hem dus ook schadeloos zou stellen. Hij had er toen tien jaar over gedaan om van neurotische, dwarsliggende olieman erkende spion te worden...

Inmiddels waren in september 1961 twee jonge Nederlandse toeristen in de buurt van Kiëv gearresteerd: Evert Reydon en Louw de Jager. Beiden waren zeeman en hoewel de Russische autoriteiten hen van spionage beschuldigden, wees de Nederlandse regering de protesten uit Moskou hoogmoedig van de hand. Volgens Den Haag ging het uitsluitend om toeristen, die ten onrechte waren vastgehouden. Maar in werkelijkheid waren Evert Reydon en Louw de Jager wel degelijk spionnen. Op de enkele weken durende reis door de Sovjetunie hadden zij koortsachtig foto's gemaakt én gegevens verzameld over de route die zij volgden. In een dagboek hadden ze elk vliegveld aangekend, elke militaire colonne opgenomen, olietransporten vermeld en een schatting van de pijpleidingen voor aardolie gemaakt. Toen zij terug wilden naar het Westen, kwam bij een douaneonderzoek het spionagemateriaal te voorschijn. Reydon en De Jager werden tijdens een showproces in Kiëv veroordeeld tot langdurige gevangenisstraffen. Ze bekenden. Twee jaar later kregen ze plotseling gratie en mochten ze naar Nederland terugkeren. Pas in 1967 gaf Evert Reydon in het openbaar toe dat hij terecht wegens spionage was veroordeeld. Hij was speciaal voor de reis in 1961 in Amsterdam opgeleid door de Nederlandse militaire inlichtingendienst, de Buitenlandse Inlichtingendienst en vertegenwoordigers van de CIA. In voorgaande jaren had hij op reizen naar Russische en Chinese havens al talloze foto's gemaakt voor de inlichtingendienst. Die foto's verdwenen over het algemeen naar de inlichtingendienst van de NAVO, die toen nog in Parijs zat. Alle spionageopdrachten die Nederlanders uitvoerden, geschieden in feite voor de NAVO. Achteraf is duidelijk geworden dat de twee Nederlanders al vanaf hun eerste dag in Rusland door het KGB in de gaten zijn

gehouden. Ze zijn pas op de laatste dag gepakt, opdat men voldoende bewijzen in handen zou krijgen. Ook is er een lezing, die overigens nog steeds oncontroleerbaar is, die zegt dat Reydon en De Jager door verraad tegen de lamp zijn gelopen. Tegelijkertijd met de twee Nederlanders zouden volgens deze lezing ook twee Amerikanen een spionagetrip door de Sovjetunie maken, waarbij de Nederlanders als dekmantel moesten fungeren om het KGB aan te trekken. De aandacht van de Russen zou zich daardoor geheel gericht hebben op de niet altijd even handig manoeuvrerende avonturiers, terwijl de Amerikanen buiten schot zouden zijn gebleven.

Binnen de Noordatlantische Verdragsorganisatie werkt de Nederlandse militaire inlichtingendienst nauw samen met de militaire inlichtingendiensten van de andere landen van het Atlantische bondgenootschap. Maar tot actieve spionage komt de NAVO-intel niet meer sinds de koude oorlog voorbij is. Ze fungeert meer als een soort Interpol, een papieren tijger, die voor zijn gegevens volledig afhankelijk is van de informatie die de aangesloten diensten willen geven. Met name veel inlichtingen die door satellietwaarnemingen van de Amerikanen beschikbaar komen, worden zo gedistribueerd onder de aangesloten NAVO-landen. Overigens zijn de Amerikanen met het beschikbaar stellen van hun kennis wel selectief. De meest geheime informatie wordt uitsluitend voor eigen gebruik aangewend, omdat in de Verenigde Staten niet de zekerheid bestaat dat alle militaire inlichtingendiensten van de NAVO-landen helemaal betrouwbaar zijn. Met name de Duitse inlichtingendienst wordt gewantrouwd. De vroegere CIA-directeur Helms weigerde zelfs met generaal Reinhard Gehlen te praten, omdat diens inlichtingenapparaat zo lek was als een vergiet en omdat hij bovendien Gehlen (die onder Hitler al inlichtingenchef was) beschouwde als een misdadiger. Aan de andere kant exploiteren verscheidene NAVO-landen gezamenlijk ook militaire satellieten, die, hoewel ze voornamelijk voor communicatiedoeleinden worden gebruikt, ook een functie hebben als verzamelaars van inlichtingen.

Naast de militaire inlichtingendiensten werkt al sinds jaar en dag de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID). Aanvankelijk stond

deze kleine spionagegroep onder leiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar minister-president De Jong hevelde de dienst over naar Defensie. Vooral bij de burgerbezetting van het apparaat lokte dat felle reacties uit. Afgezien van de altijd aanwezige rivaliteit tussen de militaire en de politieke dienst was de BID met name bang voor een te grote invloed van de militairen op de inlichtingenapparaten. Een tweede reorganisatie in 1972 bracht de voormalige BID nu onder de naam Inlichtingendienst Buitenland rechtstreeks onder de bevelen van de minister-president. Aan het hoofd van de IDB kwam een coördinator te staan, die de activiteiten van alle departementale inlichtingen- en veiligheidsdiensten moest coördineren en zo doublures moest voorkomen. Aanvankelijk werd daarvoor de gepensioneerde vice-admiraal Bos aangesteld, die werd opgevolgd door zijn collega van de marine vice-admiraal Kruimink, die nu dus – onbekend voor vrijwel iedereen – de hoogste Nederlandse inlichtingenbaas is.

De Inlichtingendienst Buitenland heeft slechts een geringe bezetting. Het budget is klein. Dat is begrijpelijk als men bedenkt dat de belangrijkste informanten van de IDB de Nederlandse diplomaten in het buitenland zijn, die door wekelijkse rapporten proberen een zo juist mogelijk beeld van de situatie in hun gebied te geven. De speciale militaire sectie van de IDB bestudeert specifieke militaire informatie in de diplomatieke rapporten en speelt die indien nodig door naar de militaire inlichtingendiensten. De militaire attachés in het buitenland doen als diplomaten officieel ook alleen zaken met de IDB.

Als laatste inlichtingendienst in Nederland is dan nog de Politie Inlichtingendienst actief. Vrijwel ieder politiekorps heeft een of meer agenten in dienst die zich met inlichtingenwerk bezighouden. De samenwerking tussen de PID en de BVD is meestal uitzonderlijk goed. Veel functionarissen van de PID beschouwen hun baan als een springplank naar een functie bij de BVD, die in hun ogen veel interessanter en ook vaak beter betaald werk doet. De PID houdt zich voornamelijk bezig met het verzamelen van inlichtingen die het politiewerk kunnen vereenvoudigen. Die inlichtingen zijn in de eerste plaats van criminele aard, hoewel die klus in de praktijk meestal aan de rechediensten wordt

overgelaten. Wat overblijft zijn de min of meer politieke inlichtingen, die de politie kunnen waarschuwen voor ordeverstoringen, demonstraties en bezettingen. Op verzoek van de BVD houdt de PID bepaalde demonstranten nauwlettend in de gaten. Met name studentenleiders mogen zich verheugen in de voortdurende belangstelling van de PID. Bij studentenvergaderingen, demonstraties, maar ook bij gemeenteraadszittingen kan het voorkomen dat foto's worden gemaakt van eventuele 'verdachten'. Ook 'verdachte' auto's en kentekens worden geregistreerd. Veel van dergelijke informatie wordt automatisch (gevraagd of ongevraagd) doorgegeven aan de contactmensen van de BVD, die overigens de PID nooit opdrachten geeft, maar wel dringende verzoeken doet. In tegenstelling tot de agenten van de BVD hebben de mensen van de Politie Inlichtingendienst wel opsporingsbevoegdheid en dus de mogelijkheid arrestaties te verrichten. Ze zijn immers gewoon politieman, met alle consequenties van dien. Het zogenaamde Dam-detachement van de Amsterdamse politie, dat het 'jeugdtoerisme' in de hoofdstad in de gaten hield, had permanent een aantal agenten van de PID ter beschikking. Zij kleedden en gedroegen zich zoveel mogelijk als de 'hippies' die zij in de gaten moesten houden en werden zo al snel opgenomen in hun gelederen, waarna ze op hun gemak de rol van 'verklikker' konden vervullen.

Blijft over de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Dit is de enige geheime dienst die zich uitsluitend met contraspionage bezighoudt. Volgens het Koninklijk Besluit van 1972 heeft de BVD tot taak het inwinnen van gegevens over organisaties, groeperingen en personen die reden geven te vermoeden dat zij een gevaar vormen voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde. Daarbij bewaakt de BVD dan ook nog de veiligheid van de staat en bevordert hij de geheimhouding van gegevens die voor de staat van belang zijn. Onder het hoofdstuk 'veiligheid van de staat' valt sinds kort ook de jacht op terroristen die uit het buitenland naar Nederland komen om vliegtuigen te kapen of gebouwen te bezetten. Voor die activiteiten heeft de BVD een budget van 37.097.500 gulden ter beschikking. Het meeste geld (f. 31.526.000,—) gaat op aan personeelskosten, maar hoeveel mensen bij de dienst werken, is geheim. De post 'geheime uitga-

ven' is relatief laag, namelijk 1.800.000 gulden. Het aantal mensen dat bij de Nederlandse geheime diensten werkt, is officieel geheim. Maar volgens betrekkelijk betrouwbare schattingen moet het totale aantal medewerkers van alle zes inlichtingendiensten te zamen niet boven de tweeduizend worden geschat.

*) Een veel toegepaste methode was de zogenaamde elektrische stoel. De gevangene werd dan op een stoel vastgebonden en er werden allemaal elektrische draden aan zijn hoofd, oren, gebit en onderlichaam bevestigd. Enkele daarvan waren verbonden met een veldtelefoon, die achter een gordijn was opgesteld. Door hard aan de slinger van de telefoon te draaien, werd een zwak stroomstootje opgewekt, dat de gevangene echter het idee gaf langzaam geëlektrokuteerd te worden.

10. De BVD: staat in de staat?

„Want zij is Gods dienaress, u ten goede.”

Apostel Paulus

Valt er in Nederland te spioneren? Volgens overgelopen spionnen uit het Oostblok wel. Nederland zou zelfs voor de intelorganisaties van Rusland en zijn satellieten een belangrijk doel zijn. Vanwege zijn lidmaatschap van de NAVO en vanwege de Nederlandse mentaliteit nogal kritisch te staan tegenover alle zaken waarmee een regering bezig kan zijn. Met name de valse voorlichting, de 'black propaganda', is volgens afgesprongen spionage-experts, die ik daarover langdurig gesproken heb, een in Nederland veelvuldig gehanteerd instrument. Ladislav Bittman zei mij daarover: „Het is een van de belangrijkste instrumenten in de strijd tussen de twee machtsblokken en tussen de Sovjetunie en de Verenigde Staten. Ook in Moskou zijn ze er inmiddels wel achter dat het onmogelijk is een politiek te voeren die uitdraait op een gewapend conflict tussen de twee supermachten. Dat zou voor iedereen op een totale ramp uitlopen. Vandaar dat met name het Oostblok veel waarde is gaan hechten aan 'onderhuidse' operaties, zoals valse voorlichting. Met name landen met een kritische bevolking, zoals Nederland, zijn daarvan het doelwit. In de komende jaren zullen de communistische inlichtingendiensten op nog grotere schaal misleidingscampagnes gaan toepassen om hun invloed te vergroten. Het zou goed zijn als ook in uw land de mensen vertrouwd werden gemaakt met de methoden die daarbij worden toegepast. Vooral politici zouden moeten kunnen doorzien wanneer de informatie en de documenten die zij krijgen, al dan niet echt zijn. Ze moeten meer over deze technieken weten om zichzelf te beschermen, om te voorkomen dat ze misleid worden.” Aldus Bittman.

Maar niet alleen valt in Nederland invloed uit te oefenen, er is ook nog wat te halen. Omdat Nederland lid is van de NAVO, heeft ons land de beschikking over een groot aantal NAVO-geheimen. Een van de belangrijkste daarvan is de zogenaamde 'militaire verwachting', een geregeld verschijnend plan, waarin de

verwachtingen over het verloop van een eventuele oorlog tussen Oost en West zijn vervat. Het is voor de spionagediensten van de andere kant natuurlijk interessant te weten wat er in die militaire verwachtingen staat. Verder is Nederland nog belangrijk vanwege zijn optische en elektronische industrie. Technieken die Philips, Hollandse Signaalapparaten en 'De Oude Delft' uitdenken, hebben de constante belangstelling van inlichtingendiensten. Het is de taak van de Binnenlandse Veiligheidsdienst ons land tegen dergelijke spionageactiviteiten van buitenaf te beschermen. Daarvoor houdt de BVD niet alleen potentiële buitenlandse spionnen in de gaten, maar ook Nederlandse staatsburgers die politiek te veel afwijken van de koers die gangbaar wordt geacht. Dat kan voor de betrokkenen onplezierige consequenties hebben. De Binnenlandse Veiligheidsdienst heeft zijn 'centrale' aan de President Kennedylaan 25 in Den Haag, in een nieuw gebouw, dat uit twee vleugels bestaat, die door de ambtenaren van deze dienst respectievelijk als het lange en het korte been worden aangeduid. Er hangt een bordje met Ministerie van Binnenlandse Zaken erop aan de muur en de gordijnen zijn er altijd gesloten. Onder het gebouw bevindt zich een grote garage, waarin de dienstauto's van de BVD worden geparkeerd. Alleen de grote antennes op het dak van het gebouw zijn een aanwijzing dat er een geheime dienst zit. Met die antennes worden de hele dag uitzendingen opgevangen uit de landen van het Oostblok. Iedere avond worden bijvoorbeeld op een vaste tijd tijdenlang cijferreeksen uitgezonden, die bestemd zijn voor communistische agenten in West-Europa. De BVD vangt die gecodeerde berichten op en probeert ze te ontcijferen.

De BVD werkt in het geheim. In geen enkel naslagwerk, zelfs niet in de *Staatsalmanak*, is ook maar één informatie te vinden over deze geheime dienst. Het heeft tot 1972 geduurd voordat de taak van de BVD vrijgegeven werd door de overheid. Als gevolg van die geheimzinnigheid doen over de BVD heel wat padvinderversverhalen de ronde. Zijn die allemaal waar? Is de BVD inderdaad zo'n knullige organisatie als vaak wordt verteld? En wat vreet zo'n geheime dienst in werkelijkheid uit achter die gesloten gordijnen?

Laten we proberen aan de hand van het summiere feitenmateri-

aal een antwoord te vinden. Het is een feit dat de BVD naar talloze mensen een antecedentenonderzoek instelt. Een abonnement op *De Waarheid*, een lidmaatschap van de PSP of de CPN, het verlenen van medewerking aan *Vrij Nederland*, het kunnen allemaal redenen zijn voor de BVD om een onderzoek in te stellen. Die onderzoeken zijn – hoewel misschien nodig – toch wel erg discutabel. De betrokkene weet namelijk nooit dat zijn gangen worden nagegaan. Er worden papieren opgevraagd bij gemeentesecretarieën door Binnenlandse Zaken, zonder dat erbij wordt gezegd waarvoor ze bestemd zijn. Ook krijgt de betrokkene achteraf niet onder ogen wat er over hem gezegd en geschreven is. Kortom, hij wordt volledig bespioneerd, zonder het zelf in de gaten te hebben en ook zonder zelf gehoord te worden. De antecedentenonderzoeken richten zich in de eerste plaats op mensen die een 'vertrouwensfunctie' bij de overheid hebben. Volgens mededelingen aan de Tweede Kamer bedraagt het aantal vertrouwensfuncties bij de overheid niet minder dan honderdduizend. Elk onderzoek strekt zich uit tot zo'n vijftien à twintig personen, wat betekent dat de gegevens van anderhalf tot twee miljoen mensen in de brandkasten van de BVD zitten. Dan zijn nog niet eens al die mensen meegerekend die om andere redenen in de gaten worden gehouden. De antecedentenonderzoeken behoren tot de routineklussen van de BVD. In de praktijk ondervindt deze instelling nooit last bij het verkrijgen van informatie over bepaalde personen. Toch is niemand wettelijk verplicht aan een onderzoek van de BVD mee te werken.

Het doel van elk antecedentenonderzoek is te voorkomen dat de overheid geïnfiltreerd wordt door agenten van de communistische landen. Soms gaat men daarbij echter zover dat mensen die met vakantie achter het IJzeren Gordijn zijn geweest en bovendien *De Waarheid* een tijdlang in huis hebben gehad, niet in aanmerking komen voor een bepaalde functie. Mensen die vroeger lid zijn geweest van de NSB en kinderen van notoire Nederlandse SS'ers kan hetzelfde lot treffen. Ook als dergelijke 'staatsgevaarlijke' elementen niet op vertrouwensposten zitten, kunnen ze 'de democratische rechtsorde ondermijnen en uithollen.' Bijvoorbeeld door zich te organiseren in linkse bewegingen. De BVD houdt daarom elke min of meer verdachte 'linkse'

organisatie vanzelf in de gaten. Vooral studentenorganisaties, vredescomités, actiegroepen en links-radicalen arbeidersbewegingen kunnen rekenen op een permanente 'begeleiding'. Hetzelfde geldt voor emigrantenorganisaties van Russen of Oekraïeners, maar ook voor zeer radicale elementen in politieke partijen. Leden van de PPR die al te hard roepen dat Nederland uit de NAVO dient te treden, hoeven niet verbaasd op te kijken als zij erachter komen dat ook zij van tijd tot tijd gescreend worden.

HIERONDER EEN VOORBEELD VAN EEN VRAGENLIJST AAN DE HAND WAARVAN AGENTEN HUN 'VERDACHTE PERSONEN' DOORLICHTEN

1. *Algemene indruk (mannelijk type, atletisch, gevoelig, sensueel, zachtaardig, diplomatiek, artistiek enz.)*
2. *Kleding (verzorgd, overdreven netjes, bizar, stijlvol enz.)*
3. *Fysiek (vorm hoofd, kleur ogen, geschatte lengte, gewicht, omvang enz.)*
4. *Handen (beschrijving handen, verzorgd, hoe houdt hij ze, tikt hij ermee op tafel, in z'n zakken, karakteristieke bewegingen)*
5. *Taal (hoe spreekt hij zijn taal, beschaafd, slordig; hoe spreekt hij Nederlands; hoe is zijn stem)*
- 5a. *Bewegingen (maakt hij karakteristieke bewegingen, door het haar strijken, hoofd in z'n handen e.d.)*
6. *Wat voor indruk zal hij maken op de meeste mannen/vrouwen*
7. *Wat is zijn achtergrond (bevolkingsgroep, ras, cultureel, ontwikkeling, opleiding)*
8. *Welke indruk vestigt hij m.b.t. zijn achtergrond (ontwikkeld, intelligent, begrijpend, temperamentvol, dom enz.)*
9. *Sociaal gedrag (vriendelijk, punctueel, informeel of formeel, onvoorspelbaar in de omgang e.d.)*
10. *Rook² en eetgewoonten (sigaretten, sigaren, pijp, filters, zelf sigaretten rollen, merken, wijze van eten, soort voedsel dat zijn voorkeur heeft, kenner van goed eten)*
11. *Drinkgewoonten (soort drank, hoeveelheden, wijze van consumeren: nippen of in één teug achterover, verandert*

- zijn optreden onder invloed van drank)*
12. *Rij- en loopgedrag (rijdt hij goed, snel, langzaam, zenuwachtig, geagiteerd, verkeersfouten; loopt hij snel, slenterend, alert, rechtop)*
 13. *Hobby's en sport*
 14. *Hoe is zijn beroepsgedrag (zakelijk, goed georganiseerd, deskundig)*
Hoe wordt hij beschouwd door collega's
 15. *Hoe is zijn temperament*
Heeft hij gevoel voor humor
 16. *Sexuele gedrag (ongeïnteresseerd, normaal, afwijzend t.o.v. sex; houding t.o. vrouwen, flirten, oog voor mooie vrouwen; verandert zijn gedrag na drinken; zou hij prostitués bezoeken, wat denken vrouwen van hem; relatie tot mannen, homofiele neigingen enz.)*
 17. *Gezinsleven (hoe is zijn relatie tot zijn vrouw, gaat hij met haar uit, bezoekt hij met haar kennissen en vrienden, heeft zijn vrouw veel vrienden, hoe is zijn vrouw te karakteriseren. Hoe is zijn relatie tot zijn kinderen)*
 18. *Woning (hoe gemeubileerd, gezellig, leefbaar, maakt zijn vrouw veel werk van het huis)*
 19. *Ideologie (heeft hij ruime of bekrompen meningen, vooroordelen, sterk ideologisch gemotiveerd, spreekt hij zijn visie uit, standvastig in zijn mening, agressief, patriot, politiek gevormd enz.)*
 20. *Hoe is zijn gezondheid*
 21. *Heeft hij „zwakke plekken” (vrouwen, ijdelheid, geld e.d.)*

Om het doen en laten van verdachte elementen zo nauwkeurig mogelijk te registreren, wordt gebruik gemaakt van de medewerking van inlichtingendiensten van de politie en van talloze informanten, die na een beroep op hun vaderlandsliefde tegen een meestal geringe vergoeding informaties verzamelen waaraan BVD-ambtenaren zelf niet kunnen komen. Studenten en journalisten zijn zeer geschikt voor dergelijke baantjes. In het begin van de jaren zestig werd bijvoorbeeld Han Lammers, nu wethouder van Amsterdam, maar toen nog verslaggever van het *Algemeen Dagblad*, benaderd om binnen de studentenvereniging Politeia bepaalde inlichtingen te verzamelen. Aan het eind van de jaren

zestig werd vooral gelet op studentenorganisaties die betrokken waren bij het studentenverzet in de Nederlandse universiteitssteden. Mensen als Ton Regtien en Wietske Miedema werden via medestudenten door de BVD bespied. Die medestudenten, die als informant voor de BVD of politie werkten, moesten onder andere trachten uit te vissen waar de post voor de 'verdachten' vandaan kwam, wie er zoal op bezoek kwam en waar de 'verdachte' zelf naar toe ging.

De rel om de Rode Jeugd in Eindhoven heeft duidelijk aange-toond welke methoden de Binnenlandse Veiligheidsdienst bereid is te hanteren om aan informatie te komen. Behalve omkoping om inlichtingen te krijgen, of soms zelfs een beperkte chantage om iemand wat williger te maken, kan dat ook de dropping van valse informaties zijn of de creatie van valse beschuldigingen. De affaire bracht aan het licht hoe een BVD-ambtenaar (zich verschuilend achter het pseudoniem J. de Roo) de achttienjarige Danny Mulders had gevraagd om op een (met BVD-geld) in België gekocht pistool de vingerafdrukken te krijgen van de secretaris van de Bredase afdeling van de Rode Jeugd, Evert van de Berg. De bedoeling van De Roo was om zo een bewijs te vinden waarop Evert van de Berg 'erbij genaaid' kon worden. Van de Berg was in de ogen van de veiligheidsdienst een zeer gevaarlijke figuur, die geen terreur en geweld uit de weg ging. De gesprekken speelden zich af in de tijd dat Nederland geteisterd werd door een reeks bomaanslagen. Sommige daarvan, zoals op een directeur van Philips en op de auto van de Eindhovense hoofdcommissaris van politie, werden toegeschreven aan de Rode Jeugd. Vanzelfsprekend toog de Binnenlandse Veiligheidsdienst aan het werk om met hulp van de recherche in Eindhoven niet alleen de daders op te sporen, maar een eventuele terreurbrigade die meer van dergelijke aanslagen in de zin zou hebben, op te rollen. Daar hebben we indertijd de BVD voor opgericht. De vraag is alleen of de methoden die worden toegepast ter bescherming van onze democratische rechtsorde, wel in die rechtsorde thuishoren. De Rode Jeugd-affaire kwam uit. Want Danny Mulders bleek een dubbelspion, die De Roo niet alleen fotografeerde (en zo dus ontmaskerde), maar hem in plaats van het pistool met vingerafdrukken zakdoekjes gaf om uit te huilen. De Rode Jeugd werd een pistool rijker, de BVD een illussie armer.

Tot op vandaag wordt binnen de muren van de BVD-gebouwen nog altijd met teleurstelling over deze zaak gesproken. „Wij zijn er ingelopen,” aldus een medewerker van die dienst. „De Rode Jeugd heeft ons met dezelfde middelen en op dezelfde manier bestookt als wij hen deden en daar zijn we ingestonken. Het is een vreselijke blunder, die we liever maar zo gauw mogelijk vergeten.”

Achteraf is die blunder des te onvergeeflijker, omdat bij het afluisteren van de bandjes met telefoongesprekken tussen De Roo en Danny Mulders steeds weer bleek hoe Danny er op uit was De Roo bepaalde dingen te laten zeggen. Achteraf besepte de BVD dat hij beter had moeten weten. Aan de andere kant vindt men de fout ook wel weer begrijpelijk. De betrokken BVD-ambtenaar – laten we hem voor het gemak maar De Roo blijven noemen – had in de loop van zijn contact met Mulders medelijden met de jongen gekregen, die in zijn ogen sociaal nogal in de vernieling zat. „Zijn vaderlijke gevoelens hebben hem uiteindelijk parten gespeeld,” zegt men bij de dienst.

De zaak van de Rode Jeugd heeft overigens een opmerkelijk staartje gehad. Tegen een ander lid van de organisatie, Lucien van Hoesel, liep een rechtszaak wegens het in bezit hebben van enkele zakjes poedersuiker, een bestanddeel voor de vervaardiging van bommen. Op een slimme manier wist de advocaat van Van Hoesel, mr. Bakker Schut, de zaak van Danny Mulders via een achterdeurtje bij de zaak van zijn cliënt te betrekken en de president van het Gerechtshof in Den Bosch zover te krijgen de directeur van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, (economisch) drs. A. Kuipers, als getuige te dagvaarden. Na langdurig overleg met zijn juristen besloot Kuipers te gaan, maar geen enkele mededeling te doen die Bakker Schut of de rechtbank verder kon helpen. In plaats daarvan vroeg hij in een korte uiteenzetting de rechtbank begrip te hebben voor het feit dat hij als BVD-ambtenaar moeilijk verklaringen kon afleggen over zaken die zijn dienst als geheim of vertrouwelijk bestempelde. Wat eenmaal vertrouwelijk is, dient vertrouwelijk te blijven, is het standpunt van de dienst. De president van het Gerechtshof concludeerde hieruit dat Kuipers een beroep deed op het verschoningsrecht en

na kort beraad van het Hof werd de BVD-directeur dat toegekend. Daarmee ontnam het Gerechtshof zichzelf en ook de advocaat een unieke mogelijkheid om meer te weten te komen over het doen en laten van de veiligheidsdienst. Toen ik later drs. Kuipers eens vroeg wat hij gedaan zou hebben als hem geen verschoningsrecht was toegekend, zei hij: „Ik was ervoor gaan zitten. Officieel had het Hof mij kunnen gijzelen als ik geen informatie had verschaft, maar dat had ik ervoor over gehad.” Ook achter gesloten deuren had drs. Kuipers de rechterlijke macht niets wijzer willen maken.

Hoewel de toekenning van het verschoningsrecht om redenen van staatsveiligheid op zichzelf al een uiterst boeiende juridische zaak is, werpt dit zwijgen van de BVD ook weer de belangrijke vraag op: wie controleert de BVD nu eigenlijk? De BVD houdt wel iedereen in de gaten die hij gevaarlijk acht, maar wie let er op het tellen van de veiligheidsdienst? Officieel is er een parlementaire commissie die zich met de veiligheids- en inlichtingendiensten bezighoudt, maar als de BVD bereid is om zijn directeur te laten gijzelen om geen inlichtingen over het doen en laten van de dienst te verschaffen (en zo dus de onafhankelijke rechtspraak in deze 'democratische rechtsorde' bereid is te belemmeren), hoe kunnen we dan verwachten dat de veiligheidsdienst wel het achterste van zijn tong laat zien aan de parlementaire commissie?

De commissie is samengesteld uit de fractievoorzitters van de grootste partijen in de Tweede Kamer. PSP en CPN zijn per definitie (om veiligheidsredenen) van deelneming uitgesloten. De commissie vergadert in het geheim. De fractieleiders mogen geen enkele uitlating doen over wat zij in die geheime vergaderingen horen. Ook niet in hun eigen fractie. Van tijd tot tijd verschijnt een verslag van de werkzaamheden van de commissie. Maar erg frequent gebeurt dat niet: voor het eerst in 1968, daarna nog een keer in 1970, terwijl het laatste verslag onder nummer 12.385 in 1973 verschenen is. De inhoud van dergelijke verslagen is uiteraard gekuist van alle eventuele geheimen en geheimpjes. Veel wijzer word je er dus niet van, ook al schrijft de commissie in haar meest recente verslag, dat dank zij haar werkzaamheden „gaandeweg de geheimzinnigheid, welke het bestaan en de werk-

zaamheden van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten placht te omgeven, in niet onbelangrijke mate verleden tijd is geworden." Uit dit verslag blijkt niet meer dan dat de commissie zich bezig heeft gehouden met enkele besluiten en wetsvoorstellen, die later in openbare behandeling in de Tweede Kamer zijn geweest, en met klachten van de burgerij. Dat laatste is natuurlijk een belangrijk punt. Als een burger denkt door de BVD bespioneerd te worden, kan hij een beroep doen op de kamercommissie. Op grond van de klacht kan de commissie via de minister van Binnenlandse Zaken van de BVD opheldering eisen. Er moet dus eerst een klacht zijn ingediend. Drs. Kuipers: „Als de commissie mij vraagt: luisteren jullie Brandsma af, dan zeg ik natuurlijk: nee. Maar als er een concrete klacht ligt, met bewijsmateriaal, dan zullen we daar serieus informatie over moeten geven." In de praktijk betekent zulks, dat de parlementaire commissie alleen die gevallen kan behandelen waarin het optreden van de BVD openbaar wordt. Dat zijn dus eigenlijk gevallen waarin de BVD een fout heeft gemaakt. Want een goede geheime dienst doet niets in het openbaar. Die gevallen waarin de BVD fouten maakt die uitkomen, zijn overigens te tellen. De meeste klachten die bij de commissie worden ingediend, worden ongegrond verklaard, omdat de BVD niets met de affaire te maken had. Het zou een enkele keer kunnen voorkomen dat de betrokken klacht niet de BVD, maar de politie had moeten gelden, omdat die in 'een overijverige bui' iemands gangen misschien te veel is nagegaan. Hoewel de BVD zo officieel gezuiverd kan worden van alle blaam, wordt die politieke overijver vaak getoond juist voor de veiligheidsdienst, die officieel geen opsporingsbevoegdheid heeft en dus wel nauw móet samenwerken met de politie. Kuipers daarover: „Het feit dat wij geen opsporingsbevoegdheid hebben, is de prijs die wij moeten betalen voor onze democratische rechtsorde. Aan de ene kant is dat een handicap, maar aan de andere kant hebben wij zulke goede contacten met officieren van Justitie en de politie, dat er niets van te merken valt."

Zoals het controlesysteem op de Binnenlandse Veiligheidsdienst nu werkt, kun je niet spreken van een waterdichte controle. De directeur van de dienst is als ambtenaar uitsluitend verantwoordig schuldig aan de minister van Binnenlandse Zaken, die op

zijn beurt weer het optreden van de BVD in het parlement moet verantwoorden. Maar veel van de dingen die de BVD doet, zijn zo geheim, dat ze niet aan de grote klok gehangen kunnen worden. Het is dan een kwestie van integriteit van de directeur van de dienst, of de minister en de commissie voor de veiligheidsdiensten vertrouwelijk worden ingelicht. Tot nu toe heeft geen enkele minister de integriteit van de BVD-top in twijfel getrokken (hoewel minister Geertsema eens onverwacht op het bureau van drs. Kuipers is verschenen en inzage van bepaalde dossiers heeft geëist, iets wat Kuipers nog steeds als een belediging ervaart). Omdat ons systeem niet waterdicht is, heeft de BVD in principe de mogelijkheid om over bepaalde zaken te zwijgen als het graf. Zoals drs. Kuipers ook zweeg voor de rechters. De enige manier om dat gevaar voorgoed te bezweren, is het parlement het recht van enquête toe te kennen ten aanzien van de veiligheidsdienst en op gezette tijden dus een parlementaire enquêtecommissie een onderzoek naar de activiteiten van BVD en inlichtingendiensten te laten instellen. Die commissie zou dan inzage moeten hebben in alle dossiers van de BVD en later kunnen concluderen of de BVD al dan niet de grenzen van het wettelijke en betamelijke heeft overschreden. Drs. Kuipers is daar geen tegenstander van, omdat hij ervan overtuigd is, dat zijn dienst – behoudens misschien een enkel schoonheidsfoutje – beslist niet lukraak iemands vrijheid aantast of zich te buiten gaat aan spionagedrang. Wel heeft Kuipers bezwaar tegen een andere mogelijkheid van controle: die via een onafhankelijke juridische commissie, bijvoorbeeld samengesteld uit vertrouwde leden van de rechterlijke macht. De verantwoordelijkheid voor het handelen van de BVD ligt bij de minister van Binnenlandse Zaken en is in zijn ogen dus een politieke zaak en geen juridische.

Een van de meest gekritiseerde middelen waarvan de BVD zich bij veiligheidsonderzoeken bedient, is het af luisteren van de telefoon. Ook daarover doen wilde verhalen de ronde en soms lijkt het wel of iedereen zich in zijn privé-leven bedreigd voelt door de 'gleufhoeden van de BVD'. Die angst is op zijn minst overdreven. De Binnenlandse Veiligheidsdienst luistert inderdaad telefoongesprekken af, maar doet dat nooit lukraak. In de eerste plaats heeft de BVD voor dergelijke acties de persoonlijke

toestemming nodig van de minister-president, de minister van Binnenlandse Zaken, de minister van Justitie en de minister van Verkeer en Waterstaat. Als een van deze bewindslieden geen goedkeuring geeft, gaat de hele af luistering mooi niet door. Komen alle handtekeningen wel op papier, dan worden de gesprekken via de PTT (vandaar die toestemming van de minister van Verkeer en Waterstaat, die ook de PTT onder zijn hoede heeft) op taperecorders opgenomen. De goedkeuring wordt in de praktijk alleen gegeven wanneer de BVD aanne melijk kan maken dat in het belang van de staatsveiligheid of het voortbestaan van de democratische rechtsorde inbreuk gemaakt dient te worden op iemands privé-leven. Volgens de Binnenlandse Veiligheidsdienst worden op dit moment slechts enkele telefoons van zowel personen als instellingen afgeluisterd. Om hoeveel het precies gaat, wil de BVD niet zeggen. En daar heb je weer zo wat: waarom zou de Binnenlandse Veiligheidsdienst niet via de Tweede Kamer openbaar maken hoeveel keer per jaar hij inbreuk maakt op het privé-leven van personen door telefoongesprekken af te luisteren? En waarom zou hij ook niet openbaar maken in hoeveel van die gevallen goedkeuring van tevoren of achteraf is gegeven? En in hoeveel gevallen de verdenking die tot het af luisteren leidde, gerechtvaardigd bleek te zijn? Zolang het parlement zulke eisen niet stelt en geen toezeggingen langs politieke weg afdwingt, zal het een moeilijke zaak blijven – ook voor de volksvertegenwoordiging – om een enigszins juist beeld te krijgen van de omvang van de activiteiten van de BVD.

In feite heeft de overheid een 'af luistervrijheid'. Weliswaar is in Nederland sinds 1971 een wet op de privacy van kracht, maar daarin is nadrukkelijk vastgelegd dat BVD en politie, na uitdrukkelijke toestemming van de overheid, inbreuk op die privacy mogen maken door af te luisteren. Daar zijn veel mensen – ook politici – wat huiverig voor. Want in feite is het nu uitsluitend een beslissing van een aantal ministers (al dan niet geadviseerd door hun ambtenaren) of de telefoon van een burger wordt afgetapt. Die burger zelf wordt uiteraard niet naar zijn mening gevraagd. Hij kan dus ook onmogelijk de noodzaak van dat af luisteren bestrijden en de beslissers moeten uiteindelijk alleen uitgaan van de informatie die ze van de zijde van de 'vervolgers'

krijgen. Een deugdelijke controle daarop (bijvoorbeeld door bekendmaking van het aantal gevallen waarin afgeluisterd is met de resultaten daarvan en een van tijd tot tijd terugkerend parlementair onderzoek naar de gedragingen van de veiligheids- en inlichtingendiensten) ontbreekt geheel. Klachten kunnen worden ingediend bij de voorzitter van de Vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten van de Tweede Kamer, Binnenhof 1A te Den Haag. Ed van Thijn (pvda) is er op dit moment voorzitter van. Geen van de huidige leden kan zich een geval herinneren waarin werd geklaagd over afluisteren door de BVD. Ook kan iemand zijn beklag doen bij de burgerrechter, maar ook die weg heeft tot nu toe niemand gekozen. Toch wordt er afgeluisterd. Maar dat gebeurt technisch zo vakkundig, dat niemand dat in de gaten heeft. Alleen door een fout kan iemand erachter komen, dat zijn telefoon wordt afgetapt en dan kan hij via de commissie of rechter zijn gram halen. Daar komt ook nog bij, dat iedereen het recht heeft ongevraagd op zijn eigen telefoon een bandrecorder aan te sluiten of een ander mee te laten luisteren met vertrouwelijke telefoongesprekken. De PTT levert er zelfs speciale meeluisterapparaten voor! En dat betekent dat iedere overheidsdienst de mogelijkheid heeft vertrouwelijke telefoongesprekken op te nemen. Bij veiligheids- en inlichtingendiensten worden alle inkomende en uitgaande gesprekken automatisch op de band vastgelegd. Maar ook conferenties op departementen en gesprekken tussen een ambtenaar en zijn 'relatie' kunnen ondanks de wet op de privacy straffeloos worden opgenomen. Wat in zulke gesprekken gezegd kan worden, blijkt wel uit de Watergate-bandjes. Die affaire heeft met name oud-minister Beernink (indertijd een van de indieners van het wetsontwerp op bescherming van de privacy) en mr. N. J. Polak, raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden, benauwd gemaakt. Als raadsheer heeft Polak bovendien zitting in een staatscommissie die de regering aanvullende wettelijke maatregelen moet adviseren ter verdere bescherming van het privé-leven, vooral tegen de automatische registratie van persoonsgegevens (zoals dat nu bijvoorbeeld via een antecedentenonderzoek door de BVD kan worden gedaan, die daartoe toegang heeft tot alle archieven van de burgerlijke stand). Beide heren kunnen dus als 'onverdacht' worden aangemerkt. In *Trouw* zegt Beernink: „Of

gesprekken van ministers met hoge buitenlandse bezoekers ooit op de band zijn vastgelegd, zoals in Amerika is gebeurd, is nog maar zeer de vraag. Een onderzoek hiernaar lijkt mij zeer gewenst." Volgens de oud-minister en mr. Polak moet de wet zo worden veranderd, dat het onmogelijk wordt zonder medeweten van de gesprekspartner gesprekken op te nemen. Alle overheidsdiensten zouden ook onder die strafbepaling moeten vallen. „De burger moet het idee hebben dat hij vrijelijk ook vertrouwelijke zaken met de overheidsdienaren kan bepraten. Een grote speuractie naar opname-apparaten in de overheidsgebouwen is dan ook niet overdreven. De PTT zou de bevoegdheid moeten krijgen door middel van steekproeven te controleren of de overheid inderdaad niet afluistert," aldus mr. Beernink tegenover *Trouw*. Als een dergelijk advies door de regering wordt overgenomen en uiteindelijk tot wet verheven zou worden, ontvalt de BVD een zeer belangrijk wapen!

De eerste taak van de Binnenlandse Veiligheidsdienst is echter niet, te voorkomen dat onze democratische rechtsorde van binnenuit wordt verstoord, maar om actieve spionage door buitenlanders op te sporen en tegen te gaan. Op dat gebied van de contraspionage is de veiligheidsdienst nogal succesrijk geweest. Een medewerker van de militaire inlichtingendienst zei mij eens: „Nederland is een onmogelijk land voor spionnen om te werken. Alles is hier zo efficiënt georganiseerd en alles is zo overzichtelijk in dit kleine land, dat iedere actieve spion snel moet opvallen." Dank zij de spionage van Penkovsky weten we dat de Russen bevreesd zijn voor met name de Binnenlandse Veiligheidsdienst. In een officiële Russische instructie van de spionageacademie, die Penkovsky in 1962 naar Amerika liet smokkelen, is te lezen dat Nederland een van de meest efficiënte en voor sovjetagenten gevaarlijke contraspionagediensten van de wereld heeft. Nog onlangs meldde een Russisch blad voor schepelingen, dat zij vooral moesten uitkijken bij het passagieren in Vlissingen, omdat de contraspionagedienst van Nederland daar zeer actief zou zijn. In Rusland staat onze BVD er dus goed op. Wel, laten wij de wapenfeiten ervan eens op een rijtje zetten.

In 1951 deed de Binnenlandse Veiligheidsdienst zijn eerste

vangst. In Den Haag werd de Nederlander K. gearresteerd, die bekende dat hij sinds twee jaar spionageopdrachten uitvoerde voor de Tsjechische inlichtingendienst. Op een reis in 1949 naar Praag was hij gerekruteerd. Eenmaal in Nederland begon hij gegevens te verzamelen over de Nederlandse buitenlandse politiek. De berichten die hij voor Tsjecho-Slovakije verzamelde, deponeerde hij op gezette tijden in een zogenaamde 'dode brievenbus', dat is een stille, geheime plaats, waar een spion volgens afspraak pakjes en documenten deponert, die zijn contactman daar kan afhalen. Zo'n dode brievenbus kan een holle boom zijn, een losse steen in een brugpijler enzovoorts. K. werd voor zijn activiteiten veroordeeld tot anderhalf jaar gevangenisstraf. Een jaar later arresteerde de Haagse politie de correspondent van het Russische persbureau Tass: Lev Pissarev. Hij werd als ongewenste vreemdeling uitgewezen. Pissarev gaf toe in werkelijkheid medewerker van het KGB te zijn, die onder dekmantel, maar zonder diplomatieke status, in Nederland vooral ambtenaren benaderde om inlichtingen te kopen. Vijf jaar later, in 1957, werd ook de tweede secretaris van de Russische ambassade in Den Haag, V. Drankov, op de trein naar Moskou gezet. Ook hij gaf toe KGB-agent te zijn en door omkoping geprobeerd te hebben Nederlanders informatie te ontfutselen. In 1958 werden drie Russische diplomaten tot persona non grata verklaard. Tsjernov, de assistent-militair attaché, en zijn collega bij de marine-attaché, Zenin, werden als persona non grata uitgewezen. Soekatsjev, een medewerker van Zenin, werd ook uitgewezen. Alle drie hebben als officieren van de Russische militaire inlichtingendienst GROe geprobeerd militaire informatie af te persen. Soekatsjev, dook enkele jaren later opnieuw op. Nu in Caïro, waar hij correspondent van APN-Novosti was. Op het ogenblik zit deze spion als zodanig in Amman. Een van de contactmensen van de uitgewezen Tsjernov bleek een aan lager wal geraakte musicus van 48 jaar te zijn. Hij had voor Tsjernov geheime gegevens van militaire bases verzameld en zich daarvoor laten betalen. De rechtbank in Breda veroordeelde hem in 1958 tot vier jaar gevangenisstraf. Het duurde tot 1961 voor de BVD opnieuw toesloeg. Een Russische student, Smirnov, werd in Den Haag als spion ontmaskerd. Smirnov was een 'ptsjelka', een 'bij', die tot taak had meisjes te versieren en dan hun liefdesspel op

foto's vast te leggen, zodat ze gechanteerd konden worden. Smirnov maakte daarbij vooral gebruik van de diensten van een charmante Oostduitse vluchteling, die eerder in West-Duitsland in verband met een ander feit was gearresteerd. De Oostduitser sloeg door. Tegen betaling door Smirnov versierde hij in Den Haag vooral secretaresses van de BVD, met wie hij dan naar bed probeerde te gaan, terwijl Smirnov in het geheim foto's maakte. De foto's dienden dan later als chantagemiddel. De BVD heeft nooit bekend willen maken hoeveel secretaresses op die manier gechanteerd werden. Maar het feit dat het KGB Smirnov speciaal naar Den Haag stuurde om in de BVD te infiltreren, bewijst de stelling van Penkovsky dat Moskou nogal benauwd was voor de Nederlandse contraspionage.

Zes jaar later, in 1967, werd Gloekov in Amsterdam op straat gearresteerd. De man werkte als vertegenwoordiger van Aeroflot in Amsterdam en werd aangehouden toen hij op een ochtend van de melkboer naar zijn huis aan de Moreelsestraat terugwandelde. Zo'n aanhouding gaat meestal zeer rustig in zijn werk. Recherchers van de plaatselijke politie tikken de verdachte op de schouders, spreken hem met zijn naam aan en vragen hem even mee te gaan naar het bureau. De ontmaskerde beroepsspion gaat dan meestal rustig mee, Gloekov niet. Hij maakte een ontzettende rel op straat, schreeuwde en spartelde tegen. Pas na een fiks robbertje vechten kregen de Amsterdamse agenten de spion in hun auto. Korte tijd later werd hij na een bekentenis uitgewezen. Hetzelfde jaar werd in Luxemburg een medewerker van de Poolse handelsmissie in Den Haag gearresteerd. Hij had in het groothertogdom een ontmoeting gehad met een Poolse spion, die bij de NAVO gegevens verzamelde. Luxemburg zette de Poolse handelsvertegenwoordiger, Staszczak, over de grens en de Pool reisde even zo vrolijk terug naar Den Haag. Omdat de man in Nederland zelf nog niet op werkelijke spionage was betrapt, kon de BVD hem alleen maar in de gaten houden. Toen uit Luxemburg verhalen over Staszczak in de Nederlandse kranten verschenen, vertrok hij uit zichzelf naar Warschau. Een andere Pool, Pieterwas, werd in april 1970 bij de grens met Duitsland gearresteerd, nadat hij in Nederland een ontmoeting had gehad met een Poolse spion. Pieterwas kende ons land goed. Van 1967 tot

en met 1969 was hij in Nederland vertegenwoordiger geweest van de Poolse binnenscheepvaart, een functie die hij nu uitoefende in Duisburg. Zowel Pieterwas als Staszak bleek officier van de Poolse inlichtingendienst te zijn. In West-Europa hadden zij een aantal agenten ter beschikking, waarmee ze van tijd tot tijd zogenaamde 'derde-landontmoetingen' hadden. Bij zulke ontmoetingen reist de inlichtingsofficier, die onder dekmantel in het buitenland werkt, naar een naburig land om daar een medewerker te ontmoeten die in weer een ander land actief is.

In mei 1970 werd ook Boris Netrebski ons land uitgezet. Netrebski was eerste secretaris en tevens persattaché op de Russische ambassade in Den Haag, het best bewaakte ambassadegebouw in onze residentie, vanwege de constante belangstelling van politie en veiligheidsdienst. Netrebski was een veel en graag geziene gast in het perscentrum Nieuwspoort, waar hij niet alleen opviel door zijn hartelijkheid en gulheid, maar vooral door zijn voortdurend opbiechten aan iedereen dat hij 'natuurlijk een spion' was. Van een zo openhartige en eerlijke man geloofde niemand dat. Toch bleek later dat Netrebski belangrijk was in de Russische inlichtingendienst. Om hem te betrappen, probeerde de BVD contacten te krijgen in journalistieke kring. Zelf werd ik in het najaar van 1969 benaderd door een ambtenaar van Binnenlandse Zaken. Hij wees mij erop dat zijn dienst precies op de hoogte was van enkele ontmoetingen die ik met Netrebski had gehad en kon mij zelfs vertellen wat – in het kort – de inhoud van onze gesprekken was geweest. Hoe hij daarachter was gekomen, liet de BVD-man natuurlijk in het midden. Maar wel zei hij dat het hem was opgevallen dat Netrebski en ik zulke goede contacten hadden. Hij waarschuwde mij ook dat de Russische persattaché weleens ingewikkelde vragen kon gaan stellen en dat ik als oud-officier van de luchtmacht dan wel eens met de rechter te maken kon krijgen. Als luchtmachtofficier was ik korte tijd op een raketbasis aan het IJzeren Gordijn geweest en daarna had ik lange tijd op de luchtmachtstaf gewerkt bij de voorlichting. Ik wist dat ik mogelijk informatie had die Netrebski konden interesseren. Hoewel, we moeten dat ook weer niet overdrijven. Want zowel de Russische ambassade als het Oostduitse ministerie van Defensie heeft rechtstreeks enkele

abonnementen op bijvoorbeeld het officiële luchtmachtblad *De Vliegende Hollander*. En daarin kunnen zij al veel van hun gading vinden.

De BVD-man klaagde dat het zo moeilijk was voor zijn toch hoogst belangrijke werk goede medewerkers te vinden, die het vertrouwen van de verdachte genoten. Dat kwam volgens hem vooral door het politieke systeem in Nederland, dat, hoe plezierig ook, voor zijn dienst weleens het nadeel had dat je niet alles kon doen en zeker niet mensen kon dwingen. Maar misschien had ik als luchtmachtofficier nog wel voldoende vaderlandsliefde, misschien was ik nog wel zo'n patriot die ook in vreedstijd pal stond voor zijn land. Misschien mocht hij later nog eens contact met me zoeken. Ik had daar in principe geen bezwaar tegen en hij gaf me een geheim nummer in Den Haag, waar ik hem kon bereiken. De contacten tussen Boris Netrebski en mij werden frequenter. Netrebski liet er geen twijfel over bestaan: hij wist – hoe dan ook – dat ik bij de luchtmacht had gezeten en uitstekende relaties onderhield met het ministerie van Defensie, waardoor ik vooral goed op de hoogte was van de opvolging van de Starfighter, een probleem dat ook in 1969 al speelde. Juist die Starfighter had Boris' belangstelling. Hij vroeg me honderd uit erover. Hoeveel er waren in Nederland en waar ze stonden. Wat de bewapening was, hoe hun paraatheid was. Op zichzelf geen nieuwe informatie, want in elk goed geïnformeerd luchtvaartblad zijn dergelijke zaken te lezen. Maar zo beginnen contacten altijd. Eerst worden dingen gevraagd die in het geheel niet belangrijk zijn en allengs wordt het terrein uitgebreid, totdat de belangstelling uiteindelijk alleen nog de zeer geheime zaken betreft, waarvan het slachtoffer mogelijk kennis draagt. Van zijn kant was Netrebski overigens ook niet kinderachtig. Op een dag belde hij me op om te zeggen dat hij een aardig bericht voor mijn krant had. Ik ging bij hem langs en hij meldde mij dat in Rusland een nieuw ruimteschip was gelanceerd. Groot nieuws was het niet, maar wel een aardige primeur, want het officiële persbureau Tass gaf pas een dag na mijn bericht in de krant toe dat er een lancering was geweest.

Inmiddels had ook de BVD-ambtenaar mij weer opgezocht. Hij bleek weer precies te weten van onze ontmoeting in Nieuwspoort en op de ambassade en hij wist waar we het over gehad hadden.

Hij waarschuwde opnieuw voor het prijsgeven van geheime gegevens en vroeg of ik misschien de volgende ontmoeting met Netrebski wilde gebruiken om 'namaak-informatie' te spuien. Voor ik het zelf wist, was ik betrokken in de contraspionage. Aanvankelijk vond ik het eigenlijk best leuk om te zien hoe de twee concurrenten elkaar via mij bestookten. Want zowel Netrebski als de BVD-man was er van overtuigd dat ik van hen wist dat zij in de spionage zaten.

De volgende keer dat ik Boris tegenkwam, had hij opeens geen belangstelling meer voor straaljagers, maar wilde hij alles weten over de ophanden zijnde topconferentie van de EEG in Den Haag. Ik was daarover zeer verbaasd en kon hem ook echt niks zeggen, want ik wist niets. Misschien, zo vroeg hij, kon ik dan voor hem proberen uit te vissen of daar op die top gepraat zou gaan worden – al was het maar in de wandelgangen – over de vorming van een Europese kernmacht. Ik beloofde hem dat ik mijn best zou doen, maar dat hij nergens op moest rekenen, omdat ik dergelijke dingen gewoon niet kón achterhalen. Bovendien, als ik zoiets zou weten, zou ik het eerder in mijn krant zetten dan het aan Netrebski geven. Een dag later ontmoette ik op mijn kamer in Den Haag mijn contactman van de BVD. Omdat ik niet betaald wilde worden voor mijn activiteiten, had hij een fles uitstekende sherry meegenomen, die we samen aanspraken. Hij was erg geïnteresseerd in het verzoek van Netrebski en we spraken af dat ik de volgende keer maar eenvoudigweg zou zeggen dat ik er niet achter was gekomen of de Europese kernmacht op de top zou worden besproken. Dat zou heel aannemelijk klinken.

De BVD-man maakte nauwkeurig aantekeningen van ons gesprek. Ook vroeg hij of ik erachter zou kunnen komen of Netrebski misschien bereid zou zijn af te springen. Er waren bij de BVD vage aanduidingen die in die richting wezen. Om een goed beeld van hem te krijgen, moest ik de komende dagen een lijst met vragen over de diplomaat invullen, waarvoor ik hem scherp zou moeten observeren. Aan de hand van de antwoorden zouden gedragsdeskundigen dan kunnen bepalen wat voor vlees zij precies in de kuip hadden. Boris maakte het mij niet moeilijk. Hij bleef zeer openhartig en dempte alleen zijn stem als hij mij in Nieuwspoort – meestal 's avonds als het niet zo druk was – om

inlichtingen vroeg. Wat mij opviel, was dat hij nooit aantekeningen maakte van die gesprekken. Hij moest een geheugen als een ijzeren pot hebben. Naarmate hij mij langer kende, ging hij gedetailleerder vragen stellen, waar hij steeds weer een goed voorgekookt antwoord op kreeg. Netrebski beloofde mij inmiddels met foto's van het Russische ruimtevaartprogramma en kleine primeurtjes of interessante informatie voor kranteverhalen. In mei 1970 kwam er opeens een einde aan ons contact. Netrebski was met zijn assistent Sjaratov in de Haarlemmermeer een sloot ingereden. In zijn auto, met CD-nummer, werd een toeristenkaart gevonden, waarop aantekeningen waren gemaakt over militaire objecten. Een week eerder was hij al gesignaleerd op de vluchtstrook van de rijksweg Amsterdam-Den Haag, terwijl hij bij het dijkje door de Haarlemmermeer probeerde foto's te maken. De vondst van de toeristenkaart maakte Netrebski – dat wist hij zelf ook wel – volkomen dood als spion. Ook als hij niet werd uitgewezen, zou hij toch niet meer in Nederland kunnen werken en dus teruggeroepen worden naar Moskou. Maar de minister van Buitenlandse Zaken besloot dat Netrebski terug moest naar Moskou. Op een persconferentie in Nieuwspoort maakte de BVD de uitwijzing bekend. De contacten van Netrebski werden nog gezocht, aldus een BVD-vertegenwoordiger. Vooral in journalistieke kring...

Of met deze dertien arrestaties de lijst van spionnen die in Nederland geopereerd hebben, compleet is, lijkt me zeer de vraag. Over het algemeen worden alleen de namen van spionnen en agenten vrijgegeven die het land worden uitgezet of voor de rechtbank worden gebracht. Dat laatste lukt overigens maar niet zo één, twee, drie. Spionage is een ernstig misdrijf, dat daarom ook erg moeilijk te bewijzen is. Het zal mensen van de BVD vaak veel moeite kosten voor een rechter het niet alleen wettige, maar vooral ook overtuigende bewijs te leveren dat iemand gespiioneerd heeft. Vooral daarom zet men buitenlanders liever het land uit. Diplomaten, omdat die nu eenmaal onschendbaar zijn, maar anderen omdat er een te grote kans bestaat dat de rechtbank het bewijs niet voldoende overtuigend acht. Een vrijspraak kan natuurlijk een mentale afgang voor de BVD betekenen. Diplomaten die in Nederland gespioneerd hebben, worden overigens ook niet altijd tot persona non grata verklaard. Een derge-

lijke diplomatieke stap hangt geheel af van de politieke belangen die op het spel staan. Een minister van Buitenlandse Zaken hoeft niet per se een diplomaat opdracht te geven binnen tweemaal 24 uur het land te verlaten, hij kan zijn ambassadeur ook laten weten dat Nederland niet geheel tevreden is over het optreden van de betrokkene en dat het wellicht verstandig is hem vroeg of laat te vervangen. Na zo'n hint verdwijnt de spion ook, maar dan wordt er geen uitwijzing van gemaakt en komt dat niet in de openbaarheid.

Ook spionnen uit westerse landen die hier actief zijn, met name van Amerikaanse zijde, worden niet ontmaskerd, omdat zij nu eenmaal met hun Nederlandse collega's samenwerken.

Het komt ook voor dat spionnen overlopen en wat dat betreft heeft Nederland ook enige ervaring. De meest recente dateert van 1969, toen de Chinese zaakgelastigde Liau Ho-sjoe op een avond over de muur van de tuin rondom de Chinese legatie klom en zich in pyjama op het Haagse hoofdbureau van politie meldde. Liau liep over uit angst weggezuiverd te worden. Niet om een ideologische reden. De angst voor zuivering was wellicht terecht. Liau kwam uit een boerenmilieu; zijn ouders hadden zelf grond. Hij behoorde dus niet tot de arbeidende klasse, wat hem ideologisch niet volledig betrouwbaar maakte. Na de geslaagde culturele revolutie was China langzaam aan begonnen zijn diplomatieke dienst van dergelijke onzuivere elementen te zuiveren. Een van Liaus collega's was al teruggeroepen naar Peking en daar niet alleen ideologisch onder handen genomen, maar ook door Rode Gardisten herhaaldelijk in elkaar geslagen. Het was vooral de angst voor dat fysieke geweld die Liau deed besluiten over te lopen. In Den Haag leefde hij uitsluitend in een man-nengemeenschap. Familieleiden van Chinezen mogen namelijk niet met de diplomaten mee naar het buitenland. In Peking had Liau zijn vrouw, dochter en zoon moeten achterlaten. Zijn vrouw werkte daar als arts en docent aan de universiteit. Veel had hij niet met haar op. Zijn dochter kon hem trouwens ook weinig schelen. Maar zijn zoon was alles voor hem. Het eerste wat hij na zijn overlopen aan ambtenaren van de BVD vroeg, was een brief aan zijn zoon te schrijven, met daarin de mededeling dat

zijn vader China niet had verraden en dat ook nooit zou doen. Zijn zoon moest hoe dan ook met ere over zijn vader kunnen spreken! Liau vertelde de BVD alles wat hij wist. Hoe de organisatie van de Chinese geheime dienst in West-Europa was, hoe het leven binnen de ambassade was, dat hij de laatste maanden onder toenemende druk van Peking was komen te staan, dat zijn personeel hem in het kader van de culturele revolutie beangstigend verdacht ging maken en hoe hij uiteindelijk besloten had over te lopen uit lijfsbehoud. De BVD-ambtenaren konden aan de hand van eigen onderzoeken hele stukken van zijn verhaal zonder meer bevestigen. Liau vertelde er ook bij dat hij zo snel mogelijk naar Amerika wilde. Daar dacht hij een baan als hoogleraar in de Chinese taal en letterkunde te kunnen krijgen. Maar zijn beheersing van het Engels was zo gering en zijn opleiding zo minimaal, dat dat nooit zou lukken. Toch werd Liau op een vliegtuig naar Washington gezet. De CIA verhoorde hem opnieuw en zocht voor hem een passende baan. Een professoraat zat er voor de Chinees niet in. Uiteindelijk lukte het de inlichtingendienst hem een aanstelling bij een universiteit te bezorgen voor de revisie van een Chinees-Amerikaans woordenboek. Voor Liau betekende dit een teleurstelling. Bovendien wenste hij met niemand (en zeker niet met Chinezen) contact te onderhouden, omdat hij bang was dat de Chinese geheime dienst hem alsnog zou elimineren. In 1973 keerde hij uiteindelijk op eigen verzoek, uit heimwee naar zijn zoon en zwaar gefrustreerd, terug naar Peking. Daar, zo verwachtte hij, zou hij als straf een aantal jaren als landarbeider in een landbouwcorporatie moeten werken, waarna ze hem waarschijnlijk weer zijn eigen leven – met zijn zoon – zouden gunnen. Er zijn nooit aanwijzingen binnengekomen dat Liau op een andere manier voor zijn desertie is gestraft.

Een taak die de BVD ook heel serieus neemt, is het onderkennen van methoden waarvan vijandelijke inlichtingendiensten zich bedienen om in Nederland contactpersonen te krijgen. Van tijd tot tijd worden dergelijke pogingen ontdekt. Zo kregen enkele jaren geleden duizenden Nederlanders ongevraagd een brief uit Berlijn in de bus, die een eenvoudige prijsvraag bleek te bevatten. Het leek op een reclamedrukwerkje, waarin je enkele voor de hand liggende vragen moest beantwoorden over Duitsland,

Duitsers en vrede. Eigenlijk wees niets erop dat de lijst was samengesteld door de Oostduitse spionagedienst. Of het moest de laatste vraag zijn: „Bent u weleens in een land achter het IJzeren Gordijn geweest?” Aan de prijsvraag was uiteraard een hoofdprijs verbonden: een reisje van een weekend naar Berlijn. Het gekke was dat iedereen, ook degenen die het formulier verkeerd invulden, een prijsje kreeg. Enkelen werden naar Berlijn ontboden. Pas toen bleek de reis niet naar West-, maar naar Oost-Berlijn te gaan. De vriendelijke gastvrouwen en -heren praatten vooral veel over de mogelijkheden van de toekomst en over de vrede en uiteindelijk werden de prijswinnaars in een sfeer gebracht waarin hun gevraagd kon worden iets voor de vrede te willen doen. Pas toen kwam de ware aard boven, want de mensen die daarop ingingen, kregen te horen dat zij dan voor Oost-Duitsland in hun eigen land inlichtingen zouden moeten verzamelen, die een oorlog tussen de twee machtsblokken konden voorkomen en dus de vrede dienden. De BVD kon uit het enquêteformulier al gauw opmaken dat het hier een 'Anfahndungsversuch' betrof, een poging nieuwe agenten te werven. Kort daarna deden de Amerikanen hetzelfde. Via een telefonische enquête door een onbekend bureau werden enige journalisten, professoren en vakbondsleiders benaderd met een aantal vragen, die allemaal betrekking op de Verenigde Staten hadden. Er waren vragen bij die de Amerikaanse politiek in Zuidoost-Azië betroffen, er was een vraag: „Hoe denkt u over de politiek van de Verenigde Staten?” Ook ik werd telefonisch benaderd, evenals – naar ik later begreep – een vrij klein aantal collega's. Op mijn vraag wie de opdrachtgever voor de enquête was, zei de juffrouw dat zij dat niet wist en ook niet mocht zeggen. Maar alle gegevens waren anoniem. Ja, ja, voorlopig hadden ze mijn naam en telefoonnummer al. Zeker per ongeluk goed gedraaid? De juffrouw legde omstandig uit dat zij niet wist hoe de lijst met telefoonnummers tot stand was gekomen en verzekerde mij dat alles vernietigd zou worden. Ik vroeg haar of ik ter verificatie van haar verhaal even een telefoonnummer mocht hebben waarop ik haar terug kon bellen. Dat was helaas onmogelijk. Dat was niet de gewoonte. Maar ik hoefde me niet gedwongen te voelen mee te werken. Ik bedankte voor de eer en legde de hoorn op het toestel. Ik heb nog steeds zo mijn eigen ideeën over de herkomst van deze 'enquête'.

Als wij weten dat het eerste 'Anfahndungsversuch' uit de Oostduitse koker kwam en de tweede enquête vermoedelijk uit de Amerikaanse, dan weten we ook dat de Nederlandse veiligheidsdienst de eerste zal bestrijden en de tweede zijn gang zal laten gaan. Want ook al gaat het niet steeds helemaal van harte – rivaliteit bestaat er immers altijd – toch werkt de Nederlandse veiligheidsdienst in principe mee met de collega's van zijn bondgenoten. Ook met de CIA. Al zijn er mensen in de BVD die zo kritisch zijn om het optreden van de CIA in Chili te veroordelen, de algemene lijn is toch: „Brave borsten zijn het niet, maar zij zullen nooit uit zichzelf bloedbaden organiseren, hooguit bestaande verzetsbewegingen steunen in het belang van de democratische rechtsorde, die nu eenmaal de politiek van het Westen bepaalt.”

Net als de CIA is de BVD gedwongen in het geheim te handelen. Het mag geen dienst zijn die uitsluitend om macht uit te oefenen dossiers aanlegt over mensen. De medewerkers van de BVD moeten één voor één uiterst integer zijn en de democratie hoog hebben zitten. Maar tegelijkertijd moeten die zelfde ambtenaren voortdurend speculeren op menselijke zwakheden om aan hun informatie te komen. En dat terwijl een democratische controle op hun doen en laten onder de huidige omstandigheden helaas niet te realiseren is. Veel gegevens geeft de BVD vertrouwelijk ter inzage aan de geheime kamercommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Maar deze commissie moet zelf om die inlichtingen vragen. Er is geen wet die de BVD verplicht zijn hele doen en laten aan die geheime commissie bekend te maken. Zelf ben ik voorstander van een parlementaire enquête eens in de tien jaar naar het doen en laten van de veiligheids- en inlichtingendiensten. Een dergelijke enquête kan de BVD, als die werkelijk uitsluitend over integere medewerkers beschikt, zuiveren van alle eventuele blaam, maar kan ook elke misstap die nu nog verborgen blijft, aan het licht brengen. Een veiligheidsdienst is nu eenmaal een heel moeilijk apparaat. Die moet de vrijheid verdedigen, terwijl hij het risico loopt die juist aan te tasten. BVD-directeur Kuipers: „Zo'n dienst kan niet bestaan zonder een aantal misvattingen.”

SSST... VERTEL HET DE RUSSEN

Deze in boekvorm uitgebrachte documentaire van de televisie-journalist Gijs Brandsma geeft een ontsluitende blik achter de politieke schermen, waar binnen- en buitenlandse machten hun duister spel spelen. Het is een goed gefundeerde, nauwlettende studie geworden, van een auteur die zich jarenlang in de handel en wandel van de diverse geheime diensten, zowel van Oost als van West, heeft verdiept.

Dit boek van Brandsma is een welkome aanvulling op de vele, vaak opzienbarende publicaties die recent over dit onderwerp zijn verschenen. Te meer, daar juist in deze tijd de illegale activiteiten van de grote inlichtingenorganisaties door volksvertegenwoordigingen en pers kritisch worden gezien. Bovendien heeft ook de publieke opinie zich te dien aanzien gewijzigd; men beseft hoe langer hoe meer dat de bekende, zo kleurrijke James Bond-achtige verhalen weinig overeenkomst met de kille realiteit vertonen.

In **Ssst... vertel het de Russen** behandelt de auteur eerst het ontstaan en de geschiedenis van het 'verschijnsel' spionage, dat teruggaat tot in de Oudheid. Vervolgens gaat hij uitgebreid in op enkele omvangrijke, geruchtmakende acties, ontketend door de geheime diensten van de V.S. en het Oostblok, en zoekt hij naar de achtergronden van enige belangrijke politieke verschuivingen in de laatste decennia. Het boek besluit met een onthullend hoofdstuk over Neêrlands eigen spionagedienst, de BVD!

De door de NCRV over dit onderwerp uitgebrachte tv-special is gebaseerd op deze uitgave.

ISBN 90 269 8025 6

DE GOOISE UITGEVERIJ • BUSSUM